JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

1

ROČNIK XVI, 1965

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Ábel Kráľ, Činnosť jazyka pri artikulácii slovenských pernýchspoluhlások v súvislej reči 3
Ladislav Dvonč, K alternácii *g/dž, g/ž, g/č, g/c* a *g/∅* v spisovnej slovenčine . . 20
Štefan Peciar, Funkcie slovesnej predpony *vy-* v slovenčine 38
Adriana Ferenčíková, K výkladu platnosti rytmického zákona v slovesných tvaroch typu *kúpia, súdia* v stredoslovenských nárečiach 51

Rozhľady a diskusie

Ján Horecký, Teória modelovania v jazykovede. 63
Vincent Blanár, Onomastický výskum na Slovensku 73
Ferdinand Buffa, K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí . 79

Zprávy a posudky

Rumunská lingvistika, jej úspechy, úlohy a perspektívy. J. Hušková 86
Slavica Pragensia IV. J. Oravec 90
Universals of Language. V. Krupa 98
S. Marcus, Lingvistică matematică. J. Horecký 103
Computational Linguistics I, II. J. Horecký 105
A. Ellegard, A Statistical Method for Determining Authorship. G. Altmann . . 106
A Survey of New Literature on Oceanic Linguistics. G. Altmann—J. Genzor — V. Krupa 107
Knihy, ktoré došli do redakcie 112

СОДЕРЖАНИЕ

Абел Краль, Деятельность языка в артикуляции словацких губных согласных в связной речи 3
Ладислав Двонч, О чередовании *г/дж, г/ж, г/ч, г/ц* и *г/∅* в литературном словацком языке 20
Штефан Пециар, Функции глагольной приставки *vy-* в словацком языке . . . 38
Адриана Ференчикова, К толкованиям действительности ритмического закона в глагольных формах типа *kúpia, súdia* в среднесловацких говорах 51

Обзоры и дискуссия

Ян Горецкий, Теория моделирования в языкознании 63
Винцент Бланар, Ономастические исследования в Словакии 73
Фердинанд Буффа, К вопросу об исследовании словообразования в словацких диалектах 79

Сообщения и рецензии

Румынское языкознание, его достижения, задачи и перспективы. Й. Гушкова . 86
Пражский славистический сборник IV. Я. Оравец 90
Универсальные категории в языке. В. Крупа 98
С. Маркус, Математическое языкознание. Я. Горецкий 103
Исчислительное языкознание I й II. Я. Горецкий 105
А. Эллегард, Статистический метод определния авторства. Г. Альтманн 106
Обзор новой литературы по океанийскому языкознанию. Г. Альтманн — Й. Гензор — В. Крупа 107
Книги, поступившие в редакцию 112

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK XVI, 1965

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

Redakčná rada:
doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič (výk. redaktor),
kand. filol. vied V. Krupa, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny (hlav. redaktor),
dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Štolc

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
ROČNÍK XVI 1965 ČÍSLO 1

ČINNOSŤ JAZYKA PRI ARTIKULÁCII SLOVENSKÝCH PERNÝCH SPOLUHLÁSOK V SÚVISLEJ REČI

ÁBEL KRÁĽ

Problematika

V slovenčine sú tieto perné spoluhlásky: obojperné záverové ústne *p*, *b*; obojperná záverová nosová *m*; pernozubné úžinové *v*, *f*. Okrem toho sa v slovenčine vyslovujú aj ďalšie perné hlásky: *m̥* — pernozubná úžinová nosová, pozičný variant fonémy *m*, keď predchádza pred *v*, *f*, a *u̯* — obojperná trená, ktorá sa vyslovuje pri neutralizácii *v* vnútri slova alebo na konci slova pred spoluhláskou alebo pred fonematickou nulou [1] a vyskytuje sa aj ako neslabičná (polovokalická) časť dvojhlásky *u̯o* (*ô*).

V tejto štúdii si kladieme za cieľ preskúmať činnosť jazyka pri výslovnosti slovenských perných spoluhlások v spojení *spoluhláska* + *samohláska*. Preto sa naše výklady nebudú týkať hlások *m̥* a *u̯*.[2]

Hlásky *p*, *b*, *m*, *v*, *f* sú v slovenčine tzv. nejazyčné spoluhlásky, lebo na ich artikulácii sa jazyk nezúčastňuje. Pri opise výslovnosti týchto hlások v slovenčine i češtine sa všeobecne uvádza, že jazyk zaujíma neutrálne postavenie relatívneho pokoja, takže sa podnebia vôbec nedotkne, a jeho koniec sa ľahko opiera o výstupok spodného ďasna. Jazyk pritom nie je celkom bez svalového napätia, lebo sa chystá k pohybu potrebnému pre artikuláciu nasledujúcej hlásky.[3]

Menej bežné, ba ojedinelé sú v našej literatúre iné údaje. Tak M. Romportl predpokladá počas výslovnosti perných spoluhlások v češtine aj čiastočnú anticipáciu postavenia jazyka pri nasledujúcich samohláskach.[4] A. Frinta opisuje ich výslovnosť (pritom má na mysli výslovnosť nepalatalizovaného

[1] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 91.

[2] Ako sme už uviedli, *m̥* sa vyslovuje iba v spojení *m̥* + *spoluhláska* (pernozubná úžinová) a pri výslovnosti *u̯* je činný aj jazyk, čím sa tieto spoluhlásky líšia od ostatných perných spoluhlások.

[3] B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, str. 220, 224, 236; B. Hála, *Fonetické obrazy hlásek českých, slovenských, francouzských, německých, ruských, polských, anglických, maďarských a španělských spolu se srovnávacím popisem výslovnosti*, Praha 1960, str. 27, 32, 37; F. Daneš — B. Hála — A. Jedlička — M. Romportl, *O mluveném slově*, Praha 1954, 25; B. Polland — B. Hála, *Artikulace českých zvuků v rentgenových obrazech*, Praha 1926, str. 19, 20; B. Hála, *Základy spisovné výslovnosti slovenské*, Praha 1929, str. 16, 19.

[4] M. Romportl, *Stručná fonetika ruštiny*[2] (učeb. texty vys. škôl), Praha 1962, 71.

radu týchto hlások v slovanských jazykoch vôbec) takto: „Všeobecně přičítá se jazyku úloha passivní při [*bp, m, vF, vf*]; špička leží za dolními zuby a ostatek jeho spočívá prý dole bez jakéhokoli napětí svalového nebo vypětí do výšky. Nanejvýše může tu jazyk přizpůsobovati se okolí, t. j. zaujímati postavení nutné hlavně pro předcházející nebo následující samohlásku".[5]

Už pri orientačnom štúdiu materiálu, ktorý sme doteraz získali kinoröntgenovou metódou (pri plnení širšej výskumnej úlohy nášho pracoviska), sme si všimli, že údaje, ktoré máme o postavení jazyka pri artikulácii perných spoluhlások v slovenčine, sa nezhodujú so skutočnosťou. Zistili sme, že ak po pernej spoluhláske nasleduje samohláska, jazyk počas artikulácie spoluhlásky nezaujíma postavenie relatívneho pokoja, nemusí sa končekom dotýkať predných spodných zubov, môže sa zodvihnúť tak vysoko k podnebiu, že sa ho dotýka, a nie že sa chystá k pohybu potrebnému pre vyslovenie nasledujúcej hlásky (teda aj samohlásky), ale už v okamihu artikulácie pernej spoluhlásky také postavenie zaujíma.

Ale najprv si všimneme, aká je situácia v niektorých iných jazykoch podľa toho, čo sa o tejto veci píše v literatúre.

Osobitná je situácia v tých jazykoch, ktoré majú tzv. palatalizované perné spoluhlásky *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *f'*, ako napr. ruština, poľština a bulharčina. Artikulácia palatalizovaných perných spoluhlások si vyžaduje aktívnu účasť jazyka. Jazyk (paralelne s činnosťou hlavného artikulačného orgánu — pier) zaujíma približne také postavenie ako pri samohláske *i* alebo pri spoluhláske *j*: jeho chrbát sa vypína vysoko k tvrdému podnebiu.[6] Hovorí sa tu o tzv. doplňujúcom artikulačnom pohybe jazyka,[7] niekedy aj o druhom (vedľajšom) artikulačnom mieste týchto spoluhlások.[8]

Podľa niektorých autorov sa sprievodným artikulačným pohybom jazyka vyznačujú aj ruské nepalatalizované (tvrdé) pernice. Ale pri nich má sprievodný pohyb opačný smer: jazyk sa dvíha v smere zadných vokálov a vzhľadom na systém ruských samohlások dosiahne prvý stupeň „zadnosti" v smere horizontálnom a vo vertikálnom smere zaujíma zasa postavenie približne

[5] A. Frinta, *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „v" ve slovanštině*, Rozpravy ČAVU, tř. III, č. 42, Praha 1916, 9. O postavení jazyka pri výslovnosti pernic v slovenčine sa výslovne hovorí len v citovanej práci B. Hálu z r. 1929. V slovenských prácach o slovenskej výslovnosti sme o tom zmienku nenašli. Porov. J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953; E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*,[4] Bratislava 1963.

[6] *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1960, str. 62, 63; M. Romportl, *Zvukový rozbor ruštiny*, Praha 1962, 86; L. G. Skalozub, *Palatogrammy i rentgenogrammy soglasnych fonem russkogo literaturnogo jazyka*, Kijev 1963, 20—22; H. Koneczna — W. Zawadowski, *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich*, Varšava 1961, obr. 64, 65, 66, 111, 112; St. Stojkov, *Uvod v bălgarskata fonetika*, Sofia 1961, str. 88—92, 104.

[7] J. A. Bryzgunova, *Praktičeskaja fonetika i intonazija russkogo jazyka*, Moskva 1963, str. 17, 58; L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad 1960, 134.

[8] St. Stojkov, c. d., 92.

medzi ruským *а* a *ы*.[9] Preto sa hovorí o velarizácii tvrdých labiál [10] alebo o tzv. *y*-ovom charaktere týchto hlások v ruštine,[11] inokedy zasa iba o nedostatku zodvihnutia chrbta jazyka k palátu [12] alebo rovnako nejednoznačne, že jazyk leží vcelku pasívne v dutine ústnej, prípadne už čiastočne anticipuje postavenie pri nasledujúcej samohláske, podobne, ako to má byť i v češtine.[13]

V opisnej práci H. Konecznej o poľskej výslovnosti sú iba artikulačné obrázky týchto hlások. Palatalizované so známym *i*-ovým postavením jazyka, nepalatalizované s rôznym postavením jazyka, a to aj s postavením do artikulačnej oblasti predných samohlások.[14] V novšej práci B. Wierzchowskej o akustickej a artikulačnej stavbe hlások, v ktorej sa autorka opierala aj o kinoröntgenový výskum poľštiny, sa tiež píše, že pri poľských tvrdých pերných spoluhláskach vyslovovaných v susedstve rôznych samohlások má jazyk rôzne postavenie.[15] Ale zo súhrnnej klasifikácie poľských hlások v tabuľke v tej istej práci (str. 22) vyplýva, že tieto variácie sa v poľštine obmedzujú len na oblasť nízkych stredných samohlások a na oblasť zadných samohlások.

V. Szoberovej poľskej gramatike sa zasa výslovne píše, že pri výslovnosti *p* zaujíma jazyk pasívnu, neutrálnu polohu na rozdiel od aktívnej artikulačnej práce pri výslovnosti *p'*.[16] Podobná situácia vychádza aj z údajov v Hálovej *Fonetike poľštiny*, kde sa artikulačné pomery pri tvrdých poľských labiálach porovnávajú s českými [17] zrejme v tom zmysle, ako sa o tom hovorí v jeho citovaných prácach z českej fonetiky.

Rovnaké údaje sú aj v *Úvode do bulharskej fonetiky* od *St. Stojkova*. Píše sa v ňom (v zhode s Hálom), že na výslovnosti bulharských tvrdých labiál sa jazyk aktívne nezúčastňuje, zaujíma polohu relatívneho pokoja a je pripravený na artikuláciu nasledujúcej hlásky, a že sa tieto bulharské hlásky úplne podobajú perným spoluhláskam v ostatných slovanských jazykoch.[18]

Ako vidno, nie sú opisy tvrdých labiál v týchto jazykoch bez rozporov. Je otázka, či z korelačného vzťahu palatalizovanosti, do ktorého v spomínaných

---

[9] L. G. Skalozub, c. d., 18; O. Zacher, *Deutsche Phonetik*, Leningrad 1960, 106: „Bei der Aussprache der nicht palatalisierten russischen Laute [Φ] und [B] artikuliert der hintere Teil der Zunge gleichzeitig mit der Lippe. Bei der Aussprache der deutchen Laute [f]und [v] darf die Zunge keine zusätzlichen Bewegungen machen."

[10] A. V. Isačenko, *Fonetika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1947, 103.

[11] L. V. Ščerba, *Fonetika francuzskogo jazyka*,[7] Moskva 1963, 64; M. I. Matusevič, *Vvedenie v obščuju fonetiku*, Moskva 1959, 69.

[12] M. I. Matusevič, c. d., 68.

[13] M. Romportl, *Stručná fonetika ruštiny*,[2] 71.

[14] Porov. obrazy 61, 62, 63, 109, 110 v c.d.

[15] B. Wierzchowska, *Budowa akustyczna a artykulacja dźwięków mowy*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XXII, 1964, 14—16.

[16] S. Szober, *Gramatyka Języka Polskiego*, Varšava 1957, 16.

[17] B. Hála, *Fonetika poľštiny*, Rozpravy ČSAV, 1954, 11.

[18] St. Stojkov, c. d., 88, 103.

jazykoch labiály vstupujú, nevychádza aj tendencia po velarizácii tvrdého radu rýchto dvojíc, aby sa vlastnosť „palatalizovanosť—nepalatalizovanosť" dostatočne zvýraznila aj akusticky.[19] V tom prípade by bola poloha jazyka pri výslovnosti tvrdých perníc artikulačnou súčasťou samých spoluhlások — jazyk by sa zúčastňoval na vytváraní ich skupinovej vlastnosti v mäkkostnej korelácii.

Aká je situácia v iných, neslovanských jazykoch?

V niektorých prácach o anglickej výslovnosti sa vcelku zhodne píše, že poloha jazyka pri výslovnosti labiál je rôzna: jazyk anticipuje postavenie nasledujúcej hlásky, a to tak, že napr. v slove *pit* [pɪt] sa dostane do polohy [ɪ] ešte predtým, než sa pery otvoria (pri explózii *p*).[20] Takýto opis je aj u D. Jonesa (ale len pri spoluhláskach *m, v, f*; pri *p, b* o polohe jazyka nehovorí), ktorý dodáva, že tieto zmeny v polohe jazyka sú u väčšiny Angličanov nepatrné a že vplyv týchto variácií postavenia jazyka na zvukovú podobu spoluhlásky je zanedbateľný.[21] Ale G. A. Schaye pri opise americkej výslovnosti angličtiny píše, že jazyk zostáva v pokojovej polohe.[22]

Podobné údaje možno nájsť aj v literatúre o nemeckej výslovnosti týchto hlások.[23] Nový moment a pokus o diferencovanejší opis prináša H. H. Wängler. Píše, že postavenie artikulačne nezúčastneného jazyka pri výslovnosti nemeckých labiál v súvislej reči závisí od dvoch činiteľov: od samohláskového okolia a od tendencie zostať v indiferentnej polohe.[24] Ale pri konkrétnom opise *v, f* udáva, že sa koniec jazyka dotýka vnútornej strany dolného radu zubov (str. 31) a že pri spoluhláskach *p, b, v, f* je jazyk znížený a podnebia sa nedotýka (tab. 1, 7). V druhej z citovaných prác pri opise výslovnosti *m* (str. 74) napísal: „Die Zunge kann viele verschiedene Stellungen einnehmen, ohne dass die Grenzen phonetischer Variation überschritten würden, die das sichere Erkennen des Lautes gefährden. In der Regel aber liegt sie hinter dem unteren Zahnkranz leicht abgeflacht, so dass eine lingual-palatale Berührung nicht zustande

---

[19] Tu by sa potom mohol hľadať aj pôvod velarizácie *bi* po labiálach v rušine. Porov. M. Romportl, *Zvukový rozbor ruštiny*, 31. Tento výklad podporuje interpretácia rozloženia fonologických vlastností medzi fonémami v slabikách *pi—py* v ruštine: rozdiel medzi predným a zadným vokálom má signalizovať dištinktívny protiklad predchádzajúcej palatalizovanej a nepalatlizovanej spoluhlásky. Porov: R. Jakobson — M. Halle, *Grundlagen der Sprache*, Berlín 1960, 9.

[20] W. Ripman, *English Phonetics*, Letchworth 1931, 40. Podobne J. Carrel — W. R. Tiffany, *Phonetics*, Theory and Application to Speech Improvement, N. York — Toronto — London 1960, str. 182, 226.

[21] D. Jones, *An Outline of English Phonetics*,[9] Cambridge 1960, str. 168, 179—181.

[22] G. A. Schaye, *Speaking American English*, N. York 1959, str. 29, 33, 57, 61.

[23] O. Zacher, c. d., str. 100, 106; O. N. Nikonova, *Fonetika nemeckogo jazyka*, Moskva 1958, 51.

[24] H. H. Wängler, *Atlas deutscher Sprachlaute*,[2] Berlin 1961, str. 29, 31, tab. 1, 7. Porov. i jeho *Grundriss einer Phonetik des Deutschen*, Marburg 1960, 68.

kommt". Lenže nevieme, aká konkrétna fonetická situácia sa skrýva za tým, čo autor označuje zvratom „in der Regel".

V španielčine — aspoň podľa T. Navarra — už počas artikulácie perníc zaujíma jazyk postavenie nasledujúcej hlásky.[25]

Tieto údaje ukazujú, že ani vo formuláciách týkajúcich sa činnosti a polohy jazyka počas artikulácie labiálnych spoluhlások v tom istom jazyku niet jednoty, a ďalej, že nejednotnosť v rôznych jazykoch má približne rovnaký rozptyl. Naznačuje najmä dve alternatívy: 1. poloha jazyka závisí od toho, ktorá hláska (obyčajne sa hovorí o samohláske) po pernici nasleduje; 2. v artikulačnej podstate týchto hlások je prinajmenšom tendencia po uchovaní tzv. pokojovej polohy jazyka počas ich artikulácie.

Otázka si teda zasluhuje pozornosť a v tejto štúdii sa pokúsime o jej riešenie na slovenskom materiáli.

Metóda výskumu

Materiál sme získali filmovaním röntgenového obrazu pohybu artikulačných orgánov pri reči. Pokusná osoba sedela s hlavou čiastočne fixovanou kolmo k smeru röntgenových lúčov a čítala pripravený text (súbor slov). Čítala ho trikrát: tesne pred filmovaním, počas filmovania a po jeho skončení. Jej výslovnosť sme nahrávali na magnetofóne. Tak sme ju mohli dodatočne kontrolovať a overiť si, či práve pri filmovaní nedošlo k nejakým deformáciám, odchýlkam od spisovnej výslovnosti.

Ako pokusné osoby nám poslúžili poslucháči vysokých škôl v Bratislave, ktorí bežne používajú spisovnú výslovnosť a nemajú individuálne odchýlky v artikulácii.

Filmovali sme frekvenciou 48 obr./sek. Obrys pier, brady a nosa sme zvýrazňovali použitím kontrastnej látky spôsobom bežným v experimentálnej fonetike. [26] Inde sme kontrastnú látku nepoužívali.[27]

Film sme analyzovali postupným premietaním jednotlivých obrázkov (stacionárne) na bežnom 35 mm projektore, lebo v čase, keď sme spracovávali tento problém, nemali sme ešte možnosť premietať filmy plynulým pohybom. Okrem toho sme si niektoré detaily overovali stacionárnou röntgenografiou. Z filmov sme zhotovovali dnes už tradičným spôsobom schematické obrázky artikulačných orgánov (porov. obrazovú prílohu).

Postavenie jazyka pri výslovnosti jednotlivých hlások sme študovali porovnávaním schematických obrázkov týchto hlások. Pretože nám išlo

[25] T. Navarro, *Manual de pronunciación española*,[10] Madrid 1961, 83n.

[26] Porov. napr. J. Chlumský — A. Pauphilet — B. Polland, *Radiografie francouzských samohlásek a polosamohlásek*, ČAVU, Praha 1938.

[27] K problematike röntgenografie rečových orgánov s použitím kontrastných látok a bez použitia týchto látok porov. J. Ondráčková — R. Poch, *Zur Methodik der Untersuchung der Vokalartikulation beim Gesang*, Zeitschrift f. Phon. 10, 3, 1957, str. 258—268; J. Ondráčková — R. Poch, *Nativní rentgenokinematografie mluvidel*, Čsl. rentgenologie XVI, 2, 1962, str. 92—99 a najmä J. Ondráčková, *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů, Praha 1964*.

o zistenie aktívneho artikulačného pohybu jazyka, porovnávali sme zmeny jeho polohy vzhľadom k dolnej čeľusti: obrázky sme kládli na seba tak, aby sa obrysy dolnej čeľuste (vždy od tej istej osoby) prekrývali. Takto sme mohli zistiť aj malé zmeny v polohe jazyka oproti dolnej čeľusti.[28]

Preto obrazy 10—21, na ktorých sú takto zachytené polohy jazyka pri výslovnosti viacerých hlások, vystihujú iba celkovú artikulačnú situáciu jedinej hlásky, a to tej, ktorá je vyznačená plnou čiarou a ktorej graféma je v slove pod obrazom v plnej guľatej zátvorke. Inak kreslené kontúry jazyka na týchto obrazoch zachytávajú iba vzájomnú polohu jazyka a dolnej čeľuste. Úplné a presné artikulačné pomery všetkých zakreslených hlások podávajú obrazy 22—27.

Obrys zadného chrbta a koreňa jazyka je na obrázkoch zakreslený obyčajne dvoma *tromi čiarami. Zachytávajú boky jazyka a jeho prehĺbený žliabok v strede.* Tak napr. najhlbšia čiara na obr. 3 je stred jazyka, splývajúce dve čiary sú jeho boky. Niekedy sa vzájomne prekrývajú (obyčajne boky jazyka, porov. obr. 6).

Problém sme študovali pri všetkých perných spoluhláskach (okrem *m*, *u̯*) u piatich osôb. Tu uvádzame materiál len od troch osôb označených číslami 44, 46, 48.

Filmový materiál získavame vo Fakultnej nemocnici Univerzity Komenského v Bratislave. Na práci sa ako röntgenológ zúčastňuje odb. asistent Lekárskej fakulty UK MUDr. G. Jenča, CSc. a pri analýze materiálu konzultujeme s MUDr. M. Minárikom, ordinárom foniatrického oddelenia Krčnej kliniky tej istej nemocnice. V technických otázkach nám pomáha pracovník Kabinetu fonetiky Filozofickej fakulty UK inž. J. Hrnčiar.

Analýza slovenského materiálu

a) Ako ukazujú obr. 1—9, postavenie jazyka pri výslovnosti perných spoluhlások v slovenčine sa mení podľa toho, ktorá samohláska po nich nasleduje.[29] Závislosť polohy jazyka od nasledujúcich samohlások sa prejavuje pri všetkých perniciach. Ide tu o tzv. artikulačnú anticipáciu.[30] Pritom nedochádza k takým percepčne závažným zmenám akustickej podoby týchto hlások, ktoré by sme mohli identifikovať ako palatalizáciu alebo velarizáciu. Z toho vyplýva, že podstatu palatalizácie nemožno redukovať len na *i*-ovú alebo *e*-ovú polohu jazyka pri výslovnosti palatalizovaných labiál, ako sa to niekedy

[28] Podobný spôsob porovnávacieho štúdia použil J. Chlumský v c. d. (obr. 8b) pre znázornenie rozdielov medzi otvoreným a zatvoreným francúzskym *e*. Pravda, pre tento cieľ mu ako porovnávacia báza slúžilo tvrdé podnebie a zadná stena nosohltanu. Toto predpokladá, že pri pokusoch má subjekt hlavu vždy v tej istej polohe, čo sme aj pri našich pokusoch dodržali.

[29] V okrúhlej zátvorke je hláska, ktorej výslovnosť je zachytená na schéme. Ak je na obrázku zakreslená artikulačná situácia viacerých hlások, príslušná graféma má zátvorku nakreslenú takou čiarou, akou je vyznačený profil jazyka pri výslovnosti tejto hlásky. Tam, kde bol potrebný fonetický zápis výslovnosti, dali sme slovo do hranatej zátvorky.

[30] K termínu „anticipácia" pozri K. Ohnesorg, *Nástin fonetiky jazyka francouzského*[2] (učeb. texty), Praha 1962, 21.

stáva v snahe sprístupniť a zjednodušiť výklady.[31] Niet pochybností o tom, že na našom obrázku č. 3 alebo 19 má jazyk *i*-ové postavenie, a predsa pri tejto výslovnosti k palatalizácii labiály nedošlo. Palatalizácia labiál závisí aj od šírky a typu lingvopalatálneho dotyku, pravdepodobne aj od smeru pohybu jazyka pri explózii (detenzii) pernice, od spôsobu artikulácie pier, od svalového napätia a vzájomnej artikulačnej koordinácie týchto orgánov.[32]

Anticipácia, ktorú konštatujeme pri slovenských perniciach, nie je prekvapujúca. Je známe, že artikulačná anticipácia nasledujúcej hlásky zasahuje v niektorých prípadoch aj orgán zúčastnený na výslovnosti hlásky predchádzajúcej a neraz i tak, že pôsobí v smere protichodnom k artikulačnej špecifike prvej hlásky. Tak je to napr. pri výslovnosti ostrých sykaviek v slovenčine i češtine, keď po nich nasleduje *o, u,* a pri výslovnosti tupých sykaviek, keď po nich nasleduje *e, i*.[33] Tým skôr môže anticipácia v našich hláskových spojeniach zasiahnuť rečový orgán, ktorý sa na výslovnosti prvej hlásky nezúčastňuje.

Náš materiál ďalej ukazuje, že anticipácia patrí i v slovenčine medzi všeobecné artikulačné zákonitosti: zasahuje rôzne artikulačné orgány (okrem jazyka aj pery — pozri výrazné vyšpúlenie pier, keď nasleduje *u* — obr. 5, 7, 9, a mäkké podnebie — obr. 25), prejavuje sa aj na hlavnom artikulačnom orgáne — u nás na perách (obr. 5, 7, 9) a opäť i divergentne k artikulačnej skladbe prvej hlásky (obr. 9: dolná pera nedosiahne typické postavenie pod hornými rezákmi, lebo toto postavenie ruší anticipácia nasledujúceho *u* perami; typické postavenie dolnej pery pri výslovnosti *v* pozri na obr. 8 a 20) a konečne anticipácia zasahuje aj viacero orgánov súčasne (pery a jazyk na obr. 5, 7, 9).[34]

b) Ďalej si kladieme otázku, akého stupňa je anticipácia a či sa aj v slovenčine neukazuje aspoň tendencia po zachovaní neutrálnej (pokojovej, indiferentnej) polohy jazyka pri výslovnosti perníc, podobne, ako je to podľa H. H. Wänglera v nemčine.

Stupeň anticipácie nasledujúcej hlásky postavením jazyka zistíme porovnaním obrázkov tzv. vrcholových artikulačných fáz (tenzie, oklúzie) labiál a nasledujúcich vokálov.[35]

---

[31] Porov. F. Daneš — B. Hála — A. Jedlička — M. Romportl, c. d., 25; O. N. Nikonova, c. d., 50.

[32] Porov. M. Romportl, *Zvukový rozbor ruštiny*, str. 86, 87; tenže, *Stručná fonetika ruštiny*, str. 72, 73; V. G. Skalozub, c. d., str. 20—22.

[33] B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny*, 363.

[34] Je otázka, aký vzťah majú tieto javy k slabike. Z tohto hľadiska by sa ukazovala veľmi vhodnou definícia slabiky A. Skaličkovej ako „najjednoduchšej a najtesnejšej možnej artikulačnej jednoty funkčných prvkov reči" v článku *K otázce podstaty slabiky*, SaS 15, 1954, 22.

[35] Tenzia trvá dlhšie a zachytí sa na viacerých políčkach filmu. Z nich sme prekreslili tie, na ktorých bol záver najsilnejší, alebo obrázky tesne predchádzajúce pred explóziou (detenziou). K termínom tenzia, oklúzia pozri napr. B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny*, 199.

Na obr. 10—15 vidno, že jazyk nedosiahne do okamihu detenzie vrcholové postavenie nasledujúcej samohlásky ani u jednej osoby, ale sa už k nemu približuje. Zostávajúci rozdiel prekoná počas detenzie spoluhlásky a časť z neho tvorí vari aj intenziu nasledujúceho vokálu.

Toto anticipačné obmedzenie tvorí konštantu s istými individuálnymi variáciami, z ktorých krajné hodnoty zistené v našom materiáli dokumentujú obrazy 14, 15 (ukazujú minimálnu — obr. 14 — a maximálnu — obr. 15 — anticipáciu nasledujúceho vokálu v rovnakom hláskovom okolí u rôznych osôb).

c) Teraz sa pokúsime zistiť, či anticipačné obmedzenie, ako sme o ňom hovorili, netreba pripísať práve na vrub artikulačnej podstaty pernej spoluhlásky, inými slovami, či sa v slovenčine neprejavuje napätie medzi anticipačným pohybom jazyka počas artikulácie labiály a medzi tendenciou zadržať ho v neutrálnej polohe. Toto sme študovali na takých slovách (spojeniach), v ktorých je perná spoluhláska postavená medzi dvoma rovnakými samohláskami, ako je to v slovách *vypiť, vybiť, popol, diviť sa* a pod. Predpokladáme, že keby obe tendencie v slovenčine existovali, napätie medzi nimi by sa prejavilo zmenou polohy jazyka počas artikulácie pernice, pred ktorou predchádza a po nej nasleduje tá istá samohláska. Obrazy 16—21 svedčia o tom, že o takejto tendencii v slovenčine hovoriť nemožno. Poloha jazyka (vzhľadom k dolnej čeľusti) sa v žiadnej fáze artikulácie „inter-homovokalickej" labiály výraznejšie nemení. Istú zmenu sme zistili len pri spoluhláske *p*, ale len v niektorých prípadoch. (V našom materiáli je to asi 35 % z celkového počtu „inter-homovokalických" artikulačných realizácií spoluhlásky *p*. Takúto artikulačnú situáciu ukazujú obr. 17, 18.)

Naše štúdium činnosti a polohy jazyka iba vzhľadom k dolnej čeľusti má nedostatky v tom, že by v niektorých prípadoch zo samých týchto údajov ťažko bolo rozhodnúť, aké artikulačné pohyby vykonal v skutočnosti jazyk v ústnej dutine, aká veľká bola zmena jeho polohy vzhľadom k hornej čeľusti. Lebo je zrejmé, že veľkosť aktívneho artikulačného pohybu jazyka môže skresľovať sprievodný pohyb dolnej čeľuste. (Teoreticky je možný aj prípad, že aktívny artikulačný pohyb jazyka by bol totožný s pohybom dolnej čeľuste, takže by sme pri našom spôsobe štúdia nijakú zmenu jeho polohy v ústnej dutine nezistili.) Preto sme tie isté hlásky, ktoré sú na obr. 16—21, prekreslili znova tak, že sme zachytili ich celkovú artikulačnú situáciu — zaznačili sme aj zmenu čeľusťového uhla, postavenie pier a mäkkého podnebia (obr. 22—27).

Tie prípady, v ktorých sa počas výslovnosti pernej spoluhlásky a oboch susedných samohlások čeľusťový uhol takmer vôbec nezmenil (obr. 22, 25, 27) a ktoré sa teda zhodujú s obr. 16, 19, 21, bezpochyby svedčia, že náš záver

o polohe jazyka a jeho činnosti počas artikulácie perníc bol správny. Pri niektorých sa však núka otázka, či sa poloha jazyka v ústnej dutine neorientuje aj podľa jeho dotykov na podnebí (porov. zmenu čeľusťového uhla a nezmenené postavenie jazyka v ústnej dutine na obr. 23 a najmä 24).

d) Celkovú činnosť jazyka počas výslovnosti pernej spoluhlásky ukazujú prílohy I—III.

Sú to 2,5-krát zväčšené reprodukcie filmu, na ktorom je zachytená artikulácia prvej časti slova *pupienok* (osoba 48). Naša ukážka sa začína prvým políčkom úplnej oklúzie prvého *p* tohto slova (obojperný a podnebnohltanový záver, políčko č. 1). Vrcholová fáza artikulácie prvého *p* je na pol. č. 3, vrcholová fáza *u* je na pol. č. 8. Políčka 9, 10, 11 zachytávajú detenziu *u*, resp. implóziu druhého *p* tohto slova. Jeho oklúzia je maximálna na pol. č. 15. Nasledujúci prvý obrázok s obojpernou úžinou môžeme považovať za fázu explózie tohto *p* (pol. 17) a tým istým obrázkom sa pravdepodobne začína aj artikulácia nasledujúceho *i*-ového elementu diftongu *ie* (pol. č. 17—20). Okamih maximálnej lingvopalatálnej striktúry je zachytený na pol. 19.

Ako vidno, jazyk sa pohybuje plynule počas celého trvania artikulačného procesu labiály v anticipačnom smere nasledujúcej samohlásky a v okamihu detenzie (explózie) labiály sa jeho postavenie málo líši od vrcholového postavenia nasledujúcej samohlásky.

Závery

Usudzujeme, že podrobné spracovanie problémov, ktoré sme tu načrtli, by vyžadovalo štúdium rozsiahlejšieho materiálu. Ale sme tiež presvedčení, že nový materiál nezmení tieto závery:

1. Artikulácia pernych spoluhlások v slovenčine si nevyžaduje osobitné postavenie jazyka.

2. Poloha jazyka (v spojeniach labiálna spoluhláska + vokál) závisí od nasledujúceho vokálu.

3. Jazyk počas artikulácie pernice v týchto hláskových kombináciách nespočíva pasívne na dolnej čeľusti v tzv. pokojovej polohe, ale sa pohybuje, zaujíma (anticipuje) postavenie, ktoré si vyžaduje vyslovenie nasledujúcej samohlásky. Do okamihu explózie (detenzie) nedosiahne vrcholové postavenie nasledujúcej samohlásky, iba sa k nemu priblíži. Pritom sa môže bokmi chrbta dotknúť aj podnebia.

4. Činnosť jazyka ovláda jediná tendencia — anticipovať nasledujúci vokál bez percepčne závažného ovplyvnenia predchádzajúceho konsonantu.[36]

* * *

[36] Tieto črty perných spoluhlások sú aj slabinou zaujímavého pokusu B. Wierzchowskej o novú klasifikáciu hlások (c. d. 22) s ohľadom tak na artikulačnú, ako aj akustickú stránku hlások. V poľštine sa jej perné spoluhlásky dostali do dvoch skupín a pri aplikácii

Domnievame sa, že podobná situácia bude aj v tých spomínaných jazykoch, v ktorých nie je mäkkostná korelácia: okrem španielčiny v nemčine, angličtine i češtine. Treba tu však rátať so špecifickosťou artikulačných báz jednotlivých jazykov. Odchýlky môžu byť najmä vo veľkosti anticipačného obmedzenia.

Rozdiely v uvádzaných opisoch vyplývajú asi z metód výskumu artikulácie hlások u jednotlivých autorov. Tam, kde sa nekonal výskum v podmienkach súvislej reči, formulovali sa opisy labiál pravdepodobne podľa pomerov, ktoré sa zistili pri ich vyslovení so samohláskou *a*. Istým činiteľom, ktorý podporoval takúto prax, mohlo byť aj staršie chápanie hlások ako samostatných, izolovaných a vcelku nezávislých jednotiek, z ktorých sa pri konkrétnom rečovom akte akosi „nespojite" skladajú väčšie celky. V opačnom prípade sa vždy hovorilo o artikulačnej anticipácii jazyka.

Je zrejmé, že pri opise artikulácie hlások by malo ísť o podanie skutočného stavu v živej reči (isteže s vystihnutím toho invariabilného, čo v podstate konkrétnej hlásky je), preto ak použité výskumné metódy nie sú aplikovateľné na súvislú reč, pri formuláciách opisov treba s týmto obmedzením rátať.

Aj tento jednoduchý problém ukazuje, že najspoľahlivejšie a najúplnejšie výsledky vo fonetickom opise reči môžeme dosiahnuť takými výskumnými metódami, ktoré sú povahe tohto javu adekvátne — ktoré dovoľujú zachytiť reč v jej dynamike. Takouto metódou je röntgenokinematografia, ktorá i napriek mnohým objektívnym a subjektívnym úskaliam, ako je napr. istá nedokonalosť obrazu oproti tradičnej stacionárnej röntgenografii (tzv. metóda prehľadnej röntgenovej snímky[37]), ťažkosti so správnym vyvolávaním materiálu, technická náročnosť spracúvania a analýzy materiálu atď., dovoľuje nám hlbšie vniknúť do artikulačnej podstaty reči.

---

tejto klasifikácie (s jej pohľadom na artikulačné javy pri perniciach) vystupovali by v slovenčine vo všetkých troch skupinách.

Ak si uvedomíme, že poloha jazyka pri labiálnych konsonantoch v slovenčine nie je artikulačnou črtou samých pŕníc, ale vychádza zo susedných hlások (preto hovoríme o anticipácii), a ďalej, že tieto „modifikácie" nemajú v slovenčine percepčnú (a funkčnú) závažnosť, ťažko by sme mohli prijať za základné kritérium klasifikácie slovenských labiál polohu jazyka pri ich artikulácii. Jednoducho — v slovenčine sú to nejazyčné hlásky.

[37] Pozri. J. Ondráčková, *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů.*

48

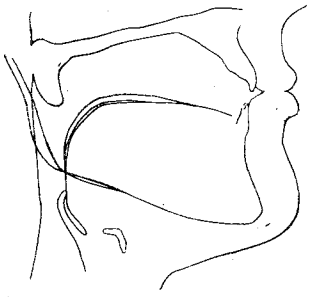

1. (p)apier

48

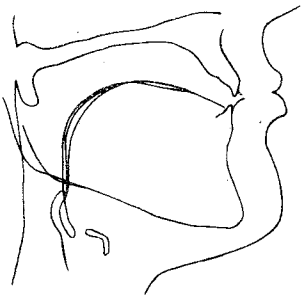

2. (p)epitový

48

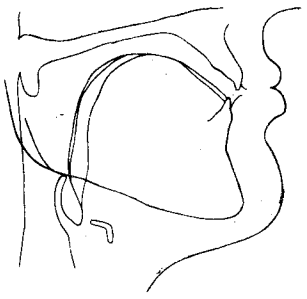

3. pe(p)itový

48

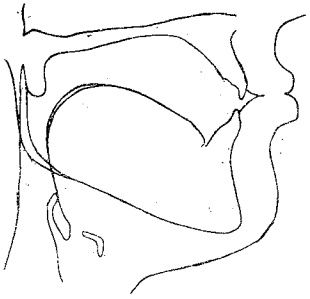

4. (p)opoi

48

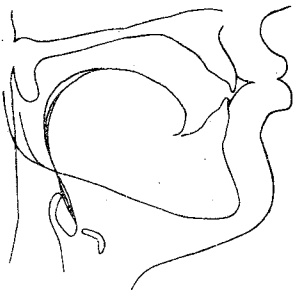

5. (p)upienok

48

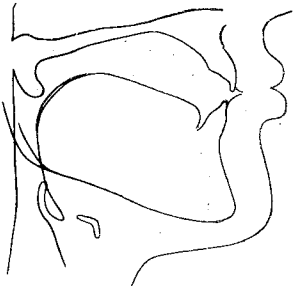

6. ro(b)ota

48

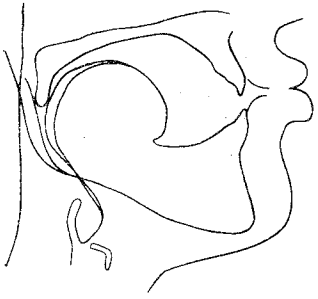

7. hu(m)us

48

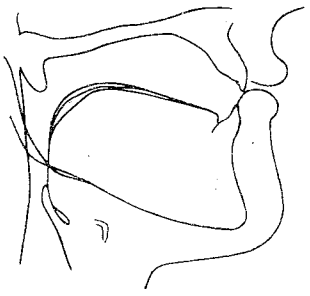

8. ťa(v)a

48

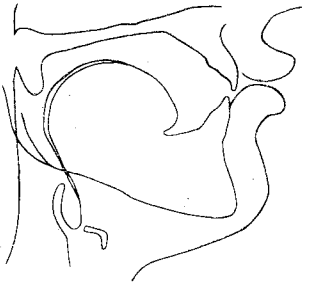

9. z tu(f)u

44

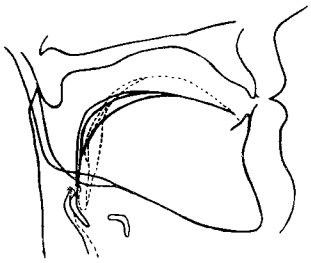

10. pá(p)(e)r

46

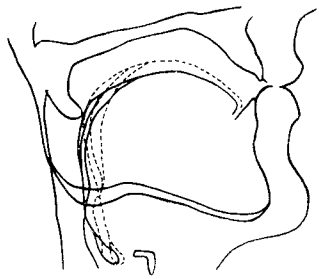

11. pá(p)(e)r

48

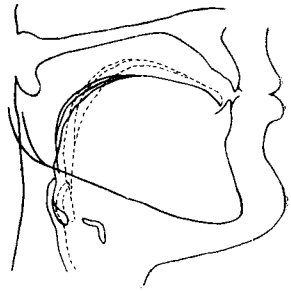

12. pá(p)(e)r

44

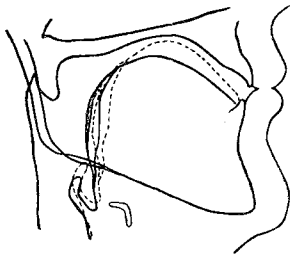

13. [pu(p)(i)enok]

46

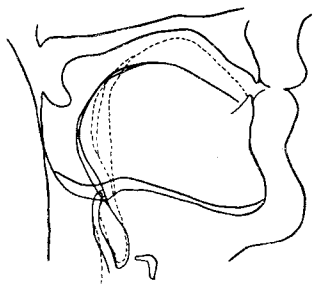

14. [pu(p)(i)enok]

48

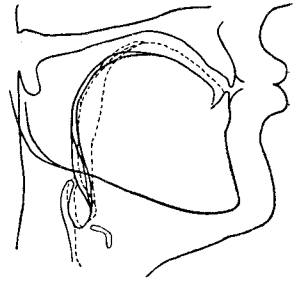

15. [pu(p)(i)enok]

46

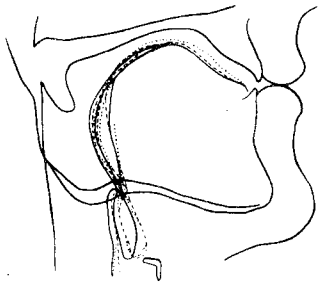

16. [v(i)(p)(i)ť]

48

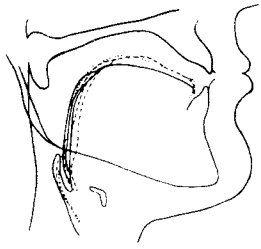

17. kl(e)(p)(e)to

48

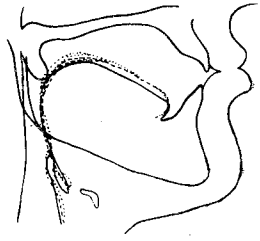

18. p(o)(p)(o)l

46

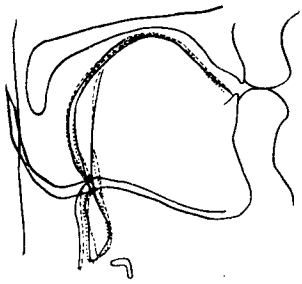

19. m:i:(m)(i)ka

46

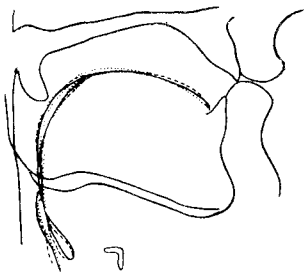

20. t:a:(v)(a)

46

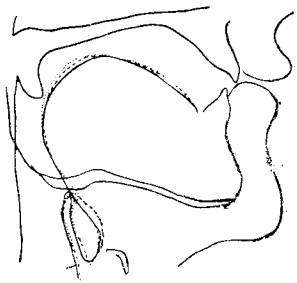

21. z t:u:(f)(u)

46

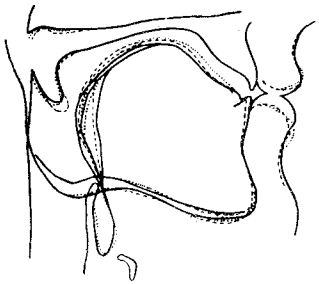

22. [v:i:(p)(i)t']

48

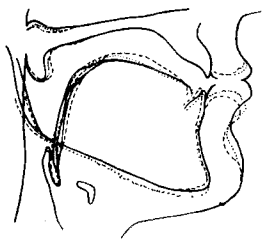

23. kl:e:(p)(e)to

48

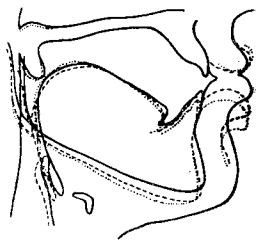

24. p:o:(p)(o)l

46

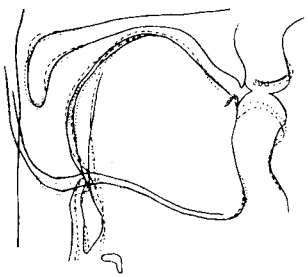

25. m:i:(m)(i)ka

46

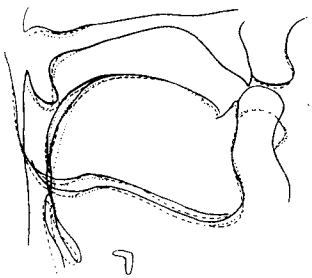

26. t:a:(v)(a)

46

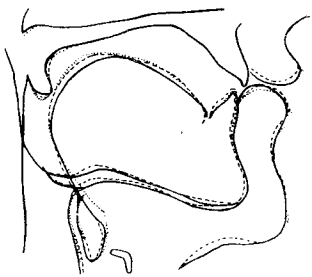

27. z t:u:(f)(u)

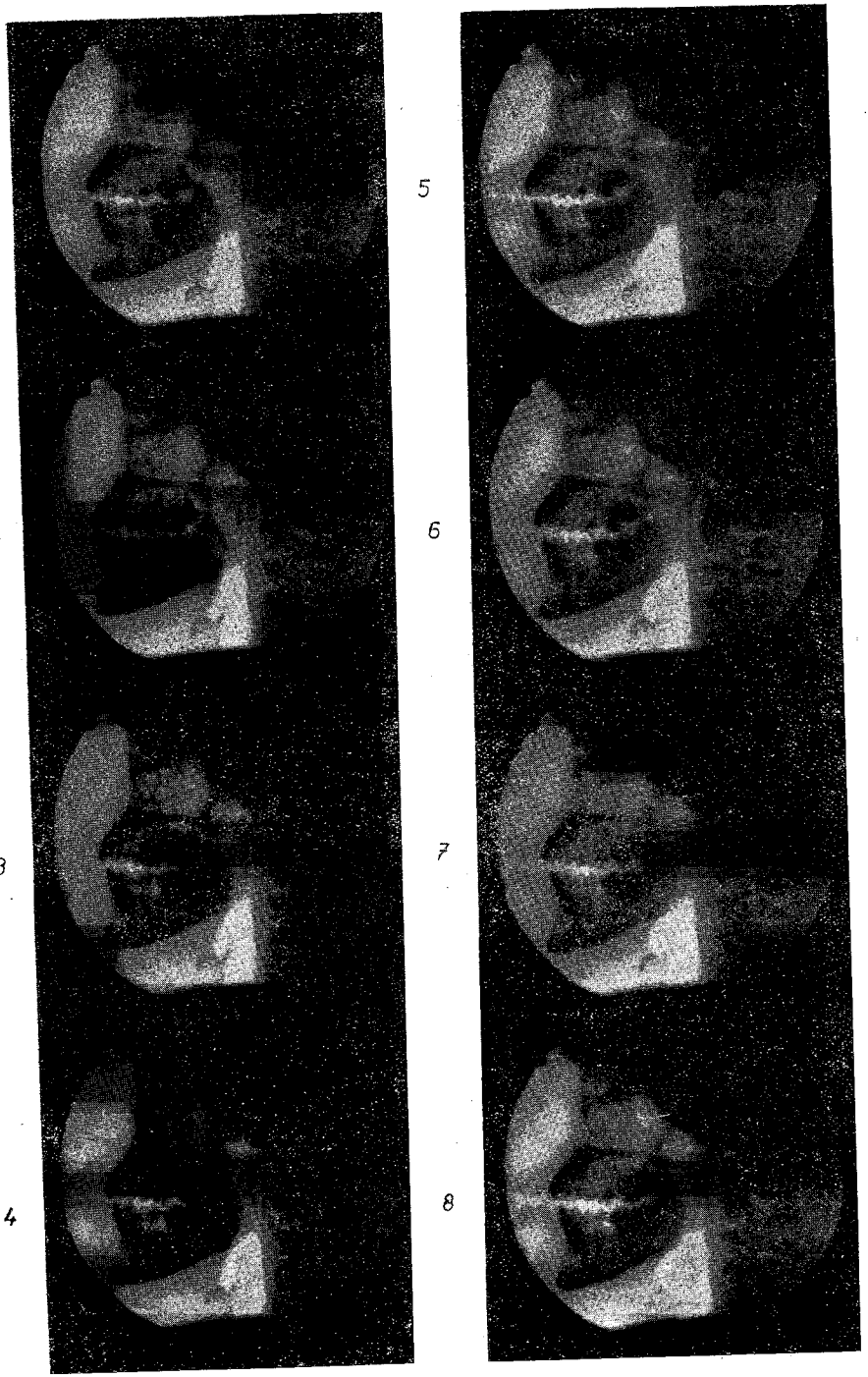
1
2
3
4
5
6
7
8

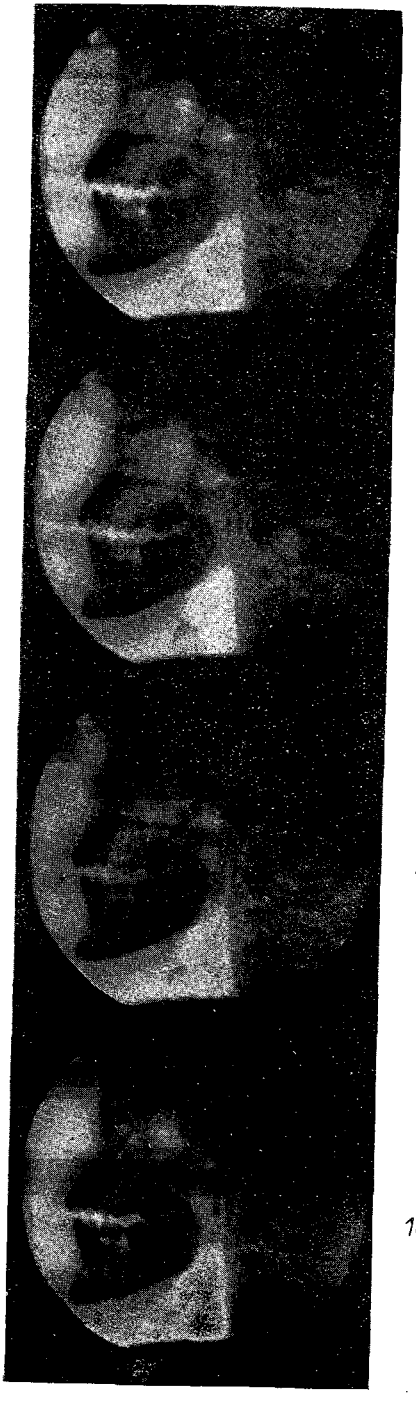

9

10

11

12

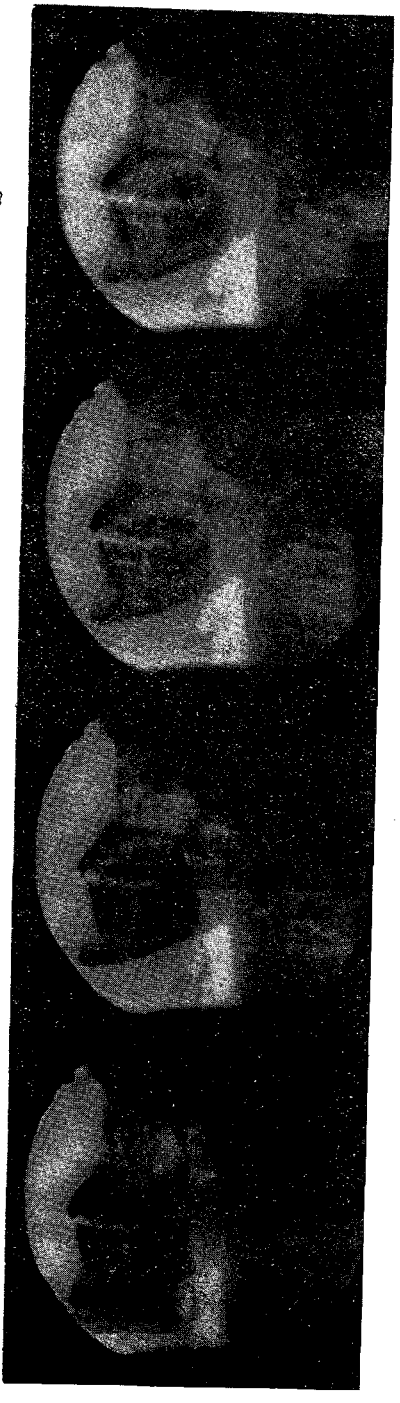

13

14

15

16

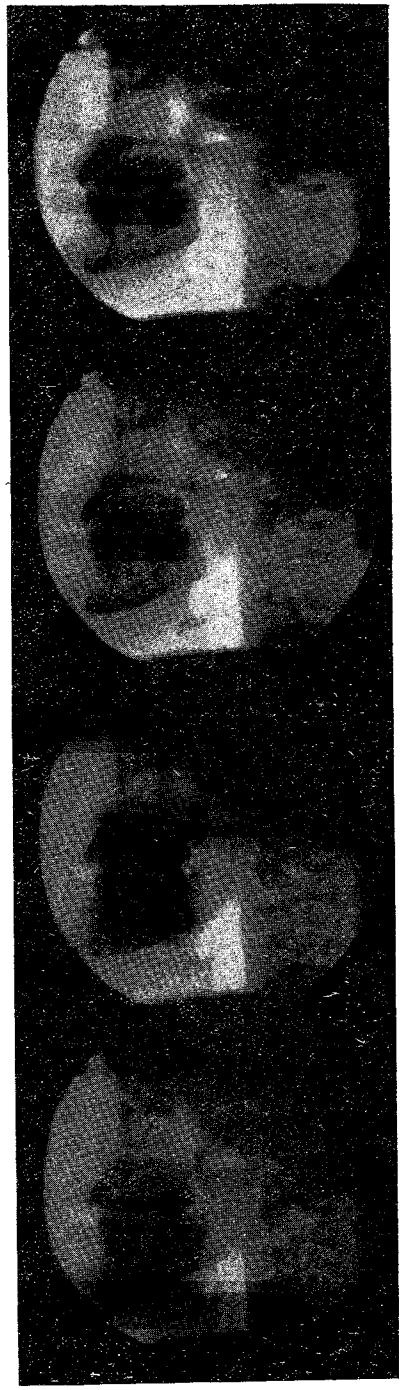
17
18
19
20

TONGUE ACTIVITY WITH THE ARTICULATION OF SLOVAK LABIAL CONSONANTS IN FLUENT SPEECH

Summary

When describing the articulation of the Slovak labials (*p, b, m, v, f*) it has been stated up to now that the tongue occupies a neutral position of relative quietness, it does not touch the palate and its tip leans slightly against the protrusion of the lower gums. By acting in that way it does not remain without any muscular tension because it is in the state of preparation for the movement required for articulating the following sound.

In an analysis of X-ray cinematographic film records of the Slovak standard pronunciation it was found that in articulating labials an articulatory anticipation of the following vowel take place (fig. 1—9). (Research has been carried out only at the junction of the *consonant + vowel.*) The tongue, up to the moment of consonant detention, does not reach the summit position of the following vowel but it only approaches it (fig. 10—15). That anticipating limitation forms an unvariable magnitude with certain individual variations, out of which the maximum values of the material studied are represented in fig. 14—15. In the articulation of the Slovak labials, the action of the tongue is influenced by the only tendency — to anticipate the following vowel without perceptively relevant influencing the preceding consonant.

The autor concludes that a similar situation occurs also in the German, English, Spanish and Czech languages. The formulations mentioning the so called quiet position of the tongue when articulating these sounds in the respective languages were influenced by a method of research, which did not allow an investigation of the articulation of sounds in fluent speech, or, they were the result of the fact, that the articulation of sounds was understood and described in isolation and in a stationary way, further, because, no notice has been intentionally taken of the dynamics („variability") and the mutual articulatory interdependence of individual functioning elements in fluent speech, so that the articulatory process has been reduced to composing some quasi-stationary units, small clippings from the coherent articulatory process.

K ALTERNÁCIÁM *g/dž, g/ž, g/č, g/c* A *g/ø* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

I

Pri spájaní morfém nastávajú na morfematickom švíku zmeny foném, ktoré môžu byť kombinačné alebo voľné; niekedy nastávajú takéto zmeny aj vnútri morfémy.[1] Voľné zmeny čiže tzv. alternácie predstavujú nahradenie jednej fonémy v koreni alebo kmeni inou fonémou, spojením foném alebo fonematickou nulou. V tejto štúdii si všimneme jeden prípad konsonantických alternácií, t. j. alternácie spoluhlásky *g* s jednotlivými spoluhláskami alebo fonematickou nulou.[2]

V doterajšej našej jazykovednej literatúre sa síce už venovala pozornosť niektorým jednotlivým prípadom, napr. pri rozbore tvorenia substantív a adjektív z miestopisných názvov, tvorenia druhových privlastňovacích prídavných mien typu *páví* atď. (podrobný prehľad literatúry podávame v II. časti práce pri rozbore jednotlivých alternácií), ale chýba rozbor všetkých alternácií pri spoluhláske *g*. Pre nedostatok takéhoto širšieho pohľadu nie sú ani výsledky rozboru niektorých jednotlivých prípadov úplne správne. Okrem toho treba uviesť, že sa jednotlivé alternácie nepreskúmali na dostatočne širokom materiáli; alternácie na hraniciach niektorých morfém unikli doterajšej pozornosti. V niektorých prípadoch nie je alternácia ustálená (napr. *g/dž* či *g/č*); jazykovedci tu zaujímajú priam protichodné stanoviská. Z uvedených dôvodov pokladáme za potrebné zaoberať sa alternáciami spoluhlásky *g* v súčasnej spisovnej slovenčine. Postupovať pritom budeme podľa jednotlivých alternácií.

Aby sme získali úplný obraz, všimneme si okrem prípadov s alternáciami (1. *g/dž*, 2. *g/ž*, 3. *g/č*, 4. *g/c*, 5. *g/ø*) aj prípady bez alternácií (t. j. so zachovaním spoluhlásky *g* bez striedania s nejakou inou spoluhláskou alebo fonetickou nulou).

---

[1] Pozri E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 87 n.

[2] Ide o alternácie nekorelovaných konsonantov. Pozri E. Pauliny, c. d., 99 n. Okrem toho sa spoluhláska *g* zúčastňuje na alternácii *zg/žď*. E. Pauliny (c. d., 100) uvádza ako príklad *rázga — raždie*. Touto alternáciou sa však v tejto práci nezaoberáme.

II

Alternácia g/dž

Táto alternácia sa vyskytuje v spisovnej slovenčine pri odvodzovaní slov. S touto alternáciou sa stretávame pri odvodzovaní obyvateľských podstatných mien, a to konkrétne pri odvodzovaní obyvateľského mena od miestneho mena *Piargy*: *Piardžan*. Š. Koperdan[3] spomína túto podobu na dvoch miestach, a to jednak pri rozbore prípadov s alternáciou *g/ø*, jednak v prehľade spoluhláskových alternácií pri substantívach a adjektívach odvodených z miestopisných názvov. Uvádza aj prídavné meno *piarsky*, ktoré na rozdiel od obyvateľského mena (s alternáciou *g/dž*) má alternáciu *g/ø* (ako *Hamburg — hamburský*, *Wittenberg — wittenberský* a pod). Ojedinelý je teda nielen výskyt alternácie *g/dž*, ale osobitný ráz má aj rozdiel v alternáciách pri podstatnom mene *Piardžan* a prídavnom mene *piarsky*. V iných prípadoch totiž vypadáva spoluhláska *g* nielen pri príd. mene, ale aj pri obyvateľskom mene, napr. *Hamburg — hamburský — Hamburčan*. Analogicky podľa týchto prípadov malo by byť vlastne aj *Piargy — piarsky — Piarčan*.

Ďalej sa alternácia *g/dž* vyskytuje pri tvorení druhových privlastňovacích prídavných mien typu *páví*. Všeobecne sa uznáva alternácia *g/dž* v tých druhových privlastňovacích prídavných menách na *-í*, ktoré sú odvodené od podst. mien so spoluhláskou *g* pred koncovou samohláskou slova, napr. *doga — dodží*, *striga — stridží*. Dvojaké stanovisko je však v prípade prídavných mien na *-í* odvodených od tých podstatných mien, v ktorých sa spluhláska *g* vyskytuje na konci slova (slová na -g), napr. *buldog*. V osobitnej štúdii som dokazoval, že k substantívu *buldog* má byť podoba druhového privlastňovacieho prídavného mena *buldočí*.[4] Opieral som sa pritom o doklad z Jesenskej. Túto podobu som obhajoval aj poukazom na iné prípady, v ktorých sa vyskytuje alternácia *g/č*, napr. *Baločan*, *Irečan*, *Imrečan* (o nich bude reč ďalej v kapitole o alternácii *g/č*). S podobou *buldočí* vyslovil nesúhlas G. Horák,[5] ktorý žiada i v tomto prípade normovať podobu s alternáciou *g/dž*, teda *buldodží*. Formu *buldodží* uvádza aj J. Oravec.[6] Zastávame naďalej názor, že pri substantíve *buldog* je oprávnená

---

[3] Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 83—106.

[4] L. Dvonč, *O druhovom privlastňovacom prídavnom mene od slova buldog*, SR 26, 1961, 165—167.

[5] G. Horák, *K prídavnému menu dudkovie u Ruda Morica*, SR 27, 1962, 168; tenže, *K problému zaradenia živočíšnych prídavných mien*, Slavica Pragensia IV, 1962, 400.

[6] J. Oravec, *Pravopis adjektíva sivoperý*, SR 28, 1963, 377 (tu sa síce uvádza podoba *buldoží*, ale ide o tlačovú chybu; pozri SR 29, 1964, 192). — J. Ružička spomína iba adjektíva *dodží* a *stridží*. Pozri jeho články *Poznámky k morfematickému rozboru slov a tvarov*, SR 27, 1962, 28 (príklady *dodží*, *stridží*) a *Z problematiky slovotvorných modelov*, Prace filologiczne 28, 2, 1964, 130 (príklad *dodží*).

podoba druhového privlastňovacieho prídavného mena *buldočí*. Túto otázku rozoberieme podrobnejšie v rámci výkladu prípadov s alternáciou *g/č*. Vcelku možno konštatovať, že alternácia *g/dž* je pomerne málo využitá aj v rámci druhových privlastňovacich prídavných mien, pretože napr. podoby *dindži*, *flamendži* nemáme doložené. Používa sa vlastne len tvar *stridži*, ktorý uvádza ako príklad vo svojej gramatike už Ľ. Štúr (*stridži, strídža, strídže*).[7]

Rovnaká alternácia *g/dž* je aj pri podstatnom mene stredného rodu *strídža*.[8] Toto slovo máme doložené napr. v názve hry F. Urbánka *Strídža spod hája*.

Celkove možno konštatovať, že alternácia *g/dž* je v spisovnej slovenčine pomerne slabo zastúpená. Veď v prípade *Piargy — Piardžan* ide o jeden izolovaný prípad. Podobne aj v rámci druhových privlastňovacích prídavných mien je izolovaným prípadom podoba *stridži*. Na ňu nadväzuje podoba *strídža* pri str. podst. menách vzoru *dievča*. Aj keď teda samotná alternácia *g/dž* v spisovnej slovenčine existuje, jednako výskyt tejto alternácie je prakticky veľmi malý; obmedzená je na niekoľko jednotlivých prípadov. Ako uvidíme z ďalšieho výkladu, táto alternácia je pri spoluhláske *g* vlastne zastúpená takmer najslabšie.

Alternácia g/ž

Silnejšie je už v spisovnej slovenčine zastúpená alternácia *g/ž*. Aj táto alternácia, podobne ako alternácia *g/dž*, vyskytuje sa pri odvodzovaní slov.

V rámci prehľadu jednotlivých spoluhláskových alternácií, ktoré sa vyskytujú pri tvorení substantív a adjektív z miestopisných názvov, uvádza Š. Koperdan na str. 99 citovanej štúdie alternáciu *g/ž* s príkladom *Krivoj Rog — Krivorožan*. Tu sa zmieňuje o tom, že sú isté ťažkosti pri alternácii *g/ž*, pretože domácich mien zakončených na *-g* je celkom málo. Hovorí, že v našom jazykovom povedomí dobre sa môže ujať alternácia *g/ž* v slovanských menách, ktoré ľahko spájame s nejakým domácim názvom (s kmeňovým *-h*), takže sa tu cíti paralela s alternáciou *h/ž*: *Barlogi* (poľ.) — *Barložan, barložský* ako „domáce" *Brlohy — Brložan, brložský*; *Razlog* (bulh.) — *Razložan, razložský* ako „domáce" *Rázloh (rozloh) — Rázložan, rázložský*. Zmieňuje sa aj o tom, že v našich gramatikách sa uvádza alternácia *g/ž* s príkladom *Riga — rižský*, nazdáva sa však, že by sme sotva mohli utvoriť aj tvary *Rižan, Rižanka*, pretože takéto tvary by vraj boli proti nášmu jazykovému cíteniu. Tu žiada oprieť sa o domáce spôsoby derivácie od názvov s *-g*. V regionálnom úze zisťuje pritom takéto postupy: 1. rozšírenie koreňa o príponu *-ov-*: *Hágy — Hágovčan, hágovský, Krig — Krigovian, kri-*

---

[7] Ľ. Štúr, *Slovenčina naša* (*Dielo v piatich zväzkoch, zv. V*), 2. vyd., Bratislava 1957, 215.

[8] G. Horák v čl. *Poznámka o menách mláďat*, SR 22, 1957, 310 sa o alternácii *g/dž* pri menách mláďat nezmieňuje (uvádza alternácie *c/č, d/ď, ch/š, k/č, l/ľ, n/ň*).

govský, 2. mechanické pripájanie prípon bez spoluhláskovej alternácie: *Figa — Figan, Figanka, figanský*, 3. fonetické prehodnotenie koncového *-g* (asimilácia na *-k*) najmä v zakončeniach na *-eg, -og*: *Ireg — Irek — Irečan, irecký, Imreg — Imrek — Imrečan, imrecký, Balog — Balok — Baločan, balocký*. Podľa jeho mienky v spisovnom jazyku by sa mohli uplatniť všetky uvedené postupy. Žiada tu však ešte ďalší výskum: „Pre stanovenie presnejších pravidiel treba tu urobiť podrobnejší výskum na dokladovom materiáli."

Koperdanova požiadavka uplatniť pri slovanských menách alternáciu *g/ž* je správna. Alternácia *g/ž* v dnešnej spisovnej slovenčine nie je totiž domáceho pôvodu (pôvodná alternácia *g/ž* sa zmenila na *h/ž*, napr. boh — *bože*), ale bola do slovenčiny prevzatá z ruštiny. V ruštine alternácia *g/ž* zodpovedá práve dnešnej našej alternácii *h/ž* (v ruštine sa pôvodné *g* nezmenilo na *h*, ako je to v slovenčine). Spomeňme niektoré známe prípady. Tak k substantívu *Volga* je v ruštine adjektívum *volžskij* a odvodené obyvateľské meno *volžanin*. Podobne k substantívu *Riga* je prídavné meno *rižskij* a obyvateľské meno *rižanin*. Iné príklady: *Kaluga — kalužskij, Onega — onežskij* (*Onežskoje ozero*), *Ladoga — ladožskij* (*Ladožskoje ozero*). Vo všetkých týchto prípadoch zachovávame aj v spisovnej slovenčine formy na *ž*: *volžský* (*volžsko-donský kanál*), *rižský, kalužský, Kalužan, onežský, ladožský*. Takto sa využíva alternácia *g/ž* aj pri iných slovanských menách, ktoré spájame s nejakým domácim názvom so spoluhláskou *h* (a alternáciou *h/ž*). Napr. *Tarnobrežský chemický kombinát Marcela Nowotka v Mochowe vyrobil už 500 000 ton čistej síry.* (Pravda, 24. 1. 1964, str. 3) Vcelku môžeme v týchto prípadoch hovoriť o „ruskom", resp. širšie slovanskom okruhu mien s alternáciou *g/ž* v spisovnej slovenčine. Treba zdôrazniť, ako uvidíme ešte ďalej, že pri tomto ruskom (slovanskom) okruhu mien s alternáciou *g/ž* ide len o vlastné mená na *g* a ich deriváty. V iných prípadoch sa vplyv ruštiny neprejavil.

Analogicky podľa príd. mien *volžský, povolžský* a pod. je utvorené príd. meno *pobodrožský*, na ktoré máme tento doklad: *Pobodrožský vodovod.* (Pravda, 30. 6. 1964, str. 6) V oboch prípadoch ide o deriváty od názvov riek so spoluhláskou *g* na konci kmeňa.

V prípadoch, ktoré sme zatiaľ pri alternácii *g/ž* uvádzali, išlo o prídavné meno na *-ský* a o obyvateľské mená na *-an*. Táto alternácia sa však vyskytuje aj pri ďalších derivátoch od vlastných mien na *-g*. Ide tu o deriváty na *-ie*, resp. predponovo-príponové deriváty typu *Tisa — Potisie, Karpaty — Zakarpatie*. Takisto sa tvorí k názvu rieky *Volga* podstatné meno *Povolžie* s alternáciou *g/ž*. K nemu patrí podstatné meno *Povolžan* a prídavné meno *povolžský*. Tu vzniká otázka, ako tvoriť príslušné podstatné meno na *-ie* pri mene rieky *Bodrog* s využitím predpony *medzi-*. Máme doklad na podobu *Medzibodrožie*: *Pracovníci Vodohospodárskeho rozvoja v Bratislave začali včera s rozsiahlymi prípravnými*

prácami pre protipovodňovú ochranu na Východoslovenskej a Moldavskej nížine, Medzibodroží, v oblasti vodného diela Ružína a rieky Hornád. (Pravda, 13. 1. 1964, str. 6) Nadväzuje sa tu nesporne na uvedenú podobu slova *Povolžie*.

Sporná je otázka podoby obyvateľského mena k menu *Riga*, či totiž tu má byť podoba *Rižan* (podľa ruštiny), alebo snáď podoba bez alternácie, t. j. *Rigan*. Zdá sa, že tu bude vhodnejšia podoba *Rigan*, aj keď tým vzniká zase istá nepravidelnosť v porovnaní s prítomnosťou alternácie *g/ž* pri prídavnom mene *rižský* (táto podoba je ustálená najmä vo vlastnom mene *Rižský záliv*). Konkrétne doklady na používanie obyvateľského mena k menu *Riga* však nemáme (ani v doterajšej literatúre sa takéto doklady neuvádzajú).

Alternácia *g/ž* sa vyskytuje ďalej pri slovách, ktoré sú odvodené od vlastných mien niektorých afrických krajín. Patria sem prípady *Kongo — konžský, Konžan, Katanga — katanžský, Katanžan, Togo — tožský, Tožan*. Tvary *konžský, Konžan* sú ustálené už dávnejšie. Vzorom tu boli uvedené podoby slov ako *rižský, kalužský, volžský* a pod. Inak, ako uvidíme ďalej, pri podobne zakončených cudzích menách sa spoluhláska *g* vysúva. Takéto tvorenie by však pri slove *Kongo* nebolo výhodné, pretože v prípade prídavného mena vznikol by tu tvar, ktorý by bol homonymný s adj. *konský* od substantíva *kôň* (obyvateľské meno by znelo v takomto prípade *Končan*). Mohli by sme uvažovať o tom, že alternácia *g/ž* (resp. alternácia vôbec) sa tu využila práve preto, aby nedošlo k homonymii (k homonymii dochádza pri menej starostlivej výslovnosti slova *konžský*, keď sa spoluhláska *ž*, resp. *š* nevysloví). Nech je akokoľvek, tvary *konžský* a *Konžan* sú v zhode s normou súčasnej spisovnej slovenčiny. Podľa týchto slov sa utvorili aj ďalšie slová s alternáciou *g/ž*. Patria sem tvary *katanžský* a *Katanžan*. Pri prídavnom mene *katanžský* nezachovávanie alternácie *g/ž* alebo akejkoľvek alternácie (okrem alternácie *g/ø* by viedlo k homonymite s prídavným menom *katanský* (od substantíva *katan*). S alternáciou *g/ž* sa dnes tvorí aj obyvateľské meno *Tožan* a prídavné meno *tožský* (od vlastného mena africkej krajiny *Togo*). Sprvu sa tu však prejavovalo kolísanie, takže sme sa stretávali aj s podobami *Togan, toganský, togský*.[9] Pod vplyvom podôb *Kongo — konžský, Konžan, Katanga — katanžský, Katanžan* zvíťazili nakoniec podoby *tožský* a *Tožan*. Napr. *Predák Demokratického sväzu tožského obyvateľstva Nicholas Grunitzky oznámil včera večer zloženie novej tožskej „vlády národnej jednoty"*. (Večerník, 17. 1. 1963, str. 1)

Ďalej môžeme uviesť doklad na alternáciu *g/ž* pri odvodenom podstatnom mene na *-ka* od substantíva *intriga*: *I ten najtichší dom kryje pod svojou strechou rôzne prúdy, sympatie, žiarlivosti a intrižky*. (S. Hurban Vajanský)

V minulosti sa uvažovalo o alternácii *g/ž* aj pri prechyľovaní (tvorení ženských

[9] Pozri L. Dvonč, *O názvoch štátov typu Republika Mali*, SR 28, 1963, 91.

podstatných mien) od niektorých mužských podstatných mien na *-g*. V osobitnej ankete obrátila sa svojho času redakcia Slovenskej reči na svojich čitateľov s otázkou, ako má znieť pomenovanie ženského rodu k slovám typu *filológ, antropológ, biológ* a pod. V ankete sa uvádza: „Podľa Pravidiel by tu mali byť tvary *filoločka, antropoločka, bioločka* ap. Tieto tvary sú však nesprávne utvorené a v živej reči sa neujali. Náležité by boli tvary „filoložka", „antropoložka", „bioložka". A pretože sa slová na *-log* v dnešnej živej reči vyslovujú s dĺžkou (*filológ, antropológ, biológ*) a budú sa po pravopisnej úprave aj tak písať, zneli by príslušné feminína *filológka, antropológka, biológka*. Popri týchto tvaroch by prichádzali do úvahy tvary *filologička* (*filológička?*), *antropologička* (*antropológička?*), *biologička* (*biológička?*) ap."[10] Nakoniec, ako je známe, neprijali sa ani tvary s alternáciou *g/č* (*bioločka*), ani tvary s alternáciou *g/ž* (*bioložka*), ale podoby na *-ička* (*biologička*), pri ktorých niet alternácie. Týmto riešením vyhli sme sa teda pri ženských podstatných menách alternácii spoluhlásky *g* s nejakou inou spoluhláskou.

V niektorých prípadoch stretávame sa s kolísaním medzi alternáciou *g/ž* a alternáciou *g/ø*. Tak je to napr. pri tvorení derivátov od mena *Vyborg*.[11] Podoba s alternáciou *g/ž* by tu bola oprávnená so zreteľom na skutočnosť, že ide o názov ruského mesta. Na druhej strane však ide tu o názov germánskeho pôvodu s časťou *-borg*; pri takto zakončených menách býva obykle alternácia *g/ø*. Preto sme sa aj pri vlastnom mene *Vyborg* vyslovili za podobu *Vyborčan* namiesto „Vyboržan" (podobne *vyborský* namiesto „vyboržský").

Súhrnne môžeme konštatovať, že v spisovnej slovenčine je dnes pomerne častá alternácia *g/ž*. Je častejšia ako alternácia *g/dž*. Svojím pôvodom je to alternácia prinesená do dnešnej spisovnej slovenčiny z ruštiny. Vzhľadom na to, že sa uplatňuje rovnako ako alternácia domáceho typu *h/ž*, mohla sa u nás veľmi ľahko ujať a uplatniť sa aj pri niektorých menách afrických krajín. Možno počítať s pribúdaním novších prípadov s touto alternáciou.

Alternácia g/č

Aj alternácia *g/č* sa vyskytuje v spisovnej slovenčine pri odvodzovaní slov. Alternácia *g/č* je nepochybne zastúpená v podobe obyvateľského mena *Baločan* (k vlastnému menu *Balog*).[12] Túto formu uvádza ako príklad na alternáciu *g/č* aj Š. Koperdan.[13] Tento autor je za podobu s alternáciou *g/č* podľa regionál-

[10] *Anketa*, SR 16, 1950/51, 224.

[11] Pozri L. Dvonč, *Vyborg — Vyborčan, či Vyboržan?*, SR 29, 1964, 61—62.

[12] Formu *Baločan* uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu*, 4. vyd., Bratislava 1963, 142.

[13] Š. Koperdan, c. m., 99.

neho úzu aj v prípadoch niektorých iných domácich mien na *-g*, napr. *Ireg — Irečan, Imreg — Imrečan.*

Ďalej ide o otázku alternácie *g/č* pri druhových privlastňovacích prídavných menách typu *páví*. Ako sme už uviedli, G. Horák vyslovuje pochybnosti o správnosti tvaru *buldočí*. Na jeho námietky tu chceme podrobnejšie odpovedať.

Horák uvádza, že som ochotný uznať a normovať alternáciu *g/č* v prípade *buldog — buldočí* na základe jedného dokladu z prekladovej literatúry.[14] Môžem však uviesť aj ďalšie doklady na podobu *buldočí*. Tvar *buldočí* použil Dominik Tatarka v preklade románu francúzskeho spisovateľa Guy de Maupassanta Mont-Oriol: *Videli ste ho, tohto človiečika s buldočou hlavou, ako behá od rána do večera, z hotela do hotela.* (Bratislava 1960, 171) Ďalší doklad: *Malo buldočiu hlavu.* (J. Verne, Dobrodružstvá kapitána Hatterasa, prel. T. Ušák, Bratislava 1963 171) Podoba *buldočí* sa uvádza aj vo *Veľkom rusko-slovenskom slovníku* (I. diel, A—J, Bratislava 1960, 120). Naproti tomu konkrétny doklad na podobu *buldodží* dosiaľ nik neuviedol. Ale aj keby sa takéto doklady našli, ostáva tu fakt, že pri druhových privlastňovacích prídavných menách typu *páví* stretávame sa nielen s alternáciou *g/dž* (v uvedených slovách *stridží* a *dodží*), ale aj s alternáciou *g/č*, čiže situácia nie je tu taká jednoduchá, aby sme mohli priamočiaro vyžadovať len podoby na *dž*, aj keď by sa zdali azda „systémové".

Podoba *buldočí* nie je okrem toho úplne osamotená, izolovaná. Jestvuje aj zdrobnené podstatné meno *buldoček*, v ktorom je tiež alternácia *g/č*. Formu *buldoček* tiež uvádza spomenutý Veľký rusko-slovenský slovník.

V okruhu druhových privlastňovacích prídavných mien typu *páví* pokladá G. Horák za pravidelnú len alternáciu *g/dž*. Preto treba podľa jeho mienky normovať len podobu *buldodží* s alternáciou *g/dž*. Ani táto námietka podľa našej mienky neobstojí. Autor pokladá alternáciu *g/dž* za pravidelnú v uvedenom okruhu slov na základe existencie podôb *stridži, dodži*. Ale výskyt alternácie *g/dž* pri týchto slovách nemusí ešte automaticky dokazovať výskyt tej istej alternácie pri ďalších slovách. Vezmime si obyvateľské mená na *-an*. Videli sme, že tu býva alternácia *g/dž* (*Piargy — Piardžan*), alternácia *g/ž* (*Kongo — Konžan*), ba aj alternácia *g/č* (*Balog — Baločan*). S podobnými rozdielmi stretávame sa aj pri tvorení prídavných mien, napr. *Piargy — piarsky* (alternácia *g/ø*),

---

[14] Ešte poznámka o hodnote nášho prvého dokladu na tvar *buldočí*. Použila ho Zora Jesenská v preklade z Gogoľovho románu Mŕtve duše. V ruštine je k substantívu *buľdog* druhové privlastňovacie prídavné meno *buľdožij*. Je tu teda zodpovedajúca alternácia *g/ž* (ako v slovách *volžanin, rižskij* atď.). Keby bola prekladateľka použila podobu *buldoži* v slovenčine, išlo by zjavne o vplyv ruštiny. Ale práve použitie podoby *buldočí* ukazuje, že tu nejde o vplyv originálu, ale o samostatné utvorenie podoby tohto slova v slovenčine. Preto tento doklad z prekladovej literatúry treba brať ako plnohodnotný doklad (podobne ako doklady z Tatarkovho a Ušákovho prekladu, ktoré uvádzame ďalej).

Riga — rižský (alternácia *g/ž*), *Balog — balocký* (alternácia *g/c*; o tom pozri ďalej). Situácia sa ešte komplikuje aj v tom smere, že ani všetky deriváty toho istého substantíva nemávajú rovnaké alternácie, o čom sme sa už zmienili v súvislosti s derivátmi *Piardžan a piarsky*. Zo všetkých týchto príkladov vidíme, že nemožno vyžadovať priamočiaro pri všetkých druhových privlastňovacích prídavných menách typu *páví* odvodených od substantív s kmeňom na *-g* iba alternáciu *g/dž* na základe prítomnosti tejto alternácie v slovách *doga — dodží* a *striga — stridží*.

Všimnime si ešte ďalšiu vec. Slovo *buldog* sa končí na *-og*. Takto sa končí aj vlastné meno *Balog*, pri ktorom podoba obyvateľského mena *Baločan* má spoluhlásku *č*. Š. Koperdan v cit. štúdii na str. 99 pripomína, že v regionálnom úze fonetické prehodnotenie koncového *g* (asimilácia na *k*) je najmä v zakončeniach *-eg* a *-og*, napr. *Ireg > Irek — Irečan, irecký*; *Imreg > Imrek — Imrečan, imrecký*; *Balog > Balok — Baločan, balocký*; *Bodrog > Bodrok — bodrocký*.

So zreteľom na staršie aj novšie argumenty môžeme zopakovať tvrdenie, že pri substantíve *buldog* má druhové privlastňovacie prídavné meno typu *páví* podobu *buldočí*, t. j. je tu alternácia *g/č*. Táto alternácia sa uplatňuje pri slovách zakončených na *-og*. Tým zároveň ohraničujeme výskyt alternácie *g/č* na slová so zakončením na *-og*. Pre nedostatok konkrétneho dokladového materiálu nemôžeme tvrdiť, že sa táto alternácia uplatňuje aj pri iných slovách zakončených na *-g*. Tieto prípady bude treba ešte ďalej sledovať. Treba, pravda, uviesť, že doklady na takéto tvary sa tu získavajú len veľmi ťažko, čo súvisí s tým, že sa takéto slová vôbec pomerne málo používajú.

Alternácia *g/č* sa vyskytuje ešte pri tvorení zdrobnených podstatných mien na *-ek*. Vyššie sme uviedli ako príklad substantívum *buldoček*. Možno ešte uviesť derivát *mozoček* (k substantívu *mozog*). Pri štúdiu deminutív v spisovnej slovenčine dotkol sa tohto slova Š Peciar.[15] Uvádza, že pri substantíve *mozog* je forma deminutíva *mozoček*. Jej pôvod vysvetľuje z češtiny: „Slovo *mozoček* je prevzaté z češtiny. Zo slovenského znenia *mozog* by podoba *mozoček* nemohla vzniknúť." Podoba *mozoček*, ktorá je dnes pevnou súčasťou normy spisovnej slovenčiny (uvádza sa aj v Pravidlách slovenského pravopisu), sa do slovenčiny mohla veľmi ľahko prevziať, pretože mala oporu v derivátoch na *-ek* so zmenou koncového *k* na *č*, najmä však v početných zdrobnených podstatných menách na *-ček*.[16] Inak nie je tu bez zaujímavosti fakt, že aj slovo *mozog* je zakončené — podobne ako slová *Balog* a *buldog* — na *-og*.

---

[15] Š. Peciar, *Hláskova podoba podstatných mien na -žik, -žok, -šik, -šok, -ček, -čik, -čok*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 40.

[16] Š. Peciar, c. m., 32, uvádza, že ďalší vývin po Ľ. Štúrovi je charakterizovaný pomalým ubúdaním foriem na *-ek* a pribúdaním foriem na *-ok*, prípadne *-ik*, pričom zdrobneniny na *-ček* a *-štek* si zväčša zachovávajú túto podobu bez zmeny.

Alternáciu *g/č* treba predpokladať aj pri podstatnom mene stredného rodu s príponou *-a*: *buldoča*. Túto podobu nemáme však konkrétne doloženú.

V minulosti sme sa stretávali s alternáciou *g/č* aj pri prechyľovaní. Tak J. Orlovský a L. Arany[17] uvádzajú v rámci ženských podstatných mien s príponou *-ka* tieto príklady: *bioločka, geoločka*. Podoby *filoločka, antropoločka, bioločka* atď. zaznamenáva aj anketa pre výskum pomenovaní ženského rodu k slovám typu *filológ, antropológ, biológ*, o ktorej sme sa zmienili vyššie v kapitolke o alternácii *g/ž*. Tam sa konštatuje, že podľa Pravidiel by tu mali byť tvary *filoločka, antropoločka, bioločka* a pod. Ďalej sa hovorí, že tieto tvary sú nesprávne utvorené a v živej reči sa neujali. Zdá sa, že sa tieto formy neujali najmä preto, lebo na prvý pohľad budia dojem, že ide o deminutíva na *-očka*.

Rozbor ukazuje, že alternácia *g/č* sa v dnešnej spisovnej slovenčine vyskytuje vo viacerých prípadoch. Poznamenávame nakoniec, že v slovenčine je takáto alternácia nielen v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach. V štúdii o derivátoch na *-ina* (*-čina*) uvádza F. Buffa[18] takéto príklady, v ktorých ide o deriváty na *-ina* od slov zakončených na spoluhlásku *g*, pričom sa toto koncové *g* strieda so spoluhláskou *č*: *ancug — ancučina, firhang — firhaňčina*. Ide o rovnakú alternáciu ako pri slovách *Balog — Baločan, buldog — buldočí, mozog — mozoček* a pod.

Alternácia g/c

S alternáciou *g/c* sa stretávame pri odvodzovaní slov a pri skloňovaní.

Pri odvodzovaní slov sa alternácia *g/c* vyskytuje pri tvorení niektorých prídavných mien na *-ský*. Tak je to pri príd. mene *bzlocký*.[19] Rovnako sa tvoria prídavné mená k názvom *Imreg, Ireg, Bodrog*, ako to spomína Š. Koperdan: *irecký, imrecký, bodrocký*.[20] Ďalej tu môžeme uviesť tvar príd. mena *tuarecký*; ide o derivát mena *Tuareg* (meno príslušníka afrického kmeňa): *Tuarecká žena nie je taká jednoduchá*. (I. Jefremov — Ličková prekl.) — *Avšak Tiressuen videl, že v ničom nezaostáva za tuareckými ženami*. (tamže) R. Krajčovič uvádza k substantívu *pereg* (správca vinohradov v minulosti; písané niekedy aj ako *perek*) prídavné meno perecký: *Najstaršia perecká kniha mesta Trnavy* (Jazykovedné štúdie VI, Bratislava 1961, 41).

Ďalším miestom výskytu alternácie *g/c* je morfematický švík medzi kmeňom slova a pádovou príponou nom. pl. mužských podstatných mien vzoru *chlap*. Slovo *buldog* — rovnako ako iné zvieracie podstatné mená muž. rodu — sa môže použiť na označenie ľudí. Vtedy priberá v nom. pl. pádovú príponu životných.

---

[17] J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 102.
[18] F. Buffa, *Sufixy -(č)ina a -(č)eta s pejoratívnym významom v dlholúckom náreží*, JČ 13, 1962, 91.
[19] Uvádzajú i Pravidlá slovenského pravopisu, str. 37.
[20] Š. Koperdan, c. m., 99.

S tvarom *buldoci* sme sa stretli v súvislosti s označením príslušníkov kanadského hokejového mužstva Windsor Bulldogs: *Buldoci do Európy za odmenu.* (Večerník, 5. 11. 1963, str. 4) — *Buldoci v Moskve.* (Večerník, 14. 11. 1963, str. 4) — *Neslušní buldoci.* (Večerník, 21. 1. 1964, str. 4) Tvar *buldoci* použila aj E. Chmelová v preklade Dobrodružstiev baróna Münchhausena (tu síce tvar *buldoci* nie je správne použitý, ale dôležitá je tu podoba s alternáciou *g/c*): *Tvár majú ako ozrutní buldoci.* Aj v tomto prípade ide o hodnotenie mena *buldog* ako slova s koncovým *k*, teda rovnako ako napr. slova *mlok* (v zosobnení tvar *mloci*).

Alternáciou *g/c*, rovnako ako alternáciou *g/č* sa spoluhláska *g* tesnejšie pripája k spoluhláske *k* (porov. napr. *vlk — vlci, vlčí, vlčok*; *buldog — buldoci, buldočí, buldoček*).

Alternácia g/ø

Táto alternácia sa vyskytuje pri odvodzovaní slov.

V Pravidlách slovenského pravopisu[21] sú zmienky o niektorých takýchto prípadoch v kapitole *Pravopis a výslovnosť spoluhlások pred príponami -ský, -stvo.* Uvádza sa tu poučka, že spoluhlásky *k, g* často zanikajú vo výslovnosti i v písme; výklad sa ilustruje príkladmi *Hamburg — hamburský, Pittsburgh — pittsburský* (uvádzame tu len príklady na zánik spoluhlásky *g*).

Pri štúdiu substantív a adjektív z miestopisných názvov sa tejto otázky dotýka Š. Koperdan. Na str. 95—96 citovanej štúdie sa autor podrobnejšie rozpisuje o otázke, kedy sa *k* a *g* na konci mien pri odvodzovaní zemepisných podst. a príd. mien strácajú. Zisťuje, že je to v polohe K + *k, g*, t. j. v zoskupení *konsonant (ľubovoľný) + spoluhláska k alebo g*, kým v iných prípadoch to nebýva (*Chicago, Figa*). Tu uvádza príklady *Hamburg — Hamburčan* a *Figa — Figan, figanský.* Objavená zákonitosť musí nám byť, ako hovorí autor ďalej, smernicou aj pre tvorenie v prípadoch celkom nových a nepredvídaných, napr. *Jambinga — Jambinčan, San Domingo — Sandominčan.* Tu ďalej spomína nemecké (germánske) názvy zakončené na *-berg* (*-berk*), *-borg, -burg* (*-porok*) a pod. ako i názvy na *-ng*, napr. *Wittenberg — Wittenberčan, Göteborg — Göteborčan, Pittsburgh — Pittsburčan, Cherbourg — Cherbourčan, Semmering — Semmerinčan, Elbing — Elbinčan, Reading — Readinčan,* ako aj orientálne názvy na *-g*: *Dárdžiling — Dárdžilinčan* atď. Uvádza tiež, že takýto spôsob tvorenia je dobre možný pri čínskych menách, kde koncové *g* sa píše na vyjadrenie velárnej výslovnosti spoluhlásky *n* (*Peking, Nanking* a pod.). Nakoniec však pripomína, že „priezračnosť tvorenia zasahuje, pravda, aj do tejto derivácie, takže sa pri slovách s jednoslabičným koreňom vyskytuje aj iný spôsob derivácie", napr.

[21] C. d., 37.

Piargy — Piardžan, piarsky. Na záver tohto rozboru podáva takto formulované pravidlo o alternácii *g/ø*: V slovách domácich aj cudzích, ktorých kmeň sa končí na skupinu spoluhlások s koncovým *-k, -g*, zaniká vo výslovnosti i v písme *k, g* pred odvodzovacími príponami *-ský, -čan.*"

S Koperdanovými vývodmi možno zväčša súhlasiť. Pravda, jeho pravidlo o vypúšťaní spoluhlásky *g* v domácich aj cudzích slovách, ktorých kmeň sa končí na skupinu spoluhlások s koncovým *k, g*, neplatí všeobecne, pretože máme prípady *Piargy — Piardžan, Kongo — konžský, Katanga — katanžský* a pod., kde sú alternácie *g/dž* a *g/ž*. S týmto obmedzením je však uvedená poučka správna a možno vyžadovať v spisovnej slovenčine uplatňovanie podôb s alternáciou *g/ø* v takých prípadoch ako napr. *Vyborg — Vyborčan*, nie „Vyboržan" (pozri vyššie).

Uplatnenie alternácie *g/ø* umožňuje pripájať pri týchto menách pri tvorení obyvateľských mien príponu *-čan*, čím tieto slová pripomínajú derivát *Baločan*. Pravda, medzi oboma prípadmi je rozdiel: pri slove *Hamburčan* ide o príponu *-čan*, kým v slove *Baločan* ide o príponu *-an* s alternáciou predchádzajúceho *g* (*g/č*). Ale v jednom aj druhom prípade sa vyskytuje spoluhláska *č*, čo tieto prípady zbližuje. V dnešnej spisovnej slovenčine je práve najproduktívnejšia prípona *-čan* pri tvorení obyvateľských mien k miestnym názvom.[22] Poznamenávame ešte, že alternácia *g/ø* je v týchto prípadoch v novšom jazyku. S. Czambel ešte túto alternáciu pri tvorení prídavných mien na *-ský* od nemeckých mien na *-berg, -burg* nepripúšťal. V kapitole o slovách tvorených príponami *-ský, -stvo* píše v osobitnej poznámke toto: „Keď tvoríme slová príponou *-ský* z nemeckých kmeňov, vychodiacich na *berg, burg*, vypísať treba toto záslovné *g*. Píše tedy: *habsburgský, württembergský, oderbergský* atď., a nie: *habsburský, württemberský, oderberský*. V cudzích vlastných menách kmeňové *k, g, h, ch* vôbec nech sa nerozlišuje pred príponou *-ský*. Píš: *bruckský, mönichský, sümegský* atď."[23]

Aj pri alternácii *g/ø* — rovnako ako pri alternáciách *g/č* a *g/c* — môžeme konštatovať podobnosť s alternáciou *k/ø* pri spoluhláske *k* (porov. napr. *Frank — franský, Šumperk — šumperský* a pod.).

Prípady bez alternácií

Pozrime sa teraz, kedy sa pri derivátoch toho druhu, aké sme uvádzali vyššie (napr. pri obyvateľských menách), nevyskytujú alternácie.

---

[22] Pozri E. Jóna, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1948/49, 221.

[23] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turčiansky Svätý Martin 1902, 26; tak aj v 2. vyd. z r. 1915 na str. 27 a v 3. vyd. z r. 1919 na str. 23.

Pravidlá slovenského pravopisu [24] sa zmieňujú o tom, že spoluhláska *g* pred príponou *-ský* sa pri niektorých cudzích zemepisných menách zachováva. Uvádzajú príklady *Chicago — chicagský, Haag — haagsky.* Š. Koperdan [25] spomína prípady *Chicago — chicagský, Malaga — Malagan* a *Figa — Figan, figanský.* Pripomína, že tento jav nemožno ohraničiť len na cudzie zemepisné mená, ale je všeobecnejší, pretože spoluhláska *g* neodpadá ani pri domácich menách (*Figan, figanský*). Ten istý autor uvádza z regionálneho úzu podoby *Hágovčan, Vigovčan* (k menám *Hágy, Vigo*), v ktorých pochopiteľne nemôže byť alternácia (ide tu o rozšírenie odvodzovacieho základu o *-ov-*).

Podoby, ktoré sa v spomenutých prácach uvádzajú, možno uznať za spisovné. Platí to o podobách *Chicagan, Haagan, Figan, Malagan* a *chicagský, haagsky, figanský, malagský.* Pri názve *Haag* sa napr. v slovenčine vôbec neuplatňuje alternácia *g/ž* (*haažsky*), ktorá sa zriedkavejšie objavuje v češtine.[26] Pri názve *Malaga* uplatnenie alternácie *g/č* (ako v *Balog — Baločan*) by viedlo k homonymii s obyvateľským menom k názvu *Malacky* (*Malačan*). Inak obyvateľské meno *Haagan* sa u nás môže len veľmi zriedkavo vyskytnúť (bežnejšie je však už príd. meno *haagsky*). Tvorenie podôb typu *Figan* (bez alternácie) nie je v spisovnej slovenčine osihotené. S podobným javom sa stretávame napr. aj pri odvodzovaní niektorých obyvateľských mien od mien zakončených na spoluhlásku *h*, napr. *Šahy — Šahan, šahanský.*[27]

V prípade obyvateľských mien *Chicagan, Figan* a pod. ide o pripájanie prípony *-an.* Vieme však, že sa dnes stále viac uplatňuje pri tvorení obyvateľských mien prípona *-čan.* Preto neprekvapuje, že sa niekedy stretávame s touto príponou pri mene so spoluhláskou *g* (pri jej ponechaní v deriváte): *V tom istom čase, keď z jednej Slnkom zaplavenej poľany na Zemi vzlietla Strieborná guľa, na najväčšej planéte začal sa druhý rokovací deň Mimoriadneho kongresu predstaviteľov všetkých Végčanov.* (J. Broszkiewicz, Veľká, väčšia a najväčšia, prel. F. Uváček, Bratislava 1962, 193) Podobne v ďalšom deriváte: *Bolo veru vidieť, že malí Pozemšťania nerozumejú a nepoznajú najjednoduchšie prístroje, s ktorými vedelo narábať každé malé Végčanča.* (tamže, 201) To vedie k otázke, či sa prípona *-čao* neuplatní azda aj v iných prípadoch (napr. Haagčan). Aj v týchto podobách ide však o neprítomnosť alternácie.

Spornejšie sú podoby *Hágovčan, Vigovčan* v spisovnej slovenčine. Regionálne formy postupne v spisovnom jazyku odumierajú, ako to vidíme napr. na prípadoch typu *Žilina — Žilinec, Lučenec — lučenský* a pod. Stále viac sa uplatňu-

[24] Č. d., 37.
[25] Š. Koperdan, c. m., 95, 103.
[26] Pozri *Slovník spisovného jazyka českého I* (A—M), Praha 1960, 556.
[27] *Pravidlá*, 365 a J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94.

jú pravidelné systémové podoby utvorené podľa živých slovotvorných typov v spisovnom jazyku. Preto nie je vylúčené, že namiesto podôb *Hágovčan, Vigovčan* sa utvoria pravidelnejšie podoby (*Hágan / Hágčan, hágsky/háganský?, Vigan, vigský/viganský?*).

O podobe *Rižan* hovorí Koperdan ako o veľmi neobvyklej podobe. Ak by sme neprijali podobu *Rižan*, potom musíme utvoriť podobu *Rigan*. Príd. meno *rižský* by však ostalo aj naďalej.

Môžeme uviesť ešte ďalší konkrétny prípad, v ktorom sme sa stretli s neprítomnosťou alternácie pri spoluhláske *g*. Ide o druhové privlastňovacie prídavné meno od cudzieho podst. mena *alga*. Samo slovo *alga* je pomerne málo známe, pričom je tu pred koncovou samohláskou *a* spoluhlásková skupina *-lg-*. Pri veľkom počte alternácií spoluhlásky *g* a pri kolísaní, ktoré sa prejavuje v mnohých prípadoch, nás ani neprekvapuje, že sa tu použil tvar bez alternácie: *Aké budú algie farmy.* (Pravda 43, 1962, č. 75, str. 4) — *Použitie álg vo výžive si totiž netreba predstavovať tak, že na našom jedálnom lístku sa zjaví „šalát z álg" alebo „algia roštenka".* (Tamže) Keby pri odvodzovaní adjektív typu *páví* od substantív, ktorých kmeň sa končí na spoluhlásku *g*, bola niektorá alternácia úplne pevná (napr. alternácia *g/dž*) nemohli by sme sa stretnúť s tvarom *algí* bez alternácie, pretože inak sa alternácie pri druhových privlastňovacích prídavných menách dôsledne zachovávajú (napr. pri slovách na *k, ch, h*).

III

Detailný rozbor jednotlivých alternácií spoluhlásky *g* umožňuje nám ich vzájomne porovnanie.

Alternácia *g/dž* je pomerne zriedkavá. Je možná len vtedy, keď je spoluhláska *g* pred koncovou samohláskou slova: *Piargy — Piardžan, doga — dodži, striga — stridži.*

Alternácia *g/ž* je už početnejšia. Predstavuje vlastne istú modifikáciu alternácie *h/ž*. V tomto prípade sa teda spoluhláska *g* primyká bližšie k spoluhláske *h* na základe príbuznosti slovanských jazykov, v ktorých korešpondujú hlásky *g* a *h*. Vyššie sme vymedzili dva okruhy vlastných mien, pri ktorých sa táto alternácia vyskytuje.

Pri alternácii *g/č* sa spoluhláska *g* bližšie primyká k spoluhláske *k*. Býva pri slovách, ktoré sa končia na *g* (*g* na absolútnom konci slova), a to najčastejšie pri slovách na *-cg* (*Balog — Baločan, buldog — buldočí, buldoček, mozog — mozoček*), ako aj pri slovách na *-eg* (*Imreg — Imrečan, Ireg — Irečan*).

Aj pri alternácii *g/ø* sa spoluhláska *g* z hľadiska alternácií primyká viac k spoluhláske *k*. Táto skutočnosť nás ani tak neprekvapuje, keď berieme do ú-

vahy skutočnosť, že v niektorých slovách je namiesto koncového *g* spoluhláska *k*, napr. *Norimberk*.

Konečne aj pri alternácii *g/c* spoluhláska *g* inklinuje k spoluhláske *k*.

Vcelku z hľadiska alternácií sa teda spoluhláska *g* prikláňa k spoluhláske *k* a jej alternáciám. Väčší odklon je tu len pri alternácii *g/ž*, ktorá sa v slovenčine mohla uplatniť len preto, že sa ruská alternácia *g/ž* brala ako naša alternácia *h/ž* na základe skutočnosti, že ruskému *g* zodpovedá v slovenčine hláska *h* (pravda, v tých slovách, kde v slovenčine nastala zmena pôvodného *g* na *h*). Alternácia *g/dž* sa uplatňuje v najmenšej miere. Keby sa táto alternácia, ktorá je pri velárnych spoluhláskach práve len pri spoluhláske *g*, uplatňovala vo väčšej miere alebo výhradne, mala by spoluhláska *g* z hľadiska alternácií výraznejší profil (v porovnaní s alternáciami spoluhlások *k*, *ch* a *h*). Takto sa však vlastne pri spoluhláske *g* opakujú len tie isté alternácie, ktoré nachádzame pri spoluhláske *k* a *h*.

Všimnime si túto vec aj z hľadiska počtu alternačných dvojíc pri spoluhláske *g* a pri spoluhláskach *k*, *ch* a *h*. Pri spoluhláske *g* je tu päť alternačných dvojíc: 1. *g/dž*, 2. *g/ž*, 3. *g/č*, 4. *g/c*, 5. *g/ø*. Pri spoluhláske *k* sú tieto alternácie: 1. *k/č*, 2. *k/c*, 3. *k/ø*. Pri spoluhláske *h*: 1. *h/ž*, 2. *h/z*, 3. *h/c*. Pri ch: 1. *ch/š*, 2. *ch/s*. Pri spoluhláske *g* je teda najväčší počet alternácií. Ale tento počet je najväčší nielen v porovnaní so spoluhláskami *k*, *ch* a *h*, ale aj v porovnaní s inými spoluhláskami, ktoré sa účastnia alternácií. Tak pri spoluhláske *t* sú alternácie: 1. *t/c*, 2. *t/s*. Pri *d*: 1. *d/dz*, 2. *d/s*. Pri *ť*: *ť/c*, pri *ď*: *ď/dz*.[28] Pri spoluhláske *g* môžeme podľa toho hovoriť o najväčšej miere rozptylu z hľadiska alternácií.

Neobyčajná pestrosť prejavuje sa aj pri porovnávaní všetkých tvarov, ktoré sme vyššie spomínali.

Tak sa stretávame s alternáciou *g/dž/ø* v prípade podôb *Piargy — Piardžan — piarsky*.

Ďalej so spoluhláskami *g/č/c* v prípadoch *Balog — Baločan — balocký, buldog — buldočí — buldoci*.

Spoluhlásky *g/ž* sú v prípadoch *Kaluga — Kalužan — kalužský, Kongo — Konžan — konžský* a pod. Pritom spoluhláska *g* je tu v základnom vlastnom mene, kým v derivátoch je spoluhláska *ž*. Iného rázu je derivačný rad *Riga — Rigan — rižský*, kde spoluhláska *g* je aj v obyvateľskom mene *Rigan*.

Spoluhláska *g* sa strieda s fonematickou nulou v prípadoch *Hamburg — hamburský — Hamburčan*. Pritom fonematická nula je tu aj pri obyvateľskom mene na *-čan*, aj pri príd. mene na *-ský* (na rozdiel od derivátov vlastného mena *Piargy*, kde je fonematická nula len pri prídavnom mene).

[28] E. Pauliny, c. d., 99 n.

Konečne máme dosť početné slová, kde sa vždy zachováva spoluhláska *g* aj v derivátoch, napr. *Chicago — chicagský, Chicagan, Malaga — malagský, Malagan, Haag — haagsky, Haagan* a pod. Pri slovách s inou spoluhláskou v kmeni býva takéto tvorenie zriedkavejšie, napr. *Šahy — Šahan, šahanský.*

Pri spoluhláske *g* neuplatňujú sa jednotlivé alternácie jednotnejšie ani v rámci tých istých derivátov (len pri skloňovaní je jedna alternačná dvojica: *g/c*).

Pozrime sa z tohto hľadiska najprv na obyvateľské mená tvorené príponou *-an* alebo *-čan*. Pri substantívach so spoluhláskou *k* na konci slova alebo odvodzovacieho základu býva alternácia *k/č* (najčastejší prípad) alebo *k/ø*. Iná je situácia pri slovách na *g*. Tu nastáva jednak alternácia *g/dž* (*Piargy — Piardžan*), ďalej alternácia *g/ž* (*Kongo — Konžan*), alternácia *g/č* (*Balog — Baločan*), alternácia *g/ø* (*San Domingo — Sandomінčan*) alebo nenastáva vôbec alternácia (*Figa — Figan*). Preto ani neprekvapuje, že v praxi sa neraz stretávame s kolísaním (porov. vyššie spomínaný prípad *Vyborg — Vyboržan — Vyborčan*).

Pri príd. menách na *-ský* nastávajú tieto alternácie: *g/ž* (*Kongo — konžský*), *g/c* (*Balog — balocký*), *g/ø* (*Piargy — piarsky, Hamburg — hamburský*). Aj tu sú prípady, že sa spoluhláska *g* v tomto deriváte ponecháva: *Chicago — chicagský*. Ani v tejto skupine slov neexistuje teda jedna alternácia spoluhlásky *g*.

V rámci druhových privlastňovacích prídavných mien typu *páví* sme zistili alternáciu *g/dž* (*striga — stridží*) a *g/č* (*buldog — buldočí*). Uviedli sme aj doklady na ponechávanie spoluhlásky *g*, a to dokonca v pozícii pred dvojhláskou (*alga — algí, algia*).

Dve alternácie sú aj pri menách mláďat stredného rodu vzoru *dievča* s príponou *-a*: *striga — strídža* (alternácia *g/dž*), *buldog — buldoča* (alternácia *g/č*).

Po jednej alternácii sme zistili len pri slovách odvodených príponou *-ka* (*intriga — intrižka*; alternácia *g/ž*), pri deminutívach na *-ek* (*mozog — mozoček, buldog — buldoček*; alternácia *g/č*) a pri substantívach stredného rodu na *-ie* (*Bodrog — Medzibodrožie*; alternácia *g/ž*).

Porovnanie so stavom pri slovách zakončených na iné spoluhlásky ukazuje na značne disparátny stav pri slovách na *-g*. Tak pri substantívach na *-k*, ako sme sa už zmienili, je pri slovách na *-an/-čan* alternácia *k/č* a *k/ø*, pri prídavných menách na *-ský* alternácia *k/c* alebo *k/ø*, pri druhových privlastňovacích prídavných menách alternácia *k/č*, podobne aj pri tvorení deminutív na *-ek* (*k/č*), pri menách mláďat na *-a* (alternácia *k/č*) a pri skloňovaní v nom. pl mužských životných podstatných mien vzoru *chlap* (alternácia *k/c*). Rovnako homogénnejšia je z hľadiska alternácií v jednotlivých derivátoch spoluhláska *h* (porov. *Pražan, pražský, Považie, boží, batôžik* atď.). To isté platí o spoluhláske *ch* (*Krompašan, krompašský, muší, múša, soška*; *mnísi* a pod.).

Pri všetkých týchto vývodoch mohli by sme použiť aj presnejšie metódy

lingvistickej štatistiky a matematickej jazykovedy.[29] Ale aj takýto rozbor by len v presnejších kontúrach ukázal správnosť nášho konštatovania, že pri spoluhláske *g* sa prejavuje neobyčajná pestrosť z hľadiska príslušných alternácií. Táto pestrosť nemôže byť pritom úplne náhodná. Pokúsime sa ju vysvetliť v ďalšej časti tejto práce.

IV

Spoluhláska *g* je v spisovnej slovenčine samostatná fonéma patriaca medzi zadopodnebné spoluhlásky. Je to jedna z párových spoluhlások; vytvára párovú dvojicu so spoluhláskou *k*, od ktorej sa líši znelosťou. Pri spodobovaní spoluhlások sa namiesto spoluhlásky *g* vyslovuje *k*, alebo zas namiesto spoluhlásky *k* spoluhláska *g*.[30]

Pritom spoluhláska *g* má v spisovnej slovenčine isté osobitné postavenie, a to z hľadiska uplatňovania sa a či výskytu v jednotlivých slovách. Nenachádza sa totiž bežne v domácich slovách. V rámci skupiny domácich slov sa spoluhláska *g* svojím výskytom obmedzuje na onomatopoické slová a s nimi spojené slová. Ďalej sa spoluhláska *g* vyskytuje v cudzích slovách.[31] Preto sa napr. pri výpočte fonematických vlastností cudzích slov uvádza fonéma *g* ako zvláštna fonéma. [32]

Toto osobitné postavenie fonémy *g* v súčasnom jazyku sa dostatočne vysvetľuje historickým vývinom hlásky *g* v slovenčine. Po zmene *g* v *h*[33] sa spoluhláska *g* zachovala pôvodne len v skupine *zg*; pôvodný systém velár *k* — *g*, *ch* sa zmenil na systém *k* — *g*, *ch* — *h*. Zachovanie spoluhlásky *g* v konsonantickom systéme (aj keď obmedzené len na skupinu *zg*) umožnilo neskôr preberať z cudzích jazykov nové slová s konsonantom *g*, čím sa zvýšila frekvencia *g*. Toto preberanie sa neobišlo bez kolísania medzi spoluhláskou *g* a *k*, napr. *káfor* — *gáfor*, *kuľaša* — *guľaša* a pod. V súvislosti s tým J. Stanislav konštatuje: „Takéto príklady substitúcie cudzieho *g* slovenským *k* ukazujú na to, že sa *g* udomácňuje pomaly. Niekde sa cíti ako plnoprávny člen systému, inde sa predsa len úplne neudomácnilo, hovoriaci cítia v ňom cudzí prvok a nahrádzajú ho domácou spoluhláskou *k*. Podrobnosti treba ešte preskúmať."[34] Z vývinu vidieť, že reštitúcia hlásky *g*

---

[29] E. Pauliny, c. d., 110.

[30] *Pravidlá*, 34 n.

[31] Ľ. Štúr v *Nauke reči slovenskej* (Bratislava 1846) zdôrazňoval rozdiel slovenčiny a češtiny aj pomocou výskytu, resp. nevýskytu hlások *f* a *g* v češtine a slovenčine. K tomu E. Jóna (v čl. *Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny*, SR 21, 1956, 142) pripomína, že hláska *g* podobne ako hláska *f* sa v slovenčine vyskytuje pri onomatopoických slovách alebo pri slovách z iných jazykov, nie všeobecne.

[32] Pozri J. Ružička, *Prevzaté slová v slovenčine*, SR 16, 1950/51, 73.

[33] Pozri J. Stanislav, *Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi*, SR 20, 1955, 136. — E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 172 n.

v slovenčine neviedla k tomu, že by sa hláska *g* stala plnoprávnou zložkou konsonantického fonologického systému slovenčiny. To sa výrazne ukazuje aj z hľadiska alternácií, pretože pri hláske *g* nie je silnejšie zastúpená alternácia, ktorá je vlastná len tejto spoluhláske (alternácia *g/dž*). Z hľadiska alternácií sa hláska *g* prikláňa jednak k spoluhláske *k*, jednak k spoluhláske *h*, čo sa dá z naznačeného vývinu spoluhlásky celkom dobre pochopiť. Vyššie sme však naznačili, že pri spoluhláske *g* sa dnes najviac uplatňujú alternácie, ktoré sa inak vyskytujú pri spoluhláske *k*. Príklon spoluhlásky *g* k spoluhláske *k* je celkom zákonitý, pretože spoluhláska *g* v celom vývine nášho jazyka tvorila párovú dvojicu s fonémou *k*. Táto spätosť fonémy *g* s fonémou *k* sa ukazuje výrazne aj z kolísania medzi fonémou *k* a fonémou *g* pri preberaní cudzích slov.

Stavu v slovenčine je veľmi podobný stav v češtine. Tu však nie je vyjasnená ani otázka, či je *g* osobitná fonéma alebo len variant fonémy.[35] Aj v češtine je značné kolísanie pri preberaní cudzích slov s *g*, pričom čeština má vo väčšej miere ako slovenčina namiesto pôvodného *g* hlásku *k*. Rovnako aj v češtine sú pri hláske *g* viaceré alternácie, pričom sú neraz rozpaky pri použití príslušnej alternácie. [36] Aj tu je rozkolísaný stav ľahko pochopiteľný z historického vývinu hlásky *g*.

Záver

V spisovnej slovenčine sa pri hláske *g* uplatňuje päť alternácií: *g/dž*, *g/ž*, *g/č*, *g/c* a *g/ø*. Ukázali sme rozloženie týchto alternácií v rámci jednotlivých slov a tvarov a pokúsili sme sa vysvetliť, prečo je práve pri hláske *g* z hľadiska alternácií najpestrejší stav. Pritom však možno pozorovať znaky stabilizácie pri tejto hláske; ukazuje sa že hláska *g*, ktorá tvorí korelačný pár s fonémou *k* ako svojím neznelým protikladom, sa tesnejšie pripája k fonéme *k* aj v tom, že preberá jej alternácie.

---

[34] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I. Úvod a hláskoslovie*, Bratislava 1956, 466.

[35] Pozri B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, 232. Podľa B. Hálu je *g* v češtine fonémou. Podľa názoru B. Trnku (uvádza na citovanom mieste Hála) je *g* vedľajší variant, ktorý dopĺňa hlavný variant *k* vo fonému. V. Mathesius (*Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 97, 115) rozdielne hodnotí *g* v domácich a v cudzích slovách. V domácich slovách nie je podľa neho *g* samostatnou fonémou, ale len kombinatórnym variantom fonémy *k*, kým v cudzích slovách je *g* v dnešnej češtine samostatnou fonémou. F. Trávníček (*Mluvnice spisovné češtiny I, Hláskosloví. Tvoření slov. Tvarosloví*, 2. vyd., Praha 1949, 69) hovorí, že následkom historického vývinu sa dnes nevyskytuje *g* v domácich slovách ako významotvorná hláska; slová prevzaté po 14. stor. *g* zachovávajú alebo nahrádzajú príbuzným *k*. V *Českej mluvnici* od B. Havránka a A. Jedličku (Praha 1960) sa v kap. *Souhlásky* (str. 18—22) uvádza hláska *g* ako člen konsonantického systému bez obmedzujúcej poznámky. Na str. 24 sa však pripomína, že sa *g* (a *f*) v domácich pojmových, citovo neutrálnych slovách nevyskytuje.

[36] V. Mathesius, c. d., 103.

К ВОПРОСУ АЛЬТЕРНАЦИЙ *g/dž, g/ž, g/č, g/c* и *g/ø* В СОВРЕМЕННОМ СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В словацком литерарном языке у согласного *g* встречается пять альтернаций: *g/dž, g/ž, g/č, g/c* и *g/ø*. Автор указывает на расположение этих альтернаций в составе отдельных слов и форм и объясняет, почему именно у согласного *g* наблюдается, с точки зрения альтернаций, такое многообразие. При этом у этого согласного можно отметить знаки стабилизации. Оказывается, что согласный *g*, образующий корреляционную пару с фонемой *k*, действующей в качестве глухого члена оппозиции, более тесно присоединяется к фонеме *k* также тем, что перенимает альтернации этой фонемы.

FUNKCIE SLOVESNEJ PREDPONY *VY-* V SLOVENČINE

ŠTEFAN PECIAR

Funkcie slovesnej predpony *vy-* v súčasnej slovenčine sú dosť bohaté. Popri viacerých čisto lexikálnych významoch vyjadruje niektoré spôsoby slovesného deja a okrem toho má v istých prípadoch čisto vidovú (perfektivizujúcu) funkciu.

K predpone *vy-* nejestvuje homonymná predložka. V smerovom význame predpone *vy-* v slovenčine zodpovedá predložka *z/zo* (pri otázke „odkiaľ?"), resp. predložka *na* (pri otázke „kam?").

Lexikálne významy predpony vy-

Slovesná predpona *vy-* v slovenčine vyjadruje predovšetkým a často význam „z niečoho von". Je to jej základný význam.[1] Vyskytuje sa v konkrétnom odtienku i vo viacerých abstraktných, prenesených odtienkoch.

Konkrétny význam „von zniekade, resp. niekam" vyjadruje predpona *vy-* najmä pri slovesách pohybu (v širokom zmysle), a) neprechodných (podmetových i predmetových), b) prechodných, odvodených od nedokonavých i od dokonavých slovesných základov.[2] Napr.:

a) *vybehnúť//-biehať/-behovať, vycestovať* (za hranice), *vycofkať* (je i prechodné), *vycválať, vyfárať* (má i význ. „smerom hore"), *vygúľať sa* (má i význ. „smerom hore"), *vychabrať sa* expr. (vybrať sa, odobrať sa kam), *vyjsť//-chádzať/-chodiť* a jeho synonymá, ako napr. *vycapkať* expr. (vyjsť drobnými krokmi), *vygalopovať* hovor., *vyhrkotať* expr., *vyhrmieť* expr. (vyjsť s hrmotom; rezultatívne *vyhrmieť* „zle obísť" možno pokladať za homonymum), *vyknísať sa* expr., *vykradnúť sa/-ádať sa, vykuľhať* kniž., *vykydať sa* pejor. (tarbavo vyjsť), *vykývať sa / vykyvkať sa* expr. (vyjsť kývajúc sa), *vymlieť sa* expr. (vyjsť vo väčšom množstve, vyhrnúť sa), *vyplantať sa* expr., *vyplaziť sa/-ovať sa, vypochodovať* (z mesta), *vypotácať sa, vyštverať sa* (von i nahor), *vyšúchať sa* expr. (von i nahor), *vytackať sa, vytárať*

[1] Význam „smer pohybu z vnútra von" pri predpone *vy-* uvádza na prvom mieste i J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 190. Podobne pre češtinu Fr. Kopečný, *Slovesný vid v češtine*, Praha 1962, 122.

[2] Z úsporných dôvodov spravidla neuvádzame osobitne podmetové zvratné slovesá, pri ktorých jestvujú nezvratné prechodné slovesá. V takýchto prípadoch uvádzame morfému *sa* v zátvorke pri príslušnom prechodnom slovese. I slovesá, ktoré sa používajú ako podmetové i ako prechodné, uvádzame len na jednom mieste.

sa, expr. (napr. z hory), *vyrepetiť sa* expr., *vyteperiť sa* expr. (von i nahor), *vyterigať sa* expr. (von i nahor), *vytrepať sa* expr. (von i nahor), *vytratiť sa/-ácať sa*, *vyvaliť sa* (vyjsť vo veľkom množstve); *vyhrčať* expr. (1. vyjsť, 2. vytiecť), *vyhrnúť sa* expr. (vo viacerých význ.), *vykorčuľovať* (z brány), *vykotúľať sa*, *vykĺznuť (sa)* (vo viacerých význ.), *vykrútiť sa* (1. dostať sa zniekade, 2. expr. vyhovoriť sa), *vyletieť/-továť* (vo viacerých význ., má i význ. „smerom nahor"), *vyliezť/-zať* (1. von, 2. na povrch, nahor), *vymotať sa/-ávať sa*, *vypantať sa* hovor. expr., *vyrojiť sa*, *vyrútiť sa* (vo viacerých význ.); *vyplávať* (von i na povrch), *vyplaviť sa* (na more), *vyveslovať*; *vypliesť sa//-pletať sa/-plietať sa* (z čoho), *vypratať sa/-ávať sa*, *vystúpiť/-stupovať* (vo viacerých význ., má i význ. „nahor"), *vysadnúť/-dať* (vo viacerých význ., má i význ. „nahor"), *vyskočiť/-skakovať* (vo viacerých význ., má i význ. „nahor"), *vyšuchnúť sa* (z postele), *vyšmyknúť sa/-ovať sa* (vo viacerých význ.), *vytiecť/-tekať*, *vytrieliť*, *vyvandrovať//-ovát/-úvať*, *vytiahnuť sa/-ťahovať sa* (vo viacerých význ.), *vytočiť sa*, *vyrásť* (z nohavíc) a i.;

b) *vyhnať/-háňať* (vo viacerých význ.) i expresívne synonymá, ako napr. *vyhuckať*, *vyhrýzť*, *vykliať*, *vykúriť* (koho odkiaľ), *vypratať* (koho odkiaľ), *vyprášiť* (1. koho odkiaľ, 2. komu čo z hlavy), *vypšikať*, *vystrnadiť* hovor. expr., *vyšikovať*, *vyšupovať*, *vyštvať*, *vyštuchať*; *vyhodiť/-hadzovať* (vo viacerých význ.) i v distributívno-rezultatívnom odtienku *vyhádzať* (obe majú i význ. „smerom hore, na povrch niečoho") i expresívne synonymum *vyšmariť*; *vygúľať* (má i význ. „smerom hore"; rezultatívny význ., napr. *v. cesto*, možno pokladať za homonymum), *vykotúľať* (von i nahor), *vyložiť/-kladať* (vo viacerých význ., má i význ. „smerom hore, na povrch") i v distributívno-rezultatívnom odtienku *vyklásť/-kladať*, *vymanévrovať* (1. prechodné, 2. podmetové),[1] *vymrštiť/-továť (sa)* (von i nahor), *vyniesť/-nášať* (viac význ., má i význ. „smerom hore"), *vyrepetiť* (1. von, 2. nahor), *vysadiť/-dzovať* (1. von, 2. smerom hore), *vysunúť/-súvať (sa)* (má i význ. „smerom hore"), *vyvaliť/-váľať/-vaľkať* (napr. sudy na ulicu), *vyviesť/-vádzať* (1. von, 2. nahor) i expresívne synonymum *vytrepať*; *vyviezť/-vážať (sa)* (1. von, 2. nahor, 3. za hranice) a i.

Predpona *vy-* má základný význam „von z niečoho" aj v mnohých takých deverbatívach, ktorých základy síce nevyjadrujú pohyb, ale ktorým práve predpona *vy-* dodáva istý významový odtienok blízky predstave pohybu. I v tejto skupine sú slovesá neprechodné (s významovým odtienkom „dostať sa von") i prechodné (s významovým odtienkom „dostať čo, koho von"). Prevažne sú odvodené od nedokonavých slovesných základov, ale nie sú zriedkavé ani také, ktoré sú odvodené od dokonavých základov. Napr.:

a) *vyďobať sa/-ďubať sa* (z vajca), *vykľuť sa/vykľuvať sa* (1. z vajca, z vreca, 2. expr. vyjsť najavo), *vydrať sa* (von z niečoho, napr. *hlas sa mu vydral z hrdla*), *vyfučať* expr., *vyhučať* expr. (1. von, 2. do výšky), *vykypieť*, *vypariť sa/-ovať sa*, *vyšumieť*; *vybŕdnuť/-dať*, *vybŕknuť/-brkovať* i *vybrnknúť* expr., *vyfrknúť/-ovať*, *vyhŕknuť/-hrkovať* (má viac význ., je i prechodné), *vyhrnúť sa* (1. von vo viacerých význ., 2. dohora), *vychrliť sa*, *vykadiť sa* (o dyme, o pare), *vykúriť sa* expr. (stratiť sa, zmiznúť), *vyliahnuť sa*, *vykotiť sa*; *vyliať sa/-lievať sa* i expresívne synonymá *vyčapnúť sa*, *vyčľapnúť/-ovať (sa)*, *vyčrpnúť sa* a i.; *vylúpiť sa/-núť sa//-lupovať sa*, *vylusknúť sa*, *vylúštiť sa*; *vymoknúť* (presiaknuť na povrch), *vymotať sa*, *vypŕchnuť/-prchať/-prchávať*, *vyprskнúť/-ávať* (je i prechodné), *vyprýšiť (sa)* knižn., *vypučať*, *vyrazit/-rážať* (vo viacerých význ.), *vybresknúť* knižn., *vyrukovať*, *vyrútiť sa*, *vyškr(i)abať sa* (1. z čoho, 2. na čo dohora); *vyšľahnúť//-ovať/-ávať* (1. von, 2. do výšky, nahor); *vyšinúť sa* (viac význ.), *vyvinúť sa* (z objatia), *vyvrznúť* expr., *vyvrieť/-vierať* (o prameni), *vytrysknúť/-ovať* (o vode,

o prameni i pren.) a i. K tejto skupine možno priradiť i slovesá vyjadrujúce výbuch, **výstrel** ap., ako napr. *vybuchnúť/-ovať*, *vybúšiť*, *vystreliť* (1. puška vystrelila, 2. niekto **vystrelil** z pušky) a expresívne synonymá *vydurknúť*, *vypáliť*. Sem patrí i sloveso *vysvitnúť* s abstraktným významom „vyjsť najavo".

b) *vybaliť/-ľovať*, *vybiť*, *vybrať/-berať*, *vyhľadať/-adávať/-úvať*, *vyhliadnuť (si)* (koho, čo), *vycediť/-ciedzať (sa)*, *vycitovať* (koho), *vyčapiť* expr. (otvoriť dokorán, napr. dvere), *vyčesať/-ávať/-úvať* (čo z čoho; má i význ. „dohora"), *vyčiarknuť/-ovať* a synonymné *vyškrtnúť* i distributívno-rezultatívne *vyškrtať/-ávať*; *vygumovať*, *vytrieť/-tierať* a synonymné *vymazať/-ávať*; *vyčleniť/-ňovať (sa)*, *vydeliť/-dieľať/-deľovať (sa)*, *vydojiť/-dájať/-dojovať*, *vydolovať*, *vydrapiť/-pnúť/-povať/-púvať (sa)* i v distributívno-rezultatívnom odtienku *vydriapať* (čo od koho), *vydrieť* (čo z koho, od koho), *vydrmnúť* expr., *vydrobiť/-ovať (sa)*, *vydrúzgať* expr. (vylámať, vyvaliť, napr. dvere), *vydúchať*, *vydúchnuť*, *vyduriť/-dúrať*, *vydýchnuť/-dychovať*, *vyhlavičkovať* (loptu z brány) šport. slang, *vyhrabať/-ávať/-ovať/-úvať (sa)*, *vyhriebsť (sa)*, *vychrániť/-aňovať*, *vychlopiť/-klopiť/-ápať*, *vychmatnúť* expr. (čo komu), *vykadiť/-kiadzať* (vypudiť dymom), *vyklať/-kľať* (1. oko niekomu, 2. vyhnať, vyštvať koho), analogicky i *vybariť* (oči), *vyklepať/-klopať* (čo z čoho), *vykloniť/-kláňať (sa)*, *vyklopiť/-klápať*, *vykľuť/-uvať/-úvať* (oči); *vykmásať* expr., *vykomandovať* hovor., *vyhostiť/-tovať*, *vykopnúť/-ávať*, *vykycnúť*, *vykydnúť*, *vykydať/-ávať*; *vyliať/-ievať* (viac význ.) i expresívne synonymá *vyčapnúť*, *vyčľapiť/-núť*, *vyčrpnúť*, *vychrstnúť*, *vychvistnúť*, *vyšuchnúť*, *vyšustnúť*, *vyšplachnúť/-šplechnúť/-ovať*; *vylúčiť/-lučovať (sa)* a jeho synonymá *vytvoriť/-árať (sa)*, *vyvrieť/-vierať*, *vyprieť/-pierať* (koho, t. j. zatvoriť pred niekým, t. j. vylúčiť zatvorením dverí); *vylúpať/-iť/-núť/-lupovať* (1. jadro z orecha, 2. odlúpiť, vyrýpať, napr. stenu), *vylúskať*, *vylusknúť*, *vylúštiť/-lušťovať*, *vyloviť* (rybu; ale v spojení *v. rybník* má **rezultatívny** význ.), *vylákať*, *vylúdiť/-ludzovať (sa)*, *vymiesť/-metať*, *vymrviť (sa)*, *vymotať/-ávať* (čo z čoho), *vymyknúť/-ovať/-ávať (sa)*, *vyoperovať*, *vypárať* (tŕň z nohy), *vypakovať/-úvať* hovor., *vypichnúť/-ovať*, *vypitvať*, *vypárať* (tŕň z nohy), *vyplaviť/-ovať*, *vyplaziť/-ovať* (jazyk); *vypratať/-ávať* (viac význ.), *vyraziť/-rážať* (viac význ.); *vypodkať/-ávať* hovor. expr., *vypojiť/-pájať* (telefón), *vypotiť*, *vypriahnuť/-hať*, *vypriasť/-iadať* expr. (vyhrabať, zadovážiť), *vyprostiť/-tovať (sa)*, *vypučiť/-účať (sa)*, *vypúliť/-uľovať (sa)* expr., *vyšpúliť* (ústa), *vypudiť/-dzovať*, *vypoklonkovať* (koho), *vysankovať* (koho); *vyskrutkovať* odb., *vyšraubovať/-ávať* hovor., *vysať/-ávať*, *vypumpovať*, *vysiať/-ievať (sa)*, *vyroniť (sa)*, *vystrieknuť/-streknúť/-strekovať* (1. prechodné, 2. podmetové), *vysotiť/-sacovať* i v distributívno-rezultatívnom odtienku *vysácať/vysocať*, *vysťahovať (sa)*, *vystrčiť/-kovať/-strkať/-strčať (sa)*, *vyrútiť* (čo koho), *vyrvať (sa)* kniž., *vysnovať* (vybrať, vyňať), *vysypať/-ávať/-sýpať (sa)*, *vyškrabnúť/-ovať* i distributívno-rezultatívne *vyškr(i)abať*, *vyštipnúť*, *vyštuchať/-ávať*, *vytiahnuť/-ťahovať (sa)* (viac význ.), *vytasiť*, *vytrhnúť/-ávať/-ovať (sa)* (viac význ.) i expresívne synonymum *vyškľbnúť (sa)*; *vytisnúť/-tískať* (1. von, 2. nahor), *vytlačiť/-tláčať/-tlačovať (sa)* (viac význ., má i význ. „smerom hore"), *vytrepať (sa)* (má i význ. „smerom hore"), *vyvesiť/-ovať* (má i význ. „do výšky"), *vyvrhnúť/-ovať/-ávať/-úvať/-vŕhať (sa)*, *vytratiť/-trácať (sa)*, *vytriasť/-iasať*, *vytrúsiť/-usovať (sa)*, *vyvábiť*, *vyvolať/-áva-*, (viacvýznamové a homonymné), *vyviaznuť*, *vyviazať* (šnúrky z topánok), *vyzliecť/-iekať (sa)*, *vyzuť/-úvať (sa)*, *vyzobať/-ávať* (oči; má i rezultatívny význ.), *vyzobkať/-ávať*, *vyžať/-žínať*, *vyžmoliť*, *vyžmýkať/-avať*, *vyžobrať/-ávať* a i. Analogicky podľa tohto produktívneho typu je utvorené celkom nové sloveso *vydostať/-ávať (sa)* s nadbytočnou predponou *vy-* ktorá tu zvýrazňuje význam „von".

Základný lexikálny význam „von" má predpona *vy-* aj v slovesách *vykuknúť/-ovať/-ávať/-kúkať* expr., *vyzrieť/-zerať*, *vyziznúť* expr. (Tat.) a *vykýchať sa* (z choroby) expr.

Všetky sú neprechodné. Sloveso *vykýchať sa* má slovotvornú zvláštnosť v tom, že je odvodené od nezvratného slovesa *kýchať* tzv. prerývanou morfémou *vy-... sa*.

Význam „dostať (sa) zniekade, z niečoho von" má i niekoľko denominatív utvorených prerývanou morfémou *vy-... + sufix*, ako napr.: *vykĺbiť* (si ruku, nohu), *vykĺbiť sa*, *vykoľajiť/-ovať (sa)*, *vykoreniť/-ňovať*, *vykostiť/-ťovať*, *vykôstkovať*, *vyháčkovať* odb. (vybrať háčikom vnútornosti zo zabitej hydiny; nie je odvodené od slovesa *háčkovať*, ale od substantíva *háčik*), *vykrámiť/-ovať* (vyložiť tovar), *vylodiť/-ďovať (sa)*, *vyobcovať* (asi kalk podľa lat. excomunicare), *vysomáriť sa* (1. vyjadriť sa, 2. dostať sa z nepríjemnej situácie); sem patrí i *vyradiť/-ďovať (sa)* (nie je odvodené od slovesa *radiť*, ale od subst. *rad*) i novšie *vyskladniť/-ňovať* (miesto predpokladaného *vyskladiť/-ďovať*).

Dosť výraznú skupinu v rámci základného lexikálneho významu predpony *vy-* tvoria slovesá so všeobecným významom „vydať von zo seba niečo". Sú buď nezvratné (prechodné) alebo zvratné (neprechodné, zväčša bezpredmetové). Zvratné sú odvodené od príslušných základných nezvratných slovies prerývanou morfémou *vy-... sa*. Ide napr. o tieto slovesá: *vydáviť*, *vygrcať* vulg., *vyvrátiť*, *vyvracať*, *vyvrhnúť* (potravu), *vychrchlať* expr., *vychriakať/-nuť*, *vychrliť/-ľovať*, *vykašlať/-ávať*, *vypľuť/-uvať//-úvať*, *vycrknúť* (slinu cez zuby) expr., *vysiakať* (si nos), *vyrieť/-rieknuť*, *vybľabotať*, *vybrblať*, *vycengať* hovor. expr., *vyfrflať*, *vyfrfotať* expr., *vychichotať* expr., *vybafnúť*, *vybľafnúť*, *vybliaknuť*, *vyjačať* expr., *vyjachtať* expr., *vyjajkať* expr., *vykoktať (sa)* expr., *vylalotať*, *vyrapotať* expr., *vyrepetiť* hovor. expr., *vyslabikovať*, *vysten(k)ať*, *vystonať*, *vyšepkať/-tať//-ávať*, *vypisknúť*, *vyštebotať* expr., *vybrechnúť*, *vyštekať*, *vyšteknúť*, *vyšuškať* expr., *vyšušlať* expr., *vytárať* expr.; sem patrí i všeobecný výraz *vydať/-ávať zo seba* a kniž. *vypraviť* (zo seba); do tejto skupiny možno zaradiť i sloveso *vyžiariť/-ž(i)arovať*; zvratné *vykašlať sa*, *vyvracať sa*, *vygrcať sa* vulg., *vysmrkať sa*, *vysiakať sa*, *vyfákať sa* vulg., *vylajniť sa*, *vysviniť sa*, *vyšpiniť sa*; *vyondiať sa* niž. hovor.; analogicky sú utvorené *vyprášiť sa* (napr. o včelách), *vyprázdniť sa*, *vyteliť sa*, *vyžrebiť sa*, asi i *vytrieť sa* (o rybách „naklásť ikry") a podľa všetkého i denominatíva *vysloviť (sa)*, *vyjadriť (sa)* a podľa nich zasa novšie deverbatívum *vytasiť sa* (s čím).

Malú skupinku slovies s predponou *vy-* možno charakterizovať všeobecným významom „ukázať niečo navonok (napr. obnažením ap.)". Je to odtienok základného významu „von". Patria sem napr. expresívne slovesá *vyceriť//-cierať/-cerovať* (zuby) i zvratné *v. sa*; *vyškeriť/-ierať (sa)*, *vyškľabiť/-ovať (sa)*, *vypleštiť//-ťovať/-iešťať* (oči), *vytreštiť//-ťovať/-iešťať* (oči).

V malej skupinke slovies vyjadruje predpona *vy-* pohyb nabok, vybočenie z priameho smeru, z roviny ap. Je to vlastne tiež iba odtienok významu „von". Patria sem napr. tieto slovesá (podmetové i prechodné): *vybočiť/-ovať*

(sa), *vyboriť (sa)*, *vyduť/-úvať (sa)*, *vyhnúť//-hýbať/-hýnať/-hybovať (sa)* (vo viacerých význ., i smerom nahor), *vychýliť/-chyľovať (sa)*, *vyklenúť/-novať (sa)* (i smerom nahor), *vykarovať/-kerovať* hovor., *vykriviť/-ovať (sa)*, *vystúpiť/-ovať (sa)* (komu z cesty), *vyvrtnúť* (si nohu); nedok. *vyčnievať*.

Pri mnohých slovesách pohybu a smerovania odvodených predponou *vy-* sme zaznamenali popri význame „von" paralelný význam „smerom nahor, do výšky". Niektoré takéto slovesá majú však len (alebo predovšetkým) význam „smerom nahor". Napr.:

a) *vyšplhať sa*, *vyšvihnúť sa*, *vyhupnúť/-ovať (sa)*, *vybĺknuť/-blkovať*, *vydriapať sa* (1. nahor, 2. von), *vyhúknuť* (1. do výšky, 2. von), *vysúkať sa//-avať sa/-sukovať sa*, *vyvýšiť sa/-vyšovať sa* (abstraktné);
b) *vyzdvihnúť/-ovať*, *vyhrnúť//-novať/-ňovať/-hŕňať*, *vykasať/-ávať (sa)*, *vysúkať//-avať/-sukovať* (rukávy; jestvuje i homonymum s význ. „vytvoriť súkaním"), *vyredikať (sa)*, *vyšibnúť (sa)* a i.

V istom počte slovies predpona *vy-* vyjadruje dej idúci do hĺbky. Ide napríklad o tieto slovesá:

vydlabať/-ávať (jamku, otvor), *vyďobať/-ďubať//-ávať* (dieru) i jednorazové *vyďobnúť*, *vyd up(k)at/-ávať*, *vyhĺbiť/-hlbovať*, *vyhlobiť*, *vyhlodať/-ávať*, *vyhobľovať*, *vyhrabať/-ávať* (jamu), *vyjarčiť* (vyhĺbiť jarky), *vyhrýzť/-zať* (dieru do chleba), *vyjazdená* cesta, *vykopať/-ávať* (jamu), *vyleptať*, *vymlieť/-mieľať* (cestu, diery); *vymyť/-ývať* (1. ranu, nádobu; 2. rieka si vymyla koryto), *vyorať/-ávať* (brázdu), *vyrezať/-ávať* (písmená do kôry), *vyrýpať/-rypávať* (zem, jamu), jednorazové *vyrypnúť* (kúsok striedky, čiarku), *vyryhovať*, *vyryť/-ývať* (ryhy), *vysekať/-ávať* (ľad) i jednorazové *vyseknúť* (dieru), *vytesať/-ávať* (otvor), *vyvŕtať, -vrtávať*, *vyzobať/-ávať* (diery), *vyžrať/-žierať* (ruky, pokožku); *vydrať/-dierať (sa)*, *vydrieť sa*, *dierať sa* a i.[3]

V uvedených príkladoch predpona *vy-* pri dokonavom vide má vlastne rezultatívnu funkciu (vyjadruje výsledok deja). Keďže však takmer všetky uvedené slovesá majú obe vidové formy, treba ich pokladať za osobitné lexikálne jednotky (nejde o spôsob slovesného deja).

Predstava hĺbkového deja je možná nielen pri konkrétnych, ale i pri abstraktných významoch. Na základe tejto predstavy sú utvorené niektoré abstraktné slovesá s predponou *vy-*: *vybadať*, *vybaviť sa (si)/-ovať sa (si)* (v mysli), *vycítiť/-ciťovať*, *vyhmatať/-ávať* i jednorazové *vyhmatnúť* kniž., *vystihnúť/-ovať*, *vyrozumieť/-ievať* ap.[4]

[3] Sem by sme zaradili i sloveso *vytetovať*, ktoré I. Poldauf (SaS XV, 1954, 53) chápe ako dej „vnútri niečoho" a J. Horecký (c. d., 191) ako „dosiahnutie stavu úplnosti po povrchu".

[4] Jednovidové *vyňuchať*, *vystriehnuť*, *vyskúmať* patria už k rezultatívam (spôsob slovesného deja). Ani párové *vychutnať/-ávať* sem nepatrí, keďže predpona *vy-* tu má význam „dôkladne, dosýta". — J. Horecký, c. d. 191, zaraďuje všetky tieto slovesá pod abstraktný význam „pochopiť zmyslami, vyňať v obraznom zmysle".

Zriedkavý je významový odtienok, ktorý má predpona *vy-* v jednom význame slovesa *vystrieť/-stierať (sa)*. Ide o význam „rozprestrieť, rozvinúť v rovine". Tento významový odtienok má predpona *vy-* ešte v slovesách *vypriamiť sa, vypružiť sa/-ovať sa.*

Význam „vyplniť (vypĺňať) alebo opatriť niečo niečím (znútra alebo na povrchu)"[5] vyjadruje predpona *vy-* napr. v týchto slovesách:

vyasfaltovať, vybetónovať, vycementovať, vycínovať, vyčalúniť/-novať, vydláždiť/-dlažďovať, vydrenážovať odb. (odvodniť zavedením drenáže), *vydreviť/-ovať* (štôlňu), *vydymiť/-ovať* (miestnosť), *vygliediť, vygombičkovať* hovor., *vyklinovať, vykolíkovať, vykopcovať, vyložiť/-kladať* (napr. nôž perleťou, hrob trávou, ulicu kameňmi), *vymazať/-ávať* (kachle, podlahu, plech), *vyparafínovať, vyparketovať, vyperovať, vypchať/-ávať, vypliesť/-pletať* (tenisovú raketu), *vyplniť//-plňať/-plňovať, vypoduškovať, vypuzdrovať, vystlať/-stielať* (lôžko slamou, lístím, cestu kvetmi), *vysypať/-ávať* (plech múkou, cestu pieskom), *vystehovať, vyšperkovať (sa), vyšpikovať* kuch., *vyštepovať* krajč., *vyštopkať* (pančuchu), *vyštrkovať* (cestu), *vytapetovať, vyvatovať, vyfutrovať* hovor.; *vyvápniť* (pôdu) odb., *vyvoziť* (cestu štrkom), *vyvzor(k)ovať, vyznačkovať; vyzrubiť* (bunker = obložiť drevom), *vybodkovať, vylinkovať, vyšrafovať, vyfarbiť, vysíriť/-ovať, vysmoliť, vyzlátiť/-zlacovať* a i.; jestvujú aj odvodené adjektíva *vykrpcovaný* (Kuk., Ráz.), *vyšperkovaný, vymašličkovaný* (Ráz.).

Viaceré z uvedených slovies majú menné základy, sú však medzi nimi i jasné deverbatíva. Niektoré majú obe vidové formy. Táto skupina je na prechode medzi lexikálnym významom predpony *vy-* a rezultatívnym spôsobom slovesného deja (dokonavé formy majú rezultatívny význam).

Podobnú prechodnú skupinu tvoria aj slovesá vyjadrujúce zmenu stavu. Sú to alebo stavové slovesá (a), alebo faktitíva (b). Sú odvodené od nedokonavých slovesných základov, prípadne prefixálno-sufixálne od menných základov. Napr.:

a) *vybieliť, vybiedriť (vybiedený), vybledнúť, vycivieť (vycivený)* — ojedinele je doložená nedok. forma *vycievievať* (Mor.), *vyčíriť sa, vyhasnúť, vyhladnúť/-hladovieť, vyhluchnúť* (o obilí, stratiť klíčivosť), *vyhlúpieť* nár. (*zeme vyhlúpeli*, Kuk.; stratili úrodnosť), *vychladnúť/-ádať, vychudnúť, vyčasiť sa,* kraj. *vychvíliť sa, vyjasnieť, vykotlavieť (vykotlavený zub,* Podj.), *vylačnieť, vymladiť sa (vymladený), vymladnúť, vyplanieť, vypustnúť, vyschnúť//-sychať/-schýnať/-sýchať, vysmädnúť (vysmädnutý), vyšedivieť (vyšedivený), vytr(i)ezvieť/-ievať, vyzdravieť/-ievať* (nedok. zried.), *vyziabnuť (vyziabnutý)*; porov. i príd. *vyblýskaný, vyčervenený* (Ráz.) a i.

b) *vybieliť (sa), vyčistiť//-tovať/-čištať (sa), vyhasiť/-ášať, vyhladiť//-hládzať/-hladzovať (sa)* (homonymné), *vyhladovať, vyhojiť (sa), vyhotoviť/-ovať, vyhrotiť/-covať (sa), vychladiť//-chládzať/-chladzovať, vyjasniť//-ňovať/-nievať (sa), vylahčiť/-ovať, vyľudniť/-ňovať, vynoviť/-ovať, vyokrúhliť, vyostriť/-ovať (sa), vypodobniť/-ňovať, vyprázdniť/-ňovať (sa), vyriediť/-ďovať* odb., *vyslepiť/-ovať* záhr. (vziať rastline očká), *vyslobodiť/-dzovať (sa), vystužiť/-ovať,*

[5] I. Poldauf (*Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*, SaS XV, 1954, 53) vidí v týchto slovesách „druh děje, který se týká vnitřku něčeho". Pozri k tomu kritickú pripomienku A. V. Isačenka (SaS XXI, 1960, 12).

vysušiť/-ovať/-súšať (sa), vyšľachtiť/-tovať, vytučiť/-túčať (sa), vytupiť (sa), vyzubiť (narobiť zuby, vyštrbiť), kalk *vylepšiť/-ovať*; abstraktné *vysvetliť/-ľovať, vytmaviť/-ovať* (komu čo); porov. i príd. *vyhrotený, vynovený, vytučený* a i.

Väčšina faktitív má obe vidové formy. Pri stavových slovesách je nedok. forma zriedkavejšia. Dokonavé formy týchto slovies majú opäť rezultatívny význam. Vyjadruje ho práve predpona *vy-*.

Predpona vy- *vyjadruje spôsob slovesného deja*

Predpona *vy-* najčastejšie vyjadruje rozličné odtienky rezultatívneho spôsobu slovesného deja. Ide o veľký počet slovies, zväčša jednovidových, odvodených predponou *vy-* od nedokonavých slovesných základov, najmä činnostných, ale i stavových. Za základný odtienok treba tu pokladať vyjadrenie výsledku nejakej činnosti.[6] Napr.:

vyabstrahovať, vybájiť/-ovať (si), vybásniť (si), vyhútať, vydumať expr., *vymyslieť/-mýšľať (si)*; *vybabrať* (s kým); *vybudovať*; *vyburcovať, vybúriť* (koho, čo), *vycepovať, vydrezírovať* hovor., *vybrúsiť/-brusovať (sa), vycibriť (sa), vycvičiť/-ovať (sa) vycizelovať, vyčachrovať* hovor. expr., *vyčariť/-ovať/-úvať/-ovávať, vykúzliť/-ľovať, vydrancovať, vydrážditi/-dovať, vyfabrikovať* pejor., *vyformovať, vyfrézovať* tech., *vygumovať, vyhľadieť* (si oči), *vyhrať/-ávať* (zápas), *vykalibrovať, vykalkulovať* účt., *vykastrovať, vykliešťiť, vymiškovať, vyklasiť (sa)* (o obilí), *vysemeniť sa/-ňovať sa, vyklčovať* (les), *vykolisať* (koho) hovor. (odchovať, vychovať), *vykombinovať, vykonštruovať, vymodelovať, vykumštovať* hovor. expr., *vymajstrovať* hovor., *vykorešpondovať, vykorigovať, vykovať/-kuť/-kúvať, vykresať/-ávať* (viac význ.), *vykresať sa, vykrúžiť/-kružovať, vykŕmiť/-krmovať, vykrvácať, vykryštalizovať/-úvať/-ovávať (sa), vykvasiť, vykysnúť, vykvitnúť/-tať, vypučať, vymoknúť* (oziminy vymokli), *vykutať/-ávať, vykutiť, vykutrať, vykývať/-kyvovať (sa), vyhegať (sa), vyknísať (sa), vyladiť/-ďovať* (viac význ.), *vyleštiť, vyliečiť (sa), vykurírovať (sa)* hovor. expr., *vyležať* (jamu), *vylicitovať, vylúštiť* (krížovku); *vylákať, vymámiť, vylúpiť/-lupovať* (banku), *vykradnúť/-krádať, vyplundrovať* hovor. expr., *vymudrovať, vylúhovať (sa), vychovať/-ávať, vypiplať* expr., *vyplekať, vyškoliť/-ľovať, vyučiť/-účať, vytrénovať*; *vypointovať/-úvať* kniž., *vypolitúrovať/* hovor. *-tírovať, vyprodukovať, vyprojektovať, vyregulovať*; *vykričať*, expr. *vyrevať* (si pľúca), *vyplakať* (si oči), *vysilit/-ľovať (sa), vysliediť, vypátrať, vypozorovať, vysnoriť, vystriehnuť, vyretušovať, vyriadiť (sa), vyriešiť, vysondovať, vystopovať, vyšpehovať, vyplašiť, vystrašiť, vystavať, vymurovať, vystrapkať (sa)*; *vystrábiť sa* (z čoho), *vytrávit* (komu), *vyvrásniť sa*; *vyšpekulovať* hovor., *vyšliapať* (cestu), *vyšúchať (sa), vyšúľať* (cesto), *vyvalcovať, vyvaľkať* (cesto), *vyvetrať* (izbu, sa); porov. i príd. *vykĺzaná cesta, vyšmatlané topánky* hovor. pejor., *vyšportované telo, vyučený, vyumelkovaný* a i.

Sem patria i slovesá vyjadrujúce spôsob výroby, technologický postup a pod., ako napr.:

---

[6] V otázke spôsobu slovesného deja sa opierame o koncepciu A. V. Isačenka, ktorú rozviedol vo svojom diele *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. Časť vtoraja.* Bratislava 1960, 209 n. (o rezultatívnom spôsobe slovesného deja na str. 242 n.).

vypestovať, vyrobiť/-rábať, vylisovať, vyryžovať (zlato), *vypražiť/-prážať, vysmažiť/-smážať, vystrúhať* i jednorazové ***vystruhnúť, vystružlikať/-likovať*** expr., ***vysúkať*** (povraz, pren. expr. prednášku), *vysústružiť/-sústruhovať, vyšiť/-ívať, vyšľahať* (sneh z bielka), *vytaviť/-ovať (sa), vytočiť/-táčať* (na sústruhu), *vytepať/-ávať, vytesať, vytvoriť/-árať (sa)* (viac význ.) a i.

Veľmi blízky je odtienok „dosiahnuť, získať niečo istou činnosťou". Pri tomto odtienku jestvujú s predponou *vy-* len prechodné slovesá (môžu byť odvodené i od neprechodných). Sú zväčša jednovidové. Napr.:

vybojovať//-úvať/-ovávať, vybehať/-ávať (si povolenie), *vychodiť* (si pas, miesto), *vyfigľovať* hovor. expr., *vyhovoriť/-várať* (čo komu), *vyhrať* (peniaze horu na hudobnom nástroji), *vyhrdlačiť* expr., *vylopotiť* expr., *vykoledovať, vykupčiť, vymodlikať, vyprosiť/-ovať (si)* (1. almužnu, 2. koho),[7] *vypolievať (si)* (20 kraslíc), *vypísať* (zarobiť písaním), *vyslúžiť, vysnívať, vystáť* (5 kg citrónov), *vystískať* (čo z čoho), *vyšteklič* (čo z koho), *vysúdiť* hovor., *vyštrajkovať, vyrevolverovať, vyťažiť, vytrieskať* (veľa peňazí) expr., *vytrucovať, vyzdorovať, vyženiť.*

Časté sú v slovenčine slovesá, v ktorých predpona *vy-* vyjadruje vyčerpanie predmetu („všetko, celkom ap.").[8] Odvodzujú sa od nedok. slovies, najmä prechodných (a), zriedkavejšie od bezpredmetových (b). Sú spravidla jednovidové. Napr.:

a) ***vypiť***[9] a expresívne synonymá *vybumbať, vydúchať* (celkom výnimočné sú jednorazové ***vydúchnuť*** a *vyglgnúť*), *vygrúliť, vychleptať/-chloptať/-chľaptať, vychľastať, vychlípať, vychlipkať/-ávať, vylogať, vylôchať, vyslopať, vysrkať/-ávať, vyjesť/-jedať* (viac význ.), *vyžrať/-žierať, vychrumkať* expr., *vyfajčiť*, expresíva *vybafkať, vycmukať, vycmúľať, vycmuľkať/-ávať, vycickať; vycicať/-iavať, vysať/-ávať; vycediť/-ciedzať (sa), vyčapovať* (tri sudy piva), *vyčerpať/-ávať* (vzduch); *vyhubiť, vykántriť, vykynožiť/-ovať, vyničiť/-nivočiť, vymoriť, vymordovať, vyvraždiť/-dovať (sa), vyzabíjať, vyplemeniť, vyplieniť; vykvapkať* (1. všetok olej, 2. bezpredm. *olej vykvapkal*), *vylízať/-lizovať* (1. misu, 2. jedlo), *vypásť/-pásať* (trávu); ***vychytať*** (muchy, ryby), *vylapať, vylovič/-ovať* (ryby, zver, rybník, les); *vymastiť* (hrniec **masti**), *vymydliť* (veľa mydla), *vymínať, vymlátiť* (obilie, hrach), *vymlieť/-mieľať* (obilie, zásoby), *vypísať* (všetok papier), *vypolievať* (5 putní vody), *vystriekať* (všetku vodu), *vyplytvať/-ávať, vypotrebovať, vytroviť* (prostriedky; *v. sa* z čoho); *vymenovať/-úvať/-ovávať* (všetkých), *vyplieť* (burinu, záhradu), *vypočúvať* (dok. homonymné s nedok.), *vyrozprávať* (všetko), *vyvravieť* (obojvidové homonymum sem nepatrí), *vystrieľať* (1. živé tvory, 2. všetky náboje), *vytrávič* (otrávič všetky myši), *vyzbierať, vyzobať;*

b) *vyhynúť, vykapať, vymiznúť, vymrieť/-mierať, vymrznúť/-mŕzať, vypadať* (= povypadávať), *vypršať* (zrno, perie vypršalo), *vyvrieť* (voda vyvrela).

---

[7] Iný význam má homonymné sloveso *vyprosiť si/-ovať si* (čo od koho). Tu sa predpona *vy-* lexikalizovala.

[8] A. V. Isačenko (c. d., 245) nazýva tento odtienok „totálnoobjektným". Tento termín sa neukazuje vhodným, keďže sa tu vyskytujú popri prechodných slovesách i slovesá bezpredmetové.

[9] Jestvuje i nedok. forma *vypíjať*, ale je zriedkavá a má skôr iteratívny význam.

Mnohé z uvedených slovies majú zreteľný odtienok distributívnosti (postupne, jedno po druhom). Pri viacerých slovesách, ktoré majú obe vidové formy, kombinuje sa distributívno-rezultatívny význam predpony *vy-* s lexikálnym významom „von" (prípadne „nahor"): *vycicať/-iavať, vysať/-ávať, vycediť/-ciedzať* a i. Takýchto slovies je viac a patria skôr pod lexikálny význam predpony *vy-*: *vyhádzať, vynosiť, vyšklbať, vyškrtať, vyštibrať, vyštipkať, vyšpliechať, vyťahať, vytrhať, vyváľať* (1. sudy z pivnice, 2. stromy), *vyvláčiť, vyvoziť, vylietať, vyskákať* (z vlaku) a i. (uvádzame len dok. formy).

Veľmi produktívny je v slovenčine typ rezultatív s významovým odtienkom „dôkladne, hojne, do sýtosti". Odvodzujú sa predponou *vy-* od nedokonavých (bezpredponových i predponových) slovesných základov. Sú prevažne prechodné (a), ale nie sú vzácne ani podmetové (zvratné i nezvratné) (b). Spravidla sú jednovidové. Napr.:

a) *vybiť* a expresívne synonymá *vybúchať*, **vybuchnátovať**, *vyčiapať, vydrať, vyhaziť, vyhlušiť, vylátať, vylupkať, vymastiť, vymlátiť, vymydliť, vyobšívať, vyonačiť, vypáckať, vyprať, vysekať, vytrepať; vyfackať/-ovať, vyzaušk*ovať, *vyfliaskať, vypliaskať/-plieskať, vykečkovať, vykvákať, vyšticovať, vyhrešiť; vybozkávať, vyobjímať, vyoblápať, vystískať; vybrhliť, vydrhliť, vybrodiť* (kone, *v. sa*), *vycifrovať (sa), vyctiť, vydrmať, vyexecírovať, vyfintiť (sa), vyparádiť (sa); vyhegať* (koho), *vygniaviť, vyhniesť* (cesto, maslo), *vykropiť/-krápať, vykúpať (sa), vyľaďať (sa), vymáčať (sa), vymočiť (sa), vylízať/-lizovať (sa), vymaľovať (sa), vymazlrovať, vymastiť, vymädliť, vymäkušiť, vymiesiť, vymiešať, vymódiť (sa), vyoblieskať (sa), vyobúvať (sa), vymydliť (sa), vyoblizovať (sa), vyobrazať; vypiecť* (hus, chlieb), *vypolievať, vyholiť (sa), vyšibať, vyšľahať, vyštípať, vyšvác(k)ať, vyťahať* (koho za vlasy, za uši); *vytavovať* (koho), *vytočiť, vyvrtieť, vyzvŕtať* (v tanci), *vytrápiť (sa), vytrpieť, vytrestať, vytriasť, vyumývať (sa), vyutierať, vyzametať* a mn. i.; sem by sme zaradili i sloveso *vyčiniť* (komu);

b) okrem zvratných slovies uvedených v skupine (a) patria sem ešte slovesá: *vybesnieť sa, vyblázniť sa, vybúriť sa, vyponosovať sa, vyžalovať sa, vypostiť sa, vypotiť sa, vypariť sa, vysprchovať sa, vyvadiť sa* (s kým), *vyváľať sa, vyzabávať sa, vyzvŕtať sa* i jednovidové *vysmiať sa*;[10] nezvratné *vymoknúť, vymrznúť* (= skrehnúť zimou).

Ten istý typ predstavujú i slovesá *vynačudovať sa, vynadívať sa, vynadiviť sa, vynachváliť (si, sa)*, odvodené zloženou predponovou morfémou *vyna-* od základných slovies *čudovať sa, dívať sa, diviť sa, chváliť (si)* a používané len v spojení so zápornými tvarmi slovies *nevedieť, nemôcť*: *nevie (nemôže) sa vynadívať*. Podobne je utvorené párové sloveso *vynasnažiť sa/-ovať sa*.

Dosť časté sú slovesné adjektíva s týmto významovým odtienkom predpony *vy-*: *vychýrený, vyjavený, vyjašený, vyľakaný, vyčesaný, vyholený, vylízaný, vymódený, vystrihaný; vyparádený, vyšnorený/-šnurovaný, vypitý* (hlas, človek, nos, vypité oči), *vyžitý; vysvietené ulice, vyslnená krajina* (Ráz.) a i. Niekedy je pri nich ťažko rozhodnúť, či sú utvorené od prechodných alebo od neprechodných slovesných základov.

[10] Nepatrí sem *párové vysmiať sa/-ievať sa* (komu) ani prechodné *vysmiať/-ievať* (koho). Tu sa predpona *vy-* lexikalizovala.

Niektoré slovesá s týmto významovým odtienkom majú obe vidové formy: *vyhriať/-ievať (sa)*, *vychutnať/-ávať*, *vychváliť/-chvaľovať (sa)*, *vykúriť/-kurovať*. V skutočnosti však iba sloveso *vychutnať/-ávať* možno pokladať za párové. Nedokonavé slovesá *vyhrievať (sa)*, *vychvaľovať (sa)*, *vykurovať* majú iný významový odtienok a vyjadrujú iný spôsob slovesného deja ako príslušné perfektíva. Nejde teda o pravé vidové páry. Všetky tieto slovesá (dok. i nedok.) sú jednovidové.

Rezultatíva k bezpredmetovým nezvratným slovesám sa v slovenčine bežnejšie tvoria prerývanou morfémou *vy-... sa*, t. j. od nezvratných slovies sa odvodzujú zvratné slovesá. Majú obdobný významový odtienok ako slovesá typu *vyobjímať* („dôkladne, hojne, do sýtosti"). Je to dosť produktívny typ. Patria k nemu napríklad tieto slovesá:

vybehať sa, vybrechať sa, vyburácať sa, vybúvať sa/-buvinkať sa, vydriemať sa, vydrichmať sa, vychrúpať sa, vydýchať sa, vyflámovať sa, vyhovoriť sa (párové homonymum sem nepatrí), *vyklebetiť sa, vykričať sa, vykýchať sa, vyležať sa, vylumpovať sa, vynariekať sa, vyplakať sa, vyrevať sa, vyrečniť sa, vyrozprávať sa, vyskákať sa, vysoptiť sa, vyspať sa, vyspinkať sa, vyspievať sa, vytancovať sa, vyvravieť sa, vyvzdychať sa, vyzúriť sa, vyžiadliť sa.*

Podobný typ zvratných slovies s predponou *na-* označuje A. V. Isačenko (c. d., 246) ako „saturatívny" odtienok rezultatívneho spôsobu slovesného deja. Pravda, treba si uvedomiť, že rozdiel medzi typom *vyobjímať* a *vykričať sa* nie je lexikálno-sémantický, ale gramatický. Je to rozdiel v intencii slovesného deja.

Pomerne zriedkavo vyjadruje predpona *vy-* niektoré iné odtienky rezultatívneho spôsobu slovesného deja. Taký je napr. významový odtienok „prečkať, vydržať v nejakom stave istý čas",[11] ktorým sa vyznačujú niektoré podmetové, zväčša jednovidové slovesá, ako napr.: *vyčkať*, *vydržať* (viac význ.), *vydolieť*, *vygazdovať*, *vystačiť/-ovať*, *vyjsť* (s čím), *vytrvať/-ávať*, *vyzimovať* (o včelách, o obilí), *vyžiť*; *vyležať* (môže byť i prechodné, napr. chrípku), *vysedieť* (celé hodiny), *vystáť*.

Iný zriedkavý odtienok by bolo možno nazvať Isačenkovým termínom „finitívny" (dej je ukončený a prerušený).[12] Predpona *vy-* tu vyjadruje koniec deja, má významový odtienok „dokončiť a prestať". Patrí sem niekoľko neprechodných slovies, zväčša jednovidových: *vyblýskať sa*, *vyhorieť/-hárať*, *vykuvikať* (*kuvik už vykuvikal*, Lask.), *vypršať/-šiavať* (lehota, čas, zmluva, dohoda vyprší), *vyslúžiť*, *vyštudovať* (je i prechodné), *vyzvoniť*, *vymodliť sa*;

[11] A. V. Isačenko (c. d., 243—4) nazýva podobný odtienok pri predpone *pre-* „perduratívnym" (skončenie deja, ktorý trval istý čas).
[12] A. V. Isačenko, c. d., 244.

rovnaký odtienok majú slovesá *vyhrmieť sa*, *vypršať sa*, *vyrodiť sa* (o strome, „prestať rodiť"), odvodené prerývanou morfémou *vy-... sa* od nezvratných slovies *hrmieť*, *pršať*, *rodiť*; pri týchto troch slovesách ide zároveň aj o „saturatívny" odtienok (dôkladne, hojne) a pri slovese *vyrodiť sa* okrem toho o „exhaustatívny" odtienok (vyčerpanie deja), vyjadrovaný bežne morfémou *u-... sa* (pozri A. V. Isačenko, c. d., 245); „finitívny" odtienok („do konca") majú aj prechodné slovesá typu *vyopatrovať* (koho), *vynosiť* (plod).

Pri „finitívnom" odtienku je s predponou *vy-* synonymná predpona *do-*.

Veľmi zriedkavé sú slovesá, v ktorých predpona *vy-* vyjadruje schopnosť: *vyžiť*, *vyvládať*, *vyživiť (sa)* — nedok. *vyživovať (sa)* nie sú párové. Bežne sa tento význam vyjadruje predponou *u-*.

Dosť vzácne sú v slovenčine slovesá, v ktorých predpona *vy-* vyjadruje začiatok deja (ingresívny spôsob slovesného deja). Je to niekoľko slovies pohybu, najmä zo športovej oblasti: *vykročiť*, *vyplávať*, *vyrušať*, *vyštartovať*. Možno sem zaradiť i párové slovesá *vybrať sa/-berať sa* a *vydať sa/-dávať sa* (na cestu). Pozoruhodné je, že sloveso *vydať sa* je odvodené od dok. slovesa *dať sa*. Predpona *vy-* je tu lexikalizovaná.

Živý a produktívny je v slovenčine typ jednovidových nedokonavých slovies utvorených prefixálno-sufixálnym postupom *vy-... + iteratívny sufix* od základných nedokonavých slovies, najmä podmetových (a), ale i prechodných (b), so všeobecným významom „stále, hojne, často a dlho".[13] Takmer všetky slovesá tohto typu sa vyznačujú vysokým stupňom expresivity. Napr.:

a) *vybľakovať*, *vybrechávať/-úvať*, *vybrnkávať* (bezpredm. i čo), *vycengávať/-úvať*, *vyčakávať/-úvať*, *vyčkávať*, *vyčíňať* (bezpredm. i čo), *vydup(k)ávať*, *vyhikovať*, *vyhrávať* (napr. na husliach), *vyhrážať sa* (bezpredm. i komu), *vyhrievať sa* (na slnku), *vyhúdať/-hudovať*, *vyhukovať/-úvať* (napr. o sove), *vyhvizdovať/-úvať*, *vyhutovať* (bezpredm. i čo), *vyklep(k)ávať/-klop-* (bezpredm. i čo), *vykračovať (si)*, *vykúkať/-kukávať/-kukovať*, *vykrikovať* (bezpredm. i čo), *vykvikovať*, *vylihovať/-úvať*, *vypekať sa* (na slnku), *vypiskovať*, *vyplakávať*, *vypytovať sa*, *vyrevovať/-úvať*, *vyrykovať*, *vysedávať/-úvať/-ovať*, *vyskakovať*, *vyspávať*, *vyspevovať/-úvať (si)*, *vystávať* (stáť niekde dlhý čas, i viackrát), *vystrájať* (bezpredm. i čo), *vystrájať sa* (vyhrážať sa, zastrájať sa), *vysúšať sa* (bežnejšie *presúšať sa*), *vysvecovať*, *vyšľapovať (si)*, *vytĺkať* (stále tĺcť, nepatrí sem homonymná nedok. forma slovesa *vytĺcť*), *vytrubovať*, *vyťukávať* (bezpredm. i čo), *vyvádzať* (bezpredm. i čo, vystrájať, vyčíňať — nie je párové k *vyviesť*), *vyvaľovať sa*, *vyvárať* (bezpredm. i čo — párové k *vyvariť* je homonymné), *vyvolávať* (bezpredm. i čo — je homonymné), *vyvreskovať/-úvať*, *vyživovať*, *vyzváňať* (viac význ.);

[13] A. V. Isačenko (c. d., 283—4) hovorí pri type *vyzváňať* o „zložito-intenzívnom" spôsobe slovesného deja (rus. *složňonno-intensivnaja soveršajemosť*). Prekvapuje, že J. Horecký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* tento typ vôbec nezaznamenáva. Stalo sa to asi z dvoch príčin: 1. Horecký si spravidla všíma len dokonavé formy predponových slovies a 2. nepracuje s pojmom spôsobu slovesného deja.

b) *vyčesúvať (sa), vyhľadávať* (lexikalizovalo sa), *vykrúcať (sa)* [v tanci — nie je párové k *vykrútiť (sa)*], *vynukovať, vypisovať* (komu i čo komu), *vyprážať, vysmážať* (nepatria k dok. *vypražiť, vysmažiť*), *vytáčať* (koho v tanci), *vyvážať [(sa)* voziť (sa)]; slovesá *vyučovať* (učiť) a *vyzývať* (dráždiť, podnecovať) sa už lexikalizovali.

Čisto vidový význam predpony vy-

V pomerne malom počte slovies predpona *vy-* nijako neobmieňa lexikálny význam základného slovesa ani nevyjadruje spôsob slovesného deja, a to ani výsledok deja (rezultatívnosť). Jej funkcia je tu čisto perfektivujúca.[14]

Čisto perfektivujúcu funkciu má predpona *vy-* napríklad v týchto slovesách: *vybubnovať, vyčarať/-ovať* (vymeniť), v matematických termínoch *vydeliť, vynásobiť,*[15] *vykrátiť; vyfotografovať, vylosovať, vyžrebovať, vynôtiť, vystriedať (sa), vyvarovať sa.*

Nadbytočnosť predpony vy-

Nadbytočnosť predpony *vy-* je zjavná v takých prípadoch, keď sa pridáva k dokonavému alebo obojvidovému slovesnému základu a pritom nemá lexikálny význam (neobmieňa význam základného slovesa) ani nevyjadruje istý spôsob slovesného deja. Jej funkcia sa obmedzuje na zvýrazňovanie dokonavosti. Takto sa javí predpona *vy-* napr. v slovesách *vynadať, vyzískať* kniž., *vyskúsiť* zastar., *vypomstiť sa.* V slovesách *vynahradiť/-hrádzať/-hradzovať* a *vypožičať/-čiavať (si)* sa už predpona *vy-* lexikalizovala, a to malo za následok pritvorenie nedokonavých foriem. Istá diferenciácia významu nastáva aj medzi slovesami *dobyť* a *vydobyť/-jať/-vať.*

Deprefixácia

Ak je predpona *vy-* spojená s takým slovesným základom, ktorý sa bez predpony nepoužíva a prípadne sa nespája ani s inými predponami, alebo má odlišný význam, stáva sa slovotvorná štruktúra slovesa nezreteľnou a morféma *vy-* stráca funkciu predpony, vydeľuje sa iba na základe etymológie. Proces deprefixácie vidno vo väčšej alebo menšej miere napríklad na týchto slovesách: *vybaviť/-ovať, vyčítať/-čitovať* (čo komu), *vyhovieť/-ovať, vymaniť/-ňovať (sa),*

[14] Upúšťame od pokusu zisťovať, aké momenty boli rozhodujúce pri voľbe perfektivujúcej predpony *vy-* v každom jednotlivom slovese. Je to otázka veľmi zložitá a rozsah tohto príspevku nám nedovoľuje sa ňou zapodievať. O problematike voľby predpony pri perfektivácii pozri najmä štúdiu I. Poldaufa *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*, SaS 15, 1954, 49—65; k nej úvahu Fr. Kopečného *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině*, SaS 17, 1956, 28—35 a Poldaufovu repliku, tamže s. 169—174.

[15] K slovesu *vynásobiť* sa však sekundárne pritvorila nedok. forma *vynásobovať.*

vymieniť si/-ňovať si, vyparatiť, vyplývať/-plynúť, vyprávať sa, vypraviť//-právať/ -pravovať (sa), vyprevadiť/-ádzať, vyrubiť/-ovať, vyskytnúť sa/-skytovať sa/-skytať sa, vyslať/-sielať, vysloviť/-ovať (sa), vystríhať (sa), vytýkať/-tknúť (čo komu), *vystať* (od koho, z koho), *vyspieť/-ievať.*

Záver

Predpona *vy-* má v slovenčine niekoľko významov čisto lexikálnych, predovšetkým základný význam „z niečoho von" (najmä pri slovesách pohybu), a to vo viacerých odtienkoch; s významom „von" býva paralelný význam **„nahor"**. Ďalej predpona *vy-* vyjadruje dej idúci do hĺbky, ako i vyplnenie, vypĺňanie niečoho vnútri alebo na povrchu. Zo spôsobov slovesného deja vyjadruje predpona *vy-* rozličné odtienky rezultatívnosti, zriedka aj začiatok deja (dokonavé slovesá). V spojení s iteratívnou príponou má predpona *vy-* **intenzívno**-opakovací význam (typ *vysedávať*). Zriedkavý je čisto vidový význam predpony *vy-*.

Rozsiahly materiál ukázal, že niektoré slovesá s predponou *vy-* majú obe vidové formy, iné sú jednovidové, a to tak v rámci čisto lexikálnych významov, ako i pri spôsobe slovesného deja.

ФУНКЦИИ ГЛАГОЛЬНОЙ ПРИСТАВКИ *VY-* В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Приставка vy- в словацком языке имеет несколько чисто лексических значений, прежде всего основное значение „из чего-нибудь вон" (главным образом у глаголов движения). Это значение встречается в нескольких оттенках; параллельно с ним выступает значение „вверх". Кроме того, приставка vy- выражает направление действия в глубину, а также наполнение чего-нибудь внутри или же на поверхности Из способов глагольного действия приставка vy- выражает разные оттенки результативности, в редких случаях также начало действия (глаголы совершенного вида). В сочетании с итеративной морфемой приставка vy- имеет интенсивно-итеративное значение (тип vysedávať). Редко встречается чисто видовое значение приставки vy-.

Исследование богатого материала показало, что одни глаголы с приставкой vy- являются одновидовыми, у других имеются обе видовые формы, как в рамках чисто лексических значений, так и в рамках способа глагольного действия.

K VÝKLADU PLATNOSTI RYTMICKÉHO ZÁKONA V SLOVESNÝCH TVAROCH TYPU *KÚPIA, SÚDIA* V STREDOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH

ADRIANA FERENČÍKOVÁ

Otázke platnosti rytmického zákona v slovenčine venovali pozornosť viacerí jazykovedci.[1] V tomto príspevku si chceme všimnúť platnosť rytmického krátenia v tvare 3. os. pl. préz. typu „kúpia, súdia". V prvej časti sa zaoberáme prechodom skrátených tvarov k neskráteným tvarom tohto typu v spisovnej slovenčine, v druhej časti opisujeme súčasný stav v nárečiach, v tretej sa pokúsime o výklad.

I

V súčasnej spisovnej slovenčine sa tvary typu „kúpia, súdia" definitívne stali výnimkou spod rytmického zákona. Je však zaujímavé sledovať, aký postoj zaujímali k týmto tvarom kodifikátori spisovnej slovenčiny. Ľ. Štúr v *Nauke reči slovenskej*[2] hovorí: „Tretja osoba množnjeho počtu v prítomnom čase uk. sp. je „ja"." A ďalej: „Jestli že predchádzajúca silaba je dlhá, z konkovki (!) tejto „j" sa traťí na pr. pristúpa, kláťa sa, hňjezďa sa atď." Ľ. Štúr, ktorý z estetických dôvodov samohlásku *ä* do vokalického systému spisovnej slovenčiny neprijal a nahradil ju samohláskou *e*, uzákonil vyrovnanie typu „pristúpa" (namiesto *pristúpe*) s typom „kláťa sa." Pri tomto rozhodnutí mohlo zohrať nemalú úlohu aj Štúrovo nárečové povedomie.

Upravovateľ štúrovskej spisovnej normy M. Hattala — takisto ako Ľ. Štúr — kodifikuje rytmicky skrátené tvary s tou výnimkou, že po perniciach

[1] E. Pauliny, *Stredoslovenský tvar nom.-akuz. sing. typu* znamenia, Jazykovedný časopis VII, 1953, 51—62; *W sprawie iloczasu w językach zachodniosłowiańskich*, Język Polski 36, 1956, 321—324; *Vznik rytmického zákona v slovenčine*, Ezikovedski izsledvanija v čest na akad. Stefan Mladenov, Sofia 1957, 319—321; *Non. plur. typu* ľudia, sinovia *v strednej slovenčine*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 19—27; Š. Peciar, *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, SR XII, 1946, 137—152, 217—224; Š. Tóbik, *Kvantita gemerských nárečí*, SMS XIV, 1936, 109—123; V. Uhlár, *Rytmické krátenie a príčstie prítomné typu* píšúci, píšúca, píšúce, SR IX, 1942, 240—242; A. Habovštiak, *Dve štúdie z oravskej dialektológie*, I. Kvantita a rytmický zákon v oravských nárečiach, Jazykovedné štúdie II, 1957, 139—156.

[2] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej*, V Prešporku 1846, 182.

sa koncovka *-ia* kráti na *ä*.[3] Napriek tomu, že sa obaja kodifikátori jednoznačne vyslovili za skrátené tvary, v praxi sa toto pravidlo veľmi často porušovalo. Z tohto hľadiska na zaujímavé fakty upozorňuje L. Dvonč.[4] Štatisticky zistil používanie skrátených a neskrátených tvarov v časopisoch Orol, Slovesnosť a Slovenské pohľady v období od r. 1870 do r. 1890.[5] Všíma si napr., že skrátené tvary bez výhrady používal jazykový redaktor I. roč. Orla J. Nedobrý. V tomto ročníku je 25 skrátených tvarov proti 2 neskráteným. V druhom ročníku je už pomer 21 skrátených proti 14 neskráteným tvarom. L. Dvonč však poznamenáva, že skrátené tvary prevažujú až do šiesteho čísla, kým bol vydavateľom J. Kalinčiak. Jeho nástupca A. Sytniansky dáva prednosť neskráteným tvarom. V ďalších ročníkoch percento výskytu neskrátených tvarov stúpa. Používanie skrátených alebo neskrátených tvarov je motivované aj nárečovým povedomím autorov. L. Dvonč na základe vyexcerpovaného materiálu konštatuje, že skráteným tvarom dáva prednosť Martin Kukučín a Jozef Škultéty, v menšej miere ich používa Anton Bielek, rodák z Bytčice. Zaujímavé je aj Dvončovo zistenie, že krátenie nenastáva vo všetkých prípadoch rovnako: „... skracovanie býva napr. pri slovese *blúdiť*, veľmi silne pri slovese *cítiť* (*cíťa*, *necíťa*, *pocíťa*, *súciťa*), ďalej pri slovesách mieniť, mútiť, sliediť, svietiť." A ďalej: „Veľmi zriedkavo sa skracuje -ia po predchádzajúcej pernej spoluhláske: *zakúpä*, *zaľúbä* a pod."[6]

Ako vidieť, koncom minulého storočia bol úzus rozkolísaný. Otázku nerozriešil ani Samo Czambel. V *Slovenskom pravopise* v kapitole Kde sa píše *ä*[7] uznáva za správne tvary *kúpä*, *vstúpä*, *lúpä*, ale odporúča písať radšej tvary s *-ia*.[8] Toto isté pravidlo sa opakuje aj v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* a v nezmenenej podobe je aj v treťom vydaní tejto knihy.[9] No napriek odporúčaniu koncovky *-ia* používa Czambel aj tvary na *-a*, najmä pri slovesách, ktorých koreň sa končí na inú ako pernú spoluhlásku.[10] Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931 uvádzajú už tvar 3. os. pl. préz. typu *kúpia* medzi výnimkami spod rytmického zákona, ale ešte stále nie jednoznačne: „V 3. os. množ. čísla píšu a vyslovujú: *lúpä*, *kúpä*, *vstúpä*, *trápä*... Pre jednotnosť

---

[3] M. Hattala, *Grammatica linguae Slovenicae*, Schemnicii 1850, 128. To isté sa hovorí aj v *Krátkej mluvnici slovenskej* na str. 8. V Mluvnici jazyka slovenského Hattala skrátené tvary typu „kúpä" nespomína.

[4] L. Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955.

[5] L. Dvonč, c. d., 163—164.

[6] L. Dvonč, c. d., 164.

[7] S. Czambel, *Slovenský pravopis*, Budapešť 1890, 1890, 151.

[8] Na str. 174 c. d. v stati o písaní krátkych slabík Czambel tvary 3. os. pl. préz. neuvádza.

[9] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1902, 3. vyd. 1919.

[10] Toto si všimol už Š. Peciar v c. d., 141. Viac dokladov je u L. Dvonča v c. d., 162, 163.

odporúčame písať tvary s dvojhláskou -ia-: lúpia, kúpia, vstúpia, trápia..."[11] Hodno sa pozastaviť pritom, že tak Czambel ako aj Pravidlá z r. 1931 si pri výnimkách všímajú iba slovesá, ktorých koreň sa končí na pernú spoluhlásku.

Nasledujúce *Pravidlá* z r. 1940 túto rozkolísanosť odstraňujú: „V 3. osobe množného čísla prítomného času slovies IV. tr. písavalo sa -ä po perniciach, napr.: „trápä, kúpä, vstúpä" a pod. Teraz píšeme analogicky -ia, napr.: trápia, kúpia, vstúpia a pod."[12] A *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 potvrdzujú toto pravidlo zahrňujúc tvar 3. os. pl. préz. s koncovkou *-ia* a prechodník na *-iac* medzi výnimky spod rytmického zákona.[13] Ten istý stav je aj v *Slovenskej gramatike.*[14]

Krátky pohľad na vývin slovesných tvarov typu „kúpia, súdia" v spisovnej slovenčine nás presvedčuje, že za posledné storočie sa pri tvaroch tohto typu pociťovala živá rozkolísanosť. Dá sa predpokladať, že používateľov spisovného jazyka a jeho normovateľov ovplyvňoval stav v nárečiach.

II

Všimnime si teraz koncovky 3. os. pl. préz. slovies typu „robia, varia: kúpia, súdia" v stredoslovenských nárečiach a na prechodnej stredoslovensko-západoslovenskej nárečovej oblasti.

Pri slovesách s krátkou predposlednou slabikou vyskytujú sa koncovky *-i̯a, -á, -ā́; -é, -e̯i̯, -i̯e.* Koncovka *-i̯a* je rozšírená v prevažnej väčšine stredoslovenských nárečí a v severnej západnej slovenčine. Izoglosa výskytu *-i̯a* (ako aj *i̯a* < *ę̄* vôbec) prechádza pod Ilavou líniou Sedmerovce — Horná Poruba, na hornej Nitre cez spojnicu obcí Čavoj — Horné Vestenice, stáča sa na západ a prechádza cez Látkovce, Miezgovce, Dvorec, Malé Hoste, Nemečky, Prašice, Malé Bedzany, Praznovce, Baštín, Ježkovu Ves (okolie Topoľčian). Odtiaľ pokračuje na juh cez Zlatno, Neverice, Martinovú, Trávnicu, Plavé Vozokany a Kuraľany. Západne od nej je oblasť striednice *ę̄* > *á.* Znenie *robā́, varā́* je na dolnej Orave až po pás obcí Zázrivá — Kňažia — Osádka a je aj v obciach Dlhá nad Oravou, Krivá, Oravský Biely Potok, Podbiel, Nižná nad Oravou a Zemianska Dedina na rozhraní dolnej a strednej Oravy.[15] Medzi dolnooravskou a stredooravskou oblasťou výskytu koncovky *-ā́* je oblasť znenia *robé, varé, hasé, vozé,* ale *držá, čušá* (zriedka *držé, čušé*), *choďá,* (tak v Malatinej, Chlebniciach, Pribiši, Pucove, Medzihradnom, Hornej a Dolnej Lehote a Sed-

[11] *Pravidlá,* Praha 1931, 27.
[12] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom,* Turč. Sv. Martin 1940, 31.
[13] *Pravidlá slovenského pravopisu,* Bratislava 1953, 34.
[14] E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika,* 3. vyd., Martin 1955, 70, 251.

liackej Dubovej). Dvojaká koncovka závislá od miesta artikulácie predchádzajúcej spoluhlásky je aj v nárečí tvrdošínskej skupiny (*robé, vará, držá*). V nárečí obcí ležiacich v povodí Bielej Oravy a Hruštinky je iba *-é*: *robé, varé, držé, chodé*. Znenie *robă, vară* je aj v záp. Liptove.[16] Väčšia je oblasť výskytu tvarov tohto typu v strednom a vých. Gemeri. Uzatvára ju spojnica obcí Muránska Dlhá Lúka, Filier, Krokava, Polom, Kyjatice, Lipovec, Španie Pole, Brusník, Prihradzany, Mikolčany, Kunova Teplica, Rakovnica, Malá a Veľká Poloma, Gočovo, Vlachovo, Kobeliarovo, Slavoška, Markuška, Čierna Lehota, Revúčka. V juhozáp. Gemeri sú znenia typu *robă, vară* v Kokave nad Rimavicou. Na rozhraní Novohradu a Gemera je väčšia nárečová skupina s *ei̯* < *ę̄*, teda *robei̯, varei̯*. Ohraničuje ju izoglosa: Tomášovce, Kalinovo, Cinobaňa, Ozdín, Málinec, Hradište, České Brezovo, Kociha, Vyš. Pokoradz, Slov. Záhorany. Tu s ňou susedí malá oblasť s *i̯e* < *ę̄* (Teplý Vrch, Budikovany, Drienčany, Hostišovce, Lukovištia, Babinec, Kraskovo). [17]

V tvare 3. os. pl. préz. slovies typu „kúpiť, súdiť" (s dĺžkou na predposlednej slabike) vyskytujú sa v stredoslovenských nárečiach a na priľahlej západoslovenskej nárečovej oblasti tieto koncovky: *-i̯a, -a, -á, -ä, -e, -ă, -ei̯*. Západná hranica koncovky *-i̯a* v slovesných tvaroch typu „kúpia, súdia" je totožná s hranicou koncovky *-i̯a* v slovesných tvaroch typu *robi̯a, vari̯a*. Znenia typu *kúpi̯a, súďi̯a* sú pravidelné medzi Bánovcami n. Bebravou a Topoľčanmi, v povodí Nitrice a v povodí Nitry od Novák po Topoľčany, v celom Tekove a záp. Honte a prenikajú aj do už. Zvolenskej. Znenia *kúpa, súďa* sú na okolí Bánoviec západne od izoglosy *i̯a* < *ę̄*. Na juhozápad od Topoľčian prechádza izoglosa oddeľujúca oblasť znenia *kúpa, súďa*: *robá, vará* od oblasti len s koncovkou *-á* (*robá, kúpá*) cez Podhradie, Lipovník, Behynce a Horné Lefantovce.

Rytmicky skrátené tvary sú na Orave, v Liptove, Turci a na hornej Nitre, vo Zvolenskej, vo vých. polovici Hontu, vo väčšej časti Novohradu a v menšej miere aj v juhových. Gemeri. Na dolnooravskej, stredooravskej a západoliptovskej oblasti výskytu tvarov typu *robă, vară* sú rytmicky skrátené tvary typu *kúpä, súďä*. V Malatinej, Chlebniciach, Pribiši, Pucove, Medzibrodí, Hornej a Dolnej Lehote a Sedliackej Dubovej majú slovesá, ktorých koreň sa končí na pernú spoluhlásku alebo na spoluhlásku *s, z, r*, koncovku *-e* (*kúpe, hláse, kúre*), po iných spoluhláskach je koncovka *-a* (*slúža, súďa*). V tvrdošínskej nárečovej skupine je koncovka *-e* po perných spoluhláskach, po iných je *-a*

---

[15] A. Habovštiak, *Stredoslovenské ä, ă na rozhraní dolnej a strednej Oravy*, Jazykovedný sborník III, 1948, 17—23; *Dve štúdie z oravskej dialektológie*, I. Kvantita a rytmický zákon v oravských nárečiach, Jazykovedné štúdie II, 1957, 139—156.

[16] Pozri J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Turč. Sv. Martin 1932, 151—161, 359.

[17] Pozri Š. Tóbik, *Členenie a charakteristika gemerských nárečí*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 86—120.

(*kúpe, slúža*), v bielooravsko-hruštínskej je iba koncovka *-e*. Nárečový materiál zozbieraný pre Atlas slovenského jazyka (ďalej ASJ) ukazuje, že v strednom Liptove sa rytmický zákon pri týchto tvaroch porušuje. Celistvú oblasť zachovávania rytmicky skrátených tvarov tvoria obce ležiace prevažne na ľavom brehu Váhu od Hýb po Liptovské Kľačany (*kúpa, súďa*). V nárečí ostatných stredoliptovských obcí badať rozkolísanosť. Popri tvaroch *múťa, súďa* sú časté tvary *kúpia, pália*.

Rytmicky skrátené tvary *kúpä, súďa* sú pravidelne v celom Turci okrem obcí ležiacich pri Váhu (Šútovo, Ratkovo, Krpeľany, Nolčovo, Konské, Podhradie, Štiavnička, Turany, Sučany, Turč. Kľačany, Vrútky, Lipovec), kde sú tvary *kúpia, súďia*. V nárečí týchto obcí niet ani samohlásky *ä*. S oblasťou výslovnosti *ä* sa zhoduje oblasť zachovávania tvarov typu *kúpä, súďa* na hornej Nitre, vo Zvolenskej, v Honte, v záp. a stred. Novohrade. Na juhovýchod od Modrého Kameňa sú tvary *kúpia, súďia*, vo vých. Novohrade na oblasti znenia *robeį, vareį* je aj *kúpeį, súďeį* popri staršom *kúpä, súďa*. V Gemeri sa zachováva rytmický zákon pri slovesných tvaroch tohto typu v nárečí obcí Blžskej doliny, čiastočne aj v Sušianskej doline a v južnej časti Rimavskej doliny.[18]

Geografické rozšírenie platnosti rytmického zákona v tvaroch typu „*kúpia, súdia*" je zobrazené na pripojenej mape č. 2.

III

V štúdii *Slovenská kvantita a rytmický zákon*[19] venuje pozornosť zákonitostiam vývinu rytmického krátenia Š. Peciar. Vychádza z Trubeckého názorov a pre časť stredoslovenských nárečí predpokladá slabičný systém, podľa ktorého nositeľom kvantity môžu byť iba jednoduché samohlásky, dvojhlásky sú z hľadiska kvantity neutrálne. Preto tvary *kúpia, lístie, lístia, býčia* (krv) *svietia* nepokladá za výnimky spod rytmického zákona. Zachovávanie rytmicky skratených tvarov typu „svieži, spievam, viažu" vysvetľuje spisovnou tradíciou a okrem toho oporou v tvaroch typu „rýdzi, strácam, hádžu." O iné vysvetlenie sa ešte pred ním pokúsil V. Uhlár, keď hovorí, že dvojhlásky v slabike pred neutralizačnou polohou treba hodnotiť ináč ako dvojhlásky v neutralizačnej polohe.[20]

Nárečový materiál zozbieraný pre ASJ nám však ukazuje, že pri prenikaní koncovky *-ia* do tvaru 3. os. pl. préz. slovies typu „kúpiť, súdiť" na takej veľkej stredoslovenskej nárečovej oblasti mohli hrať závažnú úlohu aj iné

[18] Pozri Š. Tóbik, *Členenie...*, 95.
[19] Š. Peciar, *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, SR XII, 1946, 137—152, 217—224.
[20] V. Uhlár, *Rytmické krátenie a príčastie prítomné typu* píšúci, píšúca, píšúce, SR IX, 1942, 240—242.

činitele, nielen zmena mórového systému na systém slabičný. Na mape č. I sledujeme zväzok izoglos určujúcich západnú a severnú hranicu platnosti rytmického zákona v štyroch možných prípadoch. Najďalej na západ je posunutá izoglosa typu *múdri, dávam*, teda v prípadoch, keď sa po slabike s dlhou samohláskou kráti jednoduchá samohláska. O málo menší je rozsah platnosti rytmického zákona v prípade, keď je pred neutralizačnou polohou diftong. Tento prípad reprezentuje izoglosa typu *smiešni*.

Na slovách *lísťa, lísťe* atď., *tŕňa, tŕňe* atď. sledujeme krátenie dvojhlásky po slabike s dlhou samohláskou. (V Tekove sa vo význame „lístie" používa slovo *list*, na Orave sa zas v slove *trňá, trňá* skrátila slabika s pôvodne dlhým *ŕ*.) Oproti predchádzajúcim prípadom v tomto type nenastáva krátenie v severnej polovici býv. okresu Topoľčany a v celom býv. okrese Bánovce nad Bebravou,[21] niet ho ani v Rajeckej doline a v údolí Varínky. Tá istá situácia je v prípadoch, keď by mali nasledovať bezprostredne za sebou dve slabiky s dvojhláskou. Tento typ sledujeme na slove *sią́ťa* (*sią́ťe, sáťä*...).

Z priebehu izoglos vidno, že na krátenie samohlásky alebo dvojhlásky v neutralizačnej polohe nevplýva to, či je v predchádzajúcej slabike dlhá samohláska alebo dvojhláska. Geografické rozšírenie rytmicky skrátených tvarov typu *múdri, dávam* a *smiešni, spievam* sa — až na nepatrné výnimky — zhoduje. Rovnaký výsledok je aj pri porovnaní typu *lísťa, tŕňa* s typom *sią́ťa*.

Porovnajme si teraz rozsah tvarov *lísťa, tŕňa* a *sią́ťa* s rozšírením rytmicky skrátených tvarov slovies kúpia, súdia. (Mapa 1 a 2.) Oblasť výskytu tvarov *kúpä, kúpa, kúpe, súďa, súdä, súďe* je oveľa menšia ako oblasť znenia *lísťa, lísťé* atď., *tŕňa, tŕňe, sią́ťa, sią́ťe*. Ako to z porovnávaných máp vidno, existuje geograficky rozsiahla nárečová oblasť, na ktorej aj dvojhlásky podliehajú rytmickému kráteniu, ale sú v tvare 3. os. pl. préz. (časť Nitrianskej, Tekov. záp. Hont, časť Zvolenskej).[22]

Pokúsime sa vysvetliť tento jav, vychádzajúc z prehodnocovania mäkkosti spoluhlások v slovenských nárečiach.

V 3. os. pl. préz. slovies typu „robiť, variť, kúpiť, súdiť" bola v psl. mäkká koncovka *—ętь*, ktorá sa po zániku jerov a denazalizácii zmenila na *—ą́*. Na západoslovenskej nárečovej oblasti, ako je známe, stvrdla na *-á*. V stredoslovenských nárečiach sa určitú dobu zachovala v tvaroch *robą́, varą́* (dodnes na Orave a v Gemeri), v type *kúpä, súďä* podľahla zákonitostiam rytmického krátenia. Diftongizáciou *ą́ > ią* sa tvary *robą́, varą́* menia na *robią, varią*. Tvary *kúpä, súďa* sa vyvíjajú ináč. Samohláska *ä* sa vo väčšej časti stredo-

[21] Používame administratívne rozdelenie z r. 1947.
[22] Prídavné mená typu *vtáči, -ia, -ie* v materiáli pre ASJ chýbajú.

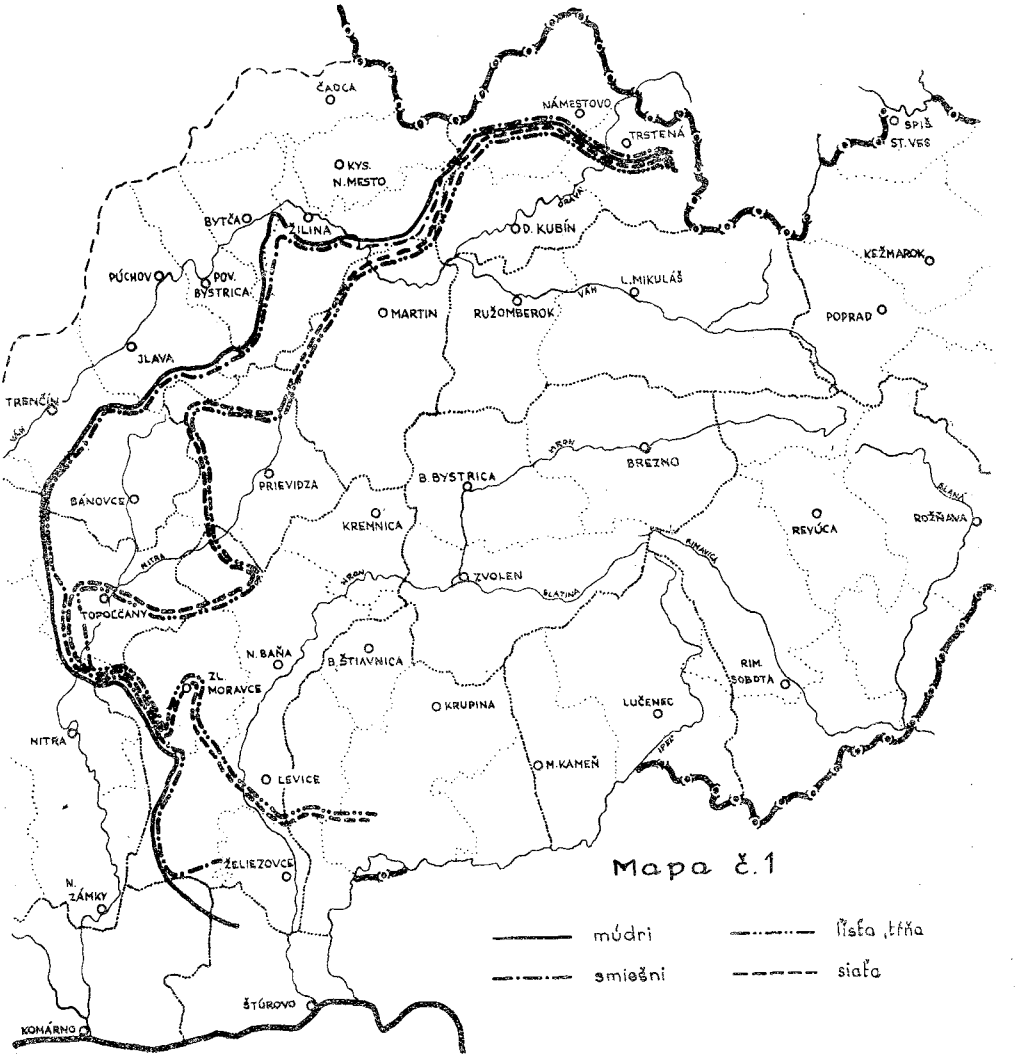

slovenských nárečí mení po iných ako perných spoluhláskach na *a*, po perných sa zachováva, alebo sa mení na *e*. Tak máme proti výslovnosti *desať, dieťa* výslovnosť *mäso* alebo *meso*. Zmena *ä* > *a* po iných ako perných spoluhláskach sa uskutočnila dávnejšie, zmena *ä* > *e* po perniciach je živá aj dnes.

V nárečiach, v ktorých sa *ä* < *ę* po perniciach zachovalo a po iných spoluhláskach sa zmenilo na *a*, existujú vedľa seba tvary *kúpä, ľúbä, kŕmä, otrávä sa* a *mláťa, súďa, bráňa, páľa.* Z hľadiska praslovanskej hláskoslovnej štruktúry

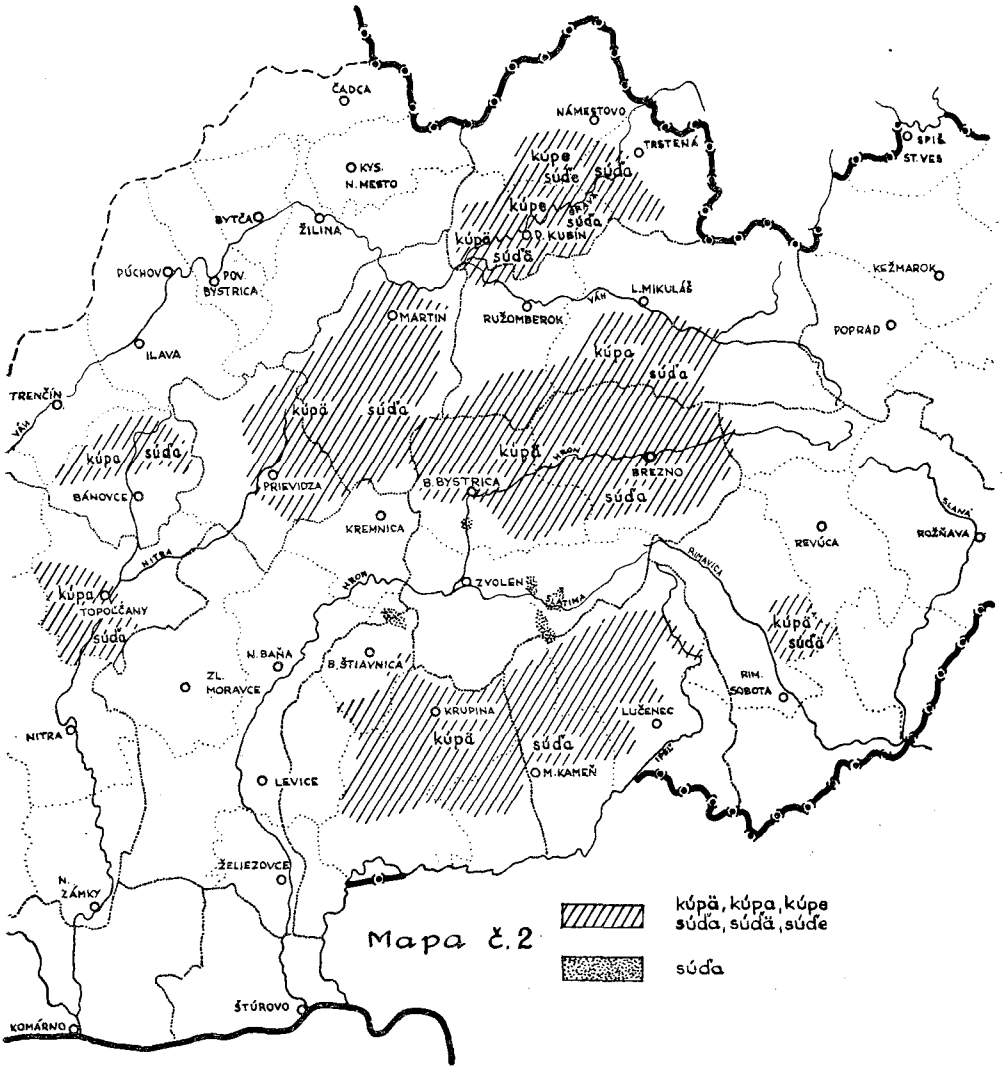

išlo o spojenie mäkká spoluhláska + mäkká samohláska *ę*.[23] Z dnešného hľadiska ide v prvom prípade o spojenie pernica + predná samohláska *ä*, v druhom o spojenie mäkká, resp. tmavá spoluhláska + *a*. Po zánikù mäkkých perníc sa ich pôvodná mäkkosť realizuje na kvalite nasledujúcej samohlásky — na *ä*.

[23] Opierame sa o názory Pražskej školy (Remarques sur l'evolution phonetique de russe, comparée à celle des autres langues slaves, Travaux du Cercle Linguistique de Prague 2, Praha 1929) a E. Paulinyho (*Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963).

Možno povedať, že spojenie *pä* je v takom pomere k *pa*, ako je spojenie *ťa* k spojeniu *ta*.

Výskyt skrátených tvarov typu *kúra, skúsa, slúža, páča sa* (teda takých prípadov, kde sa dnes praslovanská mäkkosť neodráža ani na kvalite samohlásky ani na spoluhláske) môže byť podporovaný výskytom tvarov typu *kúpä, súďa*. Okrem toho sa zdá, že spojenia, ktoré sa vyvinuli z praslov. spojení *rę, sę, zę* a *šę, žę, čę* nestrácajú mäkkosť v rovnakom období. Za dlhšie zachovanie staršej mäkkosti v spojeniach *r'a, s'a, z'a* by hovorili napr. dolnooravské znenia *prase, húse, oňi kúre, skúse* proti *ftáča, slúža, vláča, práša*. O dlhšom zachovaní spoluhlásky *r'* by svedčili aj znenia *räsca, resca* na Orave.[24]

V stredoslovenských nárečiach s výslovnosťou *meso/ďesať* by sme podľa zákonitostí hláskoslovného vývinu očakávali *kúpe/súďa*.[25] V rámci jedného slovesného vzoru by potom boli tri hláskoslovné varianty jednej prípony pre tvar 3. os. pl. préz.: *-ia, -a, -e*. Nárečový materiál však ukazuje, že v morfológii prevláda skôr tendencia vyrovnávať ako diferencovať. (Napr. v stredoslov. nárečiach prenikanie pádovej prípony *-ov* do gen. pl. ženských podstatných mien, prípona *-a* v type „žriebä" podľa „vtáča".) Tak nastáva aj vyrovnanie *súďa/kúpa*. Tvary tohto typu sú v nárečovom archíve ÚSJ doložené z časti Liptova.[26]

No zatiaľ čo sa v tvaroch typu *súďa, mláťa* stará mäkkosť odráža v spoluhláske pred príponou, v tvaroch typu *kúpa* ju nevyjadruje ani koncová samohláska ani spoluhláska pred ňou. A tak dochádza k novému vyrovnaniu *kúpa* na *kúpia* podľa *robia*. Analogicky preniká *-ia* aj v tvaroch typu *slúžia, prášia, páčia sa, skúsia, kúria*, teda v takých prípadoch, kde sa *-ä* dávnejšie zmenilo na *-a* a staršia mäkkosť spoluhlásky sa nezachovala. Skrátené tvary tohto typu existujú dovtedy, kým majú oporu v tvaroch typu *kúpä, súďa*. Keď však po zmene *ä* > *e* nastáva vyrovnanie *robia/kúpia*, opora v slovesách typu *mláťa, súďa, bráňa, páľa* už nestačí na to, aby sa zachovali skrátené tvary typu *práša*. Tento proces je podporovaný aj zánikom výslovnosti spoluhlásky *ľ*. (Mapa 3.) Tým sa možnosť vyjadriť staršiu mäkkosť spoluhláskou zmenšuje o ďalší počet slovies a rozrastá sa skupina vynucujúca si koncovku *-ia*. Tento stav máme doložený zo zvolenského Pohronia a z Liptova. Napr. v obci Rakytovce pri Banskej Bystrici, v nárečí ktorej niet hlások *ä* a *ľ*, sme zapísali tvary *múťa, slúžia, páliа*, v Lipt. Kľačanoch *múťa, zapáliа*.

---

[24] Nevedno, do akej miery je autentické Pastrnkovo zistenie výslovnosti *húsä* v Turci v 90. rokoch minulého storočia. F. Pastrnek, *Slovenský jazyk*, SP XIII, 1893, 240.

[25] Taký stav je na dolnej a strednej Orave, ale tam aj *robé, choďá*.

[26] Napr. v Lipt. Jáne sme v lete 1963 pri kontrole nárečového materiálu pre ASJ zaznamenali znenie *kúpa, mláta, zapáľa*, v Smrečanoch znenie *otráva sa*. Podľa informácie M. Majtána, pracovníka ÚSJ, sú tvary typu kúpa aj v povodí Slatiny. Ide asi o starší stav, lebo v nárečovom archíve ÚSJ sú iba zápisy *súďa, slúža, páľa*, ale *kúpia, trápia* (Očová, Zvol. Slatina, Vígľaš, Slatinské Lazy, Vígľašská Huta, Stará Huta).

typu kúpia, súdia

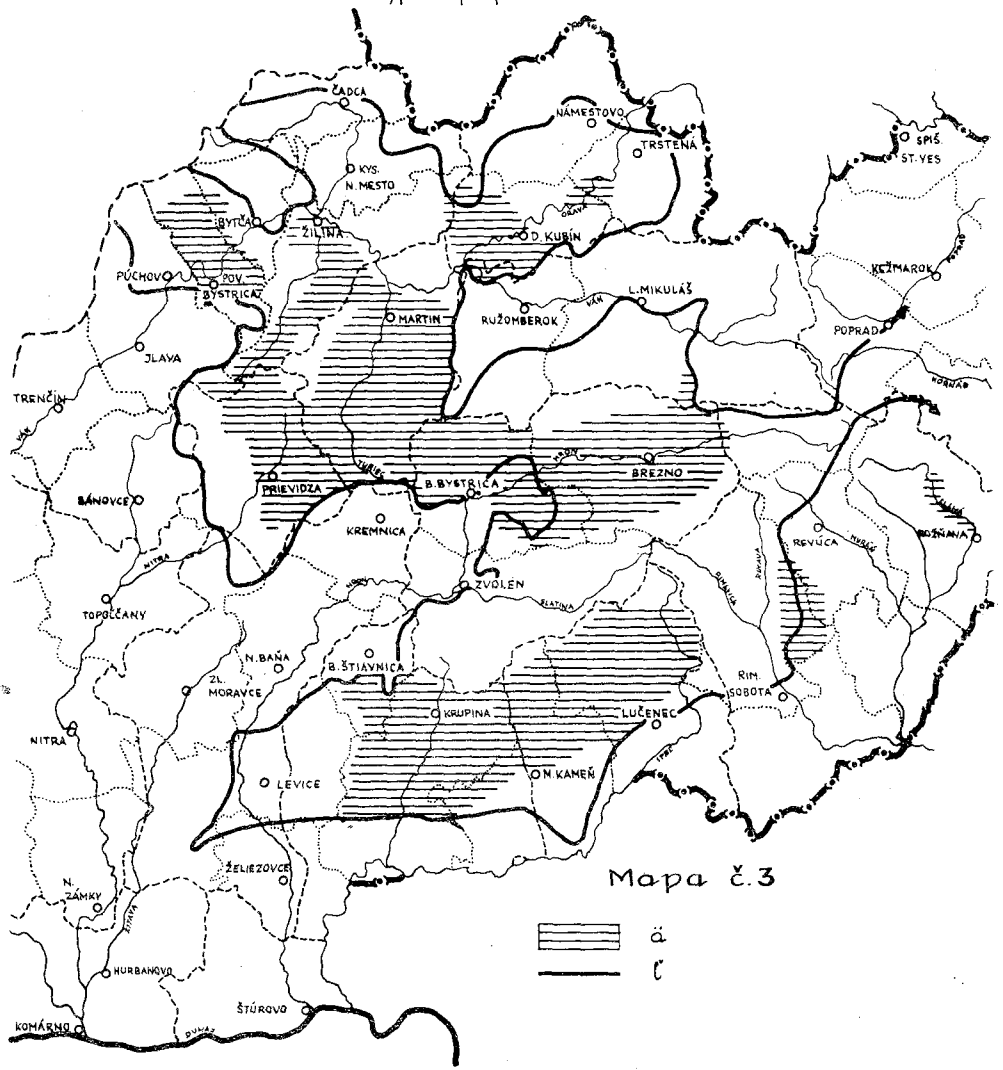

Ako ukazuje nárečový materiál zozbieraný pre ASJ a ako sme sa podľa vlastných výskumov presvedčili, najdlhšie sa udržiavajú skrátené tvary typu *mláťa, súďa, bráňa*. Koexistencia tvarov *kúpi̯a, slúži̯a, súďa* je však možná len na okrajoch oblastí výskytu tvarov *kúpä, súďa, slúža*. Postupne sa aj slovesá, ktoré majú pred osobnou koncovkou spoluhlásku *ď, ť, ň*, resp. *ľ*, morfologicky vyrovnávajú s tvarmi typu *robi̯a*. Takéto vyrovnanie nastalo v celom Tekove, záp. Honte, v povodí Nitrice, v povodí Nitry od Novák po

Topoľčany a na oblasti medzi Topoľčanmi a Bánovcami nad Bebravou.[27]

Porušenie rytmického zákona v 3. os. pl. préz. pri slovesách typu „kúpiť, súdiť" nenastáva tam, kde sú za *ā, ä* z psl. *ę̄, ę* kvalitatívne rovnaké striednice (na severozápad od Bánoviec n. Bebr. a na juhozápad od Topoľčian *robá/kúpa, choďá /súďa*, na Orave *robā, robé/kúpä, kúpe, choďá/súďa*).

Výskyt rytmicky skrátených tvarov *tŕňa, tŕňe, líšťa, líšte, sịaťa, siaťe* v tých nárečiach, kde je pri tvaroch typu „kúpia" koncovka *-ịa*, si vysvetľujeme tým, že v tejto skupine neutier prevládajú prípady s mäkkou spoluhláskou pred pádovou príponou (*prúťa, prúťe, rážďa, čučorịeďa, chrášťa, na sịaťa, na sťáťa*, okrajovo aj *skáľa*). Nebolo tam fonologickej príčiny, ktorá by si vynútila morfologické vyrovnanie.[28]

Záver: Podľa nášho názoru podnetom k porušeniu rytmického krátenia v tvare 3. os. pl. préz. slovies typu „kúpiť, slúžiť, súdiť" bola zmena *ä* > *e* po perniciach. Tvary typu *kúpa* podľa *súďa* sa nemohli udržať, lebo zanikla možnosť vyjadriť staršiu mäkkosť pernice. Preto sa tvary typu *kúpa* vyrovnávajú s tvarmi typu *robịa* a podľa nich sú aj tvary typu *kúrịa, skúsịa, prášịa*. V type *súďa, mláťa, bráňa*, resp. *páľa* sa skrátené tvary udržiavajú najdlhšie.[29] Táto skupina slovesných tvarov je však — čo do počtu — obmedzená, vyrovnáva sa s početnejšou skupinou slovies, ktorých koreň sa končí na inú spoluhlásku ako *ď, ť, ň*, resp. *ľ*, a prijíma príponu *-ịa*. **No kým pri** tvaroch typu *kúpịa* bola prípona *-ịa* vynútená fonologickou zmenou *ä* > *e*, pri slovesách typu *súďịa* ide už len o morfologické vyrovnanie. Dvojhláska *ịa* sa v tomto prípade prestáva uvedomovať ako dĺžka, hoci v iných prípadoch podlieha rytmickému kráteniu (*líšťa, tŕňa, svịeža)*. Tento jav vyvoláva ďalšiu zmenu — narúša pevnosť mórového systému.

Poznámka. Obdobné prehodnotenie staršej mäkkosti spoluhlások nastalo aj vo východoslovenských nárečiach. Za psl. *ę* po perných spoluhláskach a na časti územia aj po spoluhláske *r* je striednica *ia*, v ostatných prípadoch striednica *a* (*pam'atka, kupịa, porịadok, varịa, šaha, začatek, služa*). Vo Važci, kde mäkké spoluhlásky až na protiklad *ụ/l* zanikli, je *ịa* aj po pôvodných spoluhláskach *ď, ť, ň*: *ďịakovat, ťịaški, ďieťịatịa, svinịa, vonịa (svịňa, vôňa)*.[30]

---

[27] Pre ilustráciu uvádzame stav v nárečiach na okolí Ban. Štiavnice, ako ho pre ASJ zaznamenal G. Horák r. 1948. V Prenčove, Beluji, Počúvadle a Ban. Studenci: *kúpä, trápä, súďa, páľa, slúža*; v Dekýši: *kúpịa/kúpa, trápịa, súďa, páľa, slúžịa/slúža*; vo Vysokej len tvary s *-ịa* s poznámkou, že najstaršia generácia hovorila: *‚Vaše kravi ľúba ovos?', ‚Tích tam trápa, tích tu kŕma.' ‚Prečože aj tích tam ňevikúra?'* Z Kopanice, Antola, Ilije: *kúpịa, trápịa, súďịa, páľịa, slúžịa;* zo Štiavn. Baní, Sitnianskej, Ban. Štiavnice, Ban. Belej: *kúpịa, trápịa, súďịa, páľia, slúžịa*.

[28] Neutrá typu „vŕbä" nie sú v nárečí také frekventované, namiesto *vŕbä* sa častejšie používa tvar *vrbina*.

[29] Pozri už citované zistenie L. Dvonča, c. d., **164.**

[30] O tom J. Stanislav, c. d., 178, 221.

К ОБЪЯСНЕНИЮ ДЕЙСТВИЯ ЗАКОНА РИТМИЧЕСКОГО СОКРАЩЕНИЯ В ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМАХ ТИПА *kúpia, súďia* В СРЕДНЕСЛОВАЦКИХ ГОВОРАХ

Резюме

Статья занимается действием закона ритмического сокращения в 3-ем лице мн. ч. глаголов типа *kúpia, súďia* в среднесловацких диалектах. Первую часть статьи посвящаем истории этих форм в литературном языке и отношению отдельных кодификаторов к сокращенным или не сокращенным глагольным формам этого типа. Нередкое нарушание закона ритмического сокращения в литературном языке и уменьшающееся географическое распространение сокращенных форм типа *kúpä, súďa* способствовали, что глагольные формы этого типа стали исключением из закона ритмического сокращения.

Во второй части статьи обращаем внимание на географическое распространение сокращенных форм этого типа в среднесловацких диалектах.

На основании изучения диалектов заключаем, что причиной нарушения ритмического сокращения в форме 3-его лица мн. ч. настоящего времени глаголов типа *kúpiť, slúžiť, súdiť* было изменение *ä* > *e* после губных согласных. Формы типа *kúpa* по примеру *súďa* не могли сохраниться, потому что потерялась возможность выразить прежнюю мягкость губного согласного при помощи мамого согласного или при помощи следующего гласного *ä*. Поэтому формы типа *kúpa* аналогически переходят к формам типа *robia* и по этому образцу образуются и формы типа *kúria, skúsia, prášia*. В типе *súďa, mláťa, bráňa, páľa* сокращенные формы сохраняются дольше всего. Но эта группа глагольных форм — смотря на количесво — ограничена, переходит к более сильной группе глаголов, основа которых оканчивается другим согласным чем *ď, ť, ň, ľ* и принимает окончание *-ia*. В формах типа *kúpia* окончание *-ia* было вызвано фонологическим изменением *ä* > *e*, но в глаголах типа *súdia* окончание *-ia* представляет только морфологическую аналогию. Дифтонг *-ia* в этом случае не чувствуем как долготу, хотя в других случаях входит в закон ритмичкского сокращения *(lísta, tŕňa, svieža.)*. Это явление способствует дальнейшее изменение — нарушает прочность системы мор.

TEÓRIA MODELOVANIA V JAZYKOVEDE

JÁN HORECKÝ

Pri synchrónnom skúmaní jazyka sú možné vcelku dva základné postupy: analytický a syntetický. Pri analytickom postupe sa konkrétne jazykové javy, ako sa vyskytujú v textoch, redukujú na konečný inventár invariantných jazykových jednotiek. Zvuky sa takto redukujú na fonémy, slovné tvary na slová, slová na slovné druhy, vety na vetné schémy. V zistenom inventári sa medzi jednotkami hľadajú vzťahy a tak sa odkrýva systém. Pri syntetickom postupe sa zisťujú možnosti a obmedzenia v spájaní jednotiek zistených analýzou a výsledkom syntézy býva zistenie spôsobu, ako sa správajú fonémy v slabike, morfémy v slove, slová či slovné tvary vo vete.[1]

Treba zdôrazniť, že pri skúmaní textov vnímame bezprostredne iba hotové komplexné útvary, ale nie pravidlá, podľa ktorých tieto útvary vznikajú. Na skúmanie len takto pozorovateľných javov sa obmedzuje deskriptivizmus, ale aj štrukturalizmus všetkých odtienkov, teda všetky jazykovedné smery, ktoré možno zahrnúť pod pojem taxonomická jazykoveda.[2] Mentalistická jazykoveda naproti tomu skúma, ako vlastne môže hovoriaci niečo komunikovať. Vychádza z predpokladu, že v hlave hovoriacich jestvuje istý zložitý mechanizmus, ktorý je schopný kódovať a dekódovať slovné oznámenia. Je tu vlastne situácia ako v známej čiernej skrinke W. R. Ashbyho.[3] Podobne ako v čiernej skrinke poznáme prvky, ktoré do nej vstupujú, a výsledok kombinácií týchto prvkov, ktoré z čiernej skrinky vystupujú, aj v jazyku možno konštatovať vstupné prvky a výstupné kombinácie prvkov, ale nemožno bezprostredne pozorovať proces kombinovania vstupných prvkov a pravidlá tohto kombinovania. Preto máme iba možnosť konštruovať modely tohto mechanizmu, obsahujúce hypotézy o štruktúre zložiek v tomto priamo nepozorovateľnom systéme. V takomto systéme poznáme iba informácie o vstupe a výstupe, t. j. elementárne informácie, tvoriace tzv. protokol.[4]

[1] Porov. Em. Vasiliu, *Gramaticile generative*, Limba romîna 12, 1963, 219—231.
[2] Porov. J. J. Katz, *Mentalisme in Linguistics*, Language 40, 1964, 124—137.
[3] W. R. Ashby, *Kybernetika*, Praha 1961, 115.
[4] Porov. S. K. Šaumian, *Preobrazovanije informacii v processe poznanija i dvuchstupenčataja teorija strukturnoj lingvistiki*, Problemy strukturnoj lingvistiki 1962, 5—21.

Pri vedeckom výskume sa tieto elementárne informácie pretvárajú na informácie o konštruktoch a tieto informácie o konštruktoch je účelné zachycovať v podobe formálnych modelov. Tak sa ukazuje, že aj pre jazykovedu možno využiť teóriu modelovania.

V teórii modelovania sa rozlišuje niekoľko druhov modelov. M. Black vo svojom inštruktívnom výklade[5] rozlišuje pomerový model (scale model), analogický model a teoretický model. Pomerový model je vždy modelom niečoho, je reprezentáciou reálnej alebo imaginárnej veci, namiesto ktorej stojí. Umožňuje „vyčítať" isté vlastnosti originálu z priamo zachytených vlastností modelu. Pravda, nejestvuje úplne verný model a práve tým umožňuje reprezentovať originál, že nie je v niektorých smeroch verný. Model nikdy nemožno stotožňovať s originálom. Ak sa zmení médium, prostredie, vzniká podľa Blacka analogický model. Podobne ako pomerový model aj analogický model je materiálny objekt, systém alebo proces, ktorý má čo najvernejšie (v novom prostredí — to je podmienka analogického modelu) reprodukovať štruktúru alebo sieť vzťahov originálu. Ale kým v pomerovom modeli sa v zmenenom pomere reprodukujú geometrické veľkosti, analogický model má reprodukovať štruktúru originálu. Preto základným princípom analogického modelu je izomorfizmus. A pretože rovnakú štruktúru (aspoň formálnu) môžu mať veľmi rozdielne obsahy, možno konštruovať nekonečne mnoho modelov. Z tejto vlastnosti modelu, resp. modelov však vyplýva, že analogický model nepodáva dôkazy, ale iba hypotézy. Všetky spomenuté vlastnosti majú aj teoretické modely, ktorých podstatným znakom je, že opisujú (ale nevysvetľujú!) isté jednotky (predmety, mechanizmy, systémy, štruktúry) patriace k relatívne lepšie známej alebo lepšie organizovanej oblasti. Modelovanie, čiže konštruovanie modelov, možno z tohto hľadiska vymedziť podľa S. Marcusa[6] ako proces, ktorým sa z informácií získaných výskumom predmetu A a z korešpondencie medzi A a B získavajú určité informácie o B. V takom prípade možno povedať, že B je modelované z A, resp. že B je originál, A je model predmetu B. Ak je A matematická konštrukcia, t. j. množina prvkov, v ktorej sa definujú relácie a operácie, hovorí sa o matematickom modeli. Veľmi podobne vymedzuje matematický model jazyka I. I. Revzin,[7] ktorý za podstatné zložky pokladá prvky a reťazce týchto prvkov (to sú vlastne vzťahy), ako aj operácie s týmito prvkami a reťazcami. Podľa toho, či sa postupuje od reťazcov k prvkom alebo od prvkov k reťazcom, rozlišuje I.

[5] M. Black, *Model and Archetyps* v zborníku Models and Metaphors, Ithaca, New York 1962, 220—224.

[6] S. Marcus, *Modelarea matematica a limbii*, Limba romîna 19, 1963, 478—492; *Aspectele ale modelarii matematice in lingvistica*, Studi şi cercetari lingvistice 14, 1964, 487—501.

[7] I. I. Revzin, *Modeli jazyka*, Moskva 1962, 9.

I. Revzin modely analytické a syntetické (čiže generatívne). Inokedy sa za matematický model pokladá každé vyjadrenie jazykových prvkov a ich vzťahov pomocou istého matematického aparátu[8] (napr. pomocou aparátu teórie množín alebo teórie grafov) alebo ešte všeobecnejšie: každý viac alebo menej formalizovaný systém, osvetľujúci jeden alebo viacero aspektov jazyka.[9] S. J. Fitialov zase definuje model ako opis jazyka, resp. základných jazykových procesov, ktorý umožňuje reprodukovať tieto procesy v umelých podmienkach tak, že sa výsledky iba nepodstatne odlišujú od faktov pozorovaných v skutočnosti.[10]

Vo formálnej logike je bežné iné chápanie modelu. Podľa A. Tarského je model „ľubovoľná postupnosť objektov, ktorá spĺňa každú výrokovú funkciu triedy L", podľa S. C. Kleena je model „systém objektov, ktoré spĺňajú vzťahy abstraktných systémov", abstraktný systém je taký systém, ktorý je daný „iba svojou štruktúrou, pričom objekty, členy vzťahov, nie sú bližšie určené."[11] Otázkou spĺňania, interpretácie sa zaoberá napr. K. Berka.[12] Zdá sa však, že takéto chápanie modelu je pre poznanie jazyka menej plodné než chápanie modelu v zmysle matematickom. Možno ho, pravda, využiť napr. pre porovnávanie jazykov a pre typológiu, ak sa konštruuje formálny logický model a potom sa zisťuje, že pravidlá interpretácie tohto modelu sú rozdielne podľa jednotlivých jazykov, a skúmajú sa vzťahy medzi symbolmi modelu a gramatickými objektami konkrétneho jazyka.[13]

Veľmi blízko takémuto chápaniu je model jazyka vypracovaný skupinou pre štruktúrnu gramatiku pri Nemeckej akadémii vied.[14] Tu sa chápe model ako formálna teória spoločných vlastností všetkých gramatík, umožňujúca zachytiť jednotlivé jazykové roviny v hierarchickom poriadku zhora nadol, pričom sa pre každú rovinu uvádza reprezentácia prvkov a pravidlá pre ich

---

[8] Napr. S. Marcus, *Teoretiko-množestvennoje opisanije nekotorych morfologičeskich javlenij*, Problemy kibernetiki 10, 1963, 241—250.

[9] Porov. F. Kiefer, *Some aspects of mathematical models in linguistics*, Statistical Methods in Linguistics 3, 1964, 8—26.

[10] J. S. Fitialov, *Transformacii v aksiomatičeskich grammatikach*, Transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike, Moskva 1964, 3—11.

[11] Citované podľa A. Rišku, *Teória modelov a použitie logického aparátu*, Otázky marxistickej filozofie 19, 1964, 56—65.

[12] K. Berka — M. Mleziva, *Co je logika*, Praha 1962, 98—100; K. Berka — P. Novák, *Výklad fonologických a gramatických pojmů pomocí pojmů teorie množin*, Slovo a slovesnost 24, 1953, 133—140 (recenzia Revzinovej knihy *Modeli jazyka*).

[13] P. A. Soboleva, *Opyt isčislenija transformacij na osnove teorii S. K. Šaumiana o porožděnii klassov slov v processe porožděnija grammatiki*, Problemy strukturnoj lingvistiki 1963, 233—265; I. I. Revzin, *Opyt simvoličeskogo izloženija nemeckogo sintaksisa primeniteľno k problemam mašinnogo perevoda*. Problemy strukturnoj lingvistiki 1963, 220—232.

[14] *Thesen über die theoretischen Grundlagen einer wissenschaftlichen Grammatik*, Studia grammatica I, Berlin 1962, 9—30.

reprezentáciu. Takýto model je vlastne neprotirečivé zachytenie všetkých formálnych vzťahov v danom jazyku a teda reprezentuje jeho štruktúru.

Ale pre poznanie jazyka je dôležité skúmať nielen celkovú štruktúru, ale i jednotlivé roviny, ba i menšie oblasti, a to aj pomocou matematických modelov rozličných druhov.

K najznámejším syntetickým modelom patrí Chomského model generatívnej gramatiky.[15] V tomto modeli sú základnými prvkami terminálny a neterminálny slovník, vzťah zreťazenia medzi týmito prvkami a operácia prepisovania (vlastne rozkladu na bezprostredné zložky), ako aj operácia transformácie. Podobného typu je aj Šaumianov aplikatívny generačný model.[16] V tomto modeli sa vychádza zo základných abstraktných objektov — komplexov (sú to vlastne abstraktné analógy spojení slov, ale bez ohľadu na poradie jednotlivých prvkov), ku ktorým sa na základe operácie aplikácie priraďujú ďalšie a ďalšie prvky — pravda, vždy len také, že výsledok aplikácie možno vždy substituovať vyšším, resp. jednoduchším prvkom. Takýchto jednoduchých komplexov je päť: menný, slovesný, adjektívny, adverbiálny pri adjektíve a adverbiálny pri slovese. Kombináciou týchto jednoduchých komplexov do reťazcov, v ktorých sa každý vyskytuje iba raz, vzniká 15 základných komplexov (napr. menný, adjektívny + menný, menný + slovesný, [(adverbiálny + adjektívny) + (menný + slovesný)] atď.

Analogické vzťahy nachádza S. K. Šaumian aj v oblasti slov. Tu sú základnými objektami amorfné slovo (totožné s korennou morfémou) a päť relátorov (afix slovesa, substantíva, adjektíva, prislovesného adverbia a priadjektívneho adverbia). Postupnou aplikáciou týchto relátorov k amorfnému slovu vznikajú slová rozličného stupňa odvodenosti.

Aplikatívny model teda pozostáva z dvoch čiastkových modelov (Šaumian ich nazýva generátorom komplexov a generátorom slov), ktoré sú spojené spätnou väzbou. Tieto generátory vytvárajú vety — fenotypy a slová — fenotypy, t. j. vety a slová skutočne pozorovateľné v oznámeniach.

Generátor slov patrí vlastne k formálnologickým modelom, lebo si vždy vyžaduje osobitnú interpretáciu a okrem toho aj výklad, ktorý z logicky generovateľných typov sa v danom jazyku, resp. v daných jazykoch skutočne vyskytuje.

---

[15] Porov. B. Palek, *Informace o transformační gramatice*, Slovo a slovesnost 24, 1963, 140—151. Tam je i ďalšia literatúra. Najnovší výklad podal N. Chomsky v referáte pre II. medzinárodné sympózium o znaku a systéme v jazyku (Magdeburg 1964) — *Categories and relations in syntactic theory.*

[16] Jeho posledná formulácia je v štúdii S. K. Šaumiana *Transformacionnaja grammatika i applikativnaja poroždajuščaja model'*, Transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike, Moskva 1964, 12—56. Predtým S. K. Šaumian — P. S. Soboleva, *Applikativnaja poroždajuščaja model' i isčislenije transformacij v russkom jazyke*, Moskva 1963.

K najstarším analytickým modelom patrí model slovných druhov O. S. Kulaginovej.[17] O. S. Kulagina ilustruje svoj matematický aparát príkladmi z francúzštiny: Z danej množiny slov vo francúzštine možno konštruovať správne frázy (v ktorých sa prejavuje poriadok slov, zhoda v rode a čísle medzi podstatným menom a prídavným menom, zhoda v čísle medzi podstatným menom a slovesom). Pri každom podstatnom mene sa uplatňujú tvary pre jednotné číslo a množné číslo (*maison — maisons*), pri prídavnom mene štyri tvary podľa čísla a rodu (*beau, beaux, belle, belles*). Kombináciou týchto prvkov vznikajú štyri súbory slov pre podstatné mená i pre prídavné mená (ide o konjunkciu rodu a čísla: m. sg. — f. sg. — m. pl. — f. pl.). Ak vo fráze nahradíme podstatné meno muž. rodu jedn. čísla iným podstatným menom muž. rodu jedn. čísla, fráza ostáva správnou. Ak sa zlúčia slová v triedy, vzniknú dve triedy podstatných mien (maskulína a feminína) a jedna trieda prídavných mien, pričom v okruhu každého prídavného mena je tvar patriaci do súboru druhého prídavného mena. Triedy sa ďalej zlučujú v typy slov, napr. maskulína a feminína v jeden typ podstatných mien. Ďalej možno komplex „podstatné meno + prídavné meno" (ak sú v tom istom čísle a rode) nahradiť podstatným menom a tak vzniká konfigurácia, základný pojem tohto množinového modelu.

Iný typ množinového modelu publikoval S. Marcus.[18] Vychádza z množiny významov $V = \bigcup_n Vn$, pričom za významy pokladá konjunkciu gramatických kategórií, napr. V_1 — singulár, plurál, V_2 — maskulínum, feminínum, neutrum, V_3 — nominatív, genitív, datív, akuzatív, lokál, inštrumentál, V_4 — aktívum, pasívum, V_5 — indikatív, kondicionál, V_6 — prézens, futúrum, perfektum, V_7 — 1., 2., 3. osoba, V_8 — pozitív, komparatív, superlatív. V takejto podobe označuje množiny $V_1 \ldots V_8$ ako rovnorodé nasýtené (sú v nich všetky kategórie). Každému obsahu (prakticky slovu) zodpovedá istá nasýtená množina významov a nasýtená kombinácia významov. Pomocou týchto pojmov možno definovať všetky morfologické kategórie daného jazyka.

I. I. Revzin v citovanej knihe o modeloch jazyka uvádza príklad na paradigmatický množinový model fonologického systému. Základným postupom pri konštruovaní tohto modelu je hľadanie archifonémy (súboru spoločných vlastností dvoch alebo viacerých foném). Fonémy možno zaradiť do niekoľkých tried, napr. fonéma *t* bude patriť do triedy K_1^1 spolu s *p*, *k*, do triedy K_2^2 spolu s *d*, do triedy K_1^3 spolu s *c*, *s*. Inými slovami, množina foném sa rozkladá na podmnožiny (triedy) podľa všetkých možných archifoném.

---

[17] O. S. Kulagina, *Ob odnom sposobe opredelenija grammatičeskich poňatij na baze teorii množestv*, Problemy kibernetiki 1, 1958, 203—214; porov. aj A. Jaurisová — M. Jauris, *Užití teorie množin v jazykovědě*, Slovo a slovesnost 21, 1960, 34—41.

[18] S. Marcus, *Teoretiko-množestvennoje opisanije nekotorych morfologičeskich javlenij*, Problemy kibernetiki 10, 1963, 241—250.

Potom každá fonéma je daná koordinátami podľa jednotlivých tried, v ktorých sa nachádza. Napr. fonéma *t* je definovaná triedami K_1^1, K_2^2, K_1^3.

Syntagmatický množinový model fonologického systému vypracoval J. K. Lekomcev.[19] Celý fonematický inventár daného jazyka rozkladá na množiny foném podľa toho, v ktorej pozícii v slabike sa môžu vyskytovať. Model slabiky (ako syntagmatická realizácia fonematického inventára) je potom daný konjunkciou tried: $K_1 \wedge K_2 \wedge K_3 \wedge K_4 \wedge K_5 \wedge K_6$ (platí pre slovenčinu). Okrem foném realizovaných zvukovo treba v systéme predpokladať aj podmnožinu pozostávajúcu z jediného prvku — nuly, ktorá sa nerealizuje zvukovo. Do triedy K_1 patria potom konkrétne v slovenčine fonémy *f s š v z ž O*, lebo tie môžu stáť na prvom mieste v trojčlenných konsonantických skupinách na začiatku slova. Do triedy K_2 patria v slovenčine fonémy *p t k ch c č b d g h dz dž m v r ľ O*. Pretože na druhom mieste sa vyskytujú aj fonémy patriace do K_1, treba ich z K_2 vydeliť do osobitnej, pomocnej triedy K_2*. Okrem toho sa fonémy v jednotlivých triedach členia na podmnožiny spojené navzájom funkciou vyčleňujúcej disjunkcie čiže logickej sumy, ktorá umožňuje brať v konkrétnom prípade ako platnú len jednu z podmnožín danej triedy. Podobne ako v Revzinovom modeli aj tu možno potom každú fonému definovať koordinátami tried, v ktorých sa nachádza. Podobný postup použil J. K. Lekomcev aj pre modelovanie vety. Z úplného modelu sa pomocou operačných a transformačných pravidiel dajú odvodiť konkrétne štruktúry.

Množinový model fonémy vypracoval aj S. Marcus.[20] Jeho model má tri časti. Najprv definuje potenciálny fonetický systém $\{V, P, E, \varphi\}$, v ktorom je V množina hodnôt, P je rozklad množiny V, E je množina zvukov a φ je funkcia pripisujúca každému zvuku x istý súbor príznakov $\varphi(x)$. Pre definíciu fonematického systému sa okrem uvedených prvkov používa ešte S — množina správnych reťazcov. V tejto množine správnych reťazcov sa definuje vzťah ekvivalentnosti, zisťuje sa množina relevantných hodnôt prvku x [označená $F(x)$] a napokon sa fonéma definuje vzťahom $\{x, \mathrm{F}(x)\}$.[21]

S. K. Šaumian[22] sa pokúsil konštruovať generatívny model slabiky analogicky s Chomského generatívnym modelom gramatiky. Za neterminálny slovník pokladá symboly *S* (slabika), In_1, In_2 (začiatočné skupiny spoluhlások), za terminálny slovník pokladá triedy foném C_1 C_2 C_3 V. Tieto triedy tvoria tzv. základný reťazec, medzi nimi sa uplatňuje vzťah dominácie: $C_3 \ll C_2 \ll$

[19] J. K. Lekomcev, *K voprosu ob analogijach v strojenii schem sloga i prostogo predloženija*, Problemy strukturnoj lingvistiki 1962, 31—42.

[20] S. Marcus, *Un model matematic al fonemului*, Studi si cercetari matematice XIV, 1963, 405—421; *Lingvistică matematică*, Bucuresti 1963, 56—68.

[21] Marcusov model kriticky hodnotí a porovnáva so svojím modelom I. I. Revzin, *K logičeskomu obosnovaniju teorii fonologičeskich priznakov*, VJa 1964, č. 5, 57—65.

[22] S. K. Šaumian, *Problemy teoretičeskoj fonologii*, Moskva 1962, 160—180.

$\ll C_1 \ll V$. Z tohto vzťahu dostávajú jednotlivé triedy foném základné dominatívne parametre. Prakticky to znamená, že fonéma z triedy C_3 môže stáť iba na treťom mieste vľavo od samohlásky, z triedy C_2 iba na druhom mieste atď. Zo základného reťazca možno generovať všetky ostatné reťazce, resp. fonémy s inými vlastnosťami operáciou zrkadlového zobrazenia (vzniká konverzný reťazec $V\ C_1\ C_2\ C_3$), operáciou zobrazenia vzťahom dominácie (C_3^2 sa zobrazuje na $C_3^1\ C_3^2$ — vzniká derivačný reťazec), operáciou substitúcie a operáciou aplikácie.[23]

S použitím aparátu teórie grafov konštruovali model fonologickej slabiky S. Marcus a E. Vasiliu.[24] Vychádzajú z toho, že v každom jazyku je určitý počet foném a že možno zisťovať vzťahy medzi nimi nielen v pláne paradigmatickom, ale aj syntagmatickom. A práve syntagmatické vzťahy sa dajú osvetliť pomocou pojmov teórie grafov.

Pokus o morfematický model slovných tvarov v slovenčine pomocou teórie grafov podal J. Horecký.[25]

Za matematické modely treba pokladať aj mnohé pokusy o vyjadrenie štatistických zákonitostí platiacich v jazyku, napr. binomiálne Gaussovo rozdelenie, Poissonovo rozdelenie, tzv. Zipfov zákon.[26] Zaujímavý je pravdepodobnostne-množinový model N. D. Andrejeva.[27] Je to vlastne príklad algoritmického modelu, ktorým sa podľa informácií získateľných z textov (bez ohľadu na význam) zisťuje štruktúra jazyka.

Algoritmus začína pracovať tak, že v istom súbore textov sa zisťujú pravdepodobnosti výskytu písmen, potom ich podmienené pravdepodobnosti v istých pozíciách pred medzerou a za medzerou medzi slovami. Pozorované pravdepodobnosti v každej pozícii sa delia na hornú a dolnú podmnožinu a pre hornú podmnožinu sa vypočíta tzv. korelačná funkcia. Písmeno s najvyššou korelačnou funkciou sa pokladá za prvý informant. Tento prvý informant sa rozšíri na reťazec písmen, tzv. prvý informačný afix (napr. reťazec $o + j$ pred medzislovným predelom). Potom sa vyhľadajú všetky slovné tvary zakončené na *-oj*. Potom sa vydelia časti slovných tvarov pred *-oj* ako základy prvého stupňa. Ďalej sa zisťujú všetky slovné tvary s takýmito základmi, ale

[23] Všetky tieto pojmy názorne vysvetľuje P. A. Soboleva, *Opyt isčislenija* (pozri pozn. 13).

[24] S. Marcus — E. Vasiliu, *Mathématiques et phonologie. Théorie des graphes et consonantisme de la langue roumaine*, Revue de mathématiques pures et appliquées 5, 1960, 319—340, 681—684; S. Marcus, *Teorija graofov, lingvističeskije oppozicii i invariantnaja struktura*, Problemy strukturnoj lingvistiki 1962, 22—30.

[25] J. Horecký, *Morfematická štruktúra slovenčiny*, Bratislava 1964; porov. aj sb. Kybernetika a společnost, Praha 1964.

[26] Závažnú kritiku Zipfovho zákona i Mandelbrotovho kánonického zákona podal G. Herdan, *The Calculus of Linguistic Observations*, 's-Gravenhage 1962, 59—63.

[27] N. D. Andrejev, *Algoritmus modelování gramatiky*, Studie z aplikované lingvistiky, Praha 1963, 67—92; *The Model as a Tool in Linguistic Analysis*, Linguistic Essays, New York 1962, 186—197.

zakončené inak než na *-oj*. V nich sa zistí druhý informačný afix, napr. *-ogo* a základy druhého stupňa. V prieniku základov prvého a druhého stupňa budú iba také základy, ktoré sa môžu spájať s afixom *-oj* i *-ogo*, a tak sa formálne definuje trieda adjektív a participií.

Ako z tohto výkladu vidieť, využívajú sa tu striedavo štatistické a kombinačné vlastnosti jazykových jednotiek. V ďalšom sa slovné tvary nahrádzajú symbolmi tried (tzv. typizácia), typy sa zoskupujú do skupín blízkych poňatiu slovných druhov.

Na opísanú morfologickú časť algoritmu nadväzuje časť syntaktická, slovotvorná a sémantická. (V sémantickej časti sa, pravda, neskúma význam slov, ale iba vzťahy medzi významovými jednotkami.)

Keďže základným predpokladom modelovania je možnosť zisťovať formálne vzťahy, je prirodzené, že pri modelovaní významovej stránky jazyka vznikajú sté ťažkosti. No i tak sa objavujú pokusy o konštruovanie sémantických modelov.

Na Chomského generatívny model nadväzujú J. J. Katz a J. A. Fodor[28] a konštruujú sémantický model vety. Jeho základnými prvkami sú slovník a projekčné pravidlá. Heslá v slovníku musia byť, pravda, upravené tak, aby vyhovovali požiadavkám tohto modelu, to znamená, že musia obsahovať gramatické ukazovatele (slovné druhy), sémantické ukazovatele (napr. rozlíšenie prirodzeného rodu, farba, svetlo) a rozlišovacie ukazovatele. Všetky tieto ukazovatele majú za úlohu umožniť jednoznačný výklad vety generovanej podľa Chomského metódy a musia byť formálne zachytiteľné. Projekčnými pravidlami sa určuje, ktoré slová a za akých podmienok možno spájať (amalgamovať) vo vyššie jednotky vo vete. Je tu istá analógia s Kulaginovej konfiguráciami.

Pri konštruovaní sémantických modelov sa často využívajú logické vzťahy, preto sémantické modely majú často povahu formálnologických modelov, platných všeobecne a vyžadujúcich pre každý konkrétny jazyk osobitnú interpretáciu. Ako typický príklad možno uviesť model pre príbuzenské vzťahy,[29] kde sa pre každý termín konštruuje formula [napr. pre otca: $F_1(x, a) = E(y)\ P(x, y, a)$].

Všeobecnejší postup pre konštruovanie modelu sémantického poľa vypracoval E. F. Skorochoďko.[30] Vychádza zo zásady, že význam slova je vlastne

[28] J. J. Katz — J. A. Fodor, *The structure of semantic theory*. Language 39, 1963, 170—210.

[29] L. A. Kalužinin — E. F. Skorochoďko, *Nekotoryje zamečanija o leksičeskoj semantike*, Issledovanija po strukturnoj tipologii, Moskva 1963, 183—199.

[30] E. F. Skorochoďko, *Struktura i semantika anglijskich naučno-techničeskich terminov*, Prikladnaja lingvistika i mašinnyj perevod, Kijev 1962, 30—65 (porov. k tomu J. Horecký, *Pokus o štruktúrnu analýzu termínov*, Čs. terminologický časopis II, 1963, 274—288); L. E. Pšeničnaja — E. F. Skorochoďko, *Sintez osmyslennych predloženij na ECVM*, Problemy kibernetiki 10, 1963, 261—273.

konjunkcia príznakov tvoriacich obsah príslušných pojmov, pričom príznak je daný vzťahom určovanej triedy javov k inej triede javov. Napr. pre lietadlo uvádza tieto triedy javov (označované X^0): X_1^0 — *lietajúci stroj*, X_2^0 — *aerodynamická sila*, X_3^0 — *motor*, X_4^0 — *ťah*, X_5^0 — *nepohyblivá nosná plocha*, X_6^0 — *vznášajúca sila*, X_7^0 — *pohyblivá nosná plocha*, X_8^0 — *vrtuľa*. Ďalej uvádza tieto vzťahy: R_1 — byť prvkom triedy, R_2 — zahrnovať, R_3 — používať na svoj účel, R_4 — vytvárať. Pomocou konjunkcie týchto symbolov sa postupne vytvára tzv. RX-kód pojmov. Tak radom $R_1\ X_1^0\ R_3\ X_2^0$ je definovaný lietajúci stroj ťažší ako vzduch (je to prvok triedy lietajúcich strojov používajúcich aerodynamickú silu) a dostáva vyšší symbol — X_7^1. *Motor* je definovaný radom $R_1\ X_3^0\ R_4\ X_4^0$ a dostáva symbol X_8^1. *Krídlo* — X_9^1 je definované radom $R_1\ X_5^0\ R_4\ X_6^0$. Potom *lietadlo* — X_{10}^2 má symbol $R_1\ X_7^1\ R_2\ X_8^1\ R_2\ X_9^1$. Do tohto radu možno za symboly X^1 dosadiť nižšie symboly $R_1(R_1\ X_1^0\ R_3\ X_2^0)\ R_2(R_1\ X_3^0\ R_4\ X_4^0)\ R_2(R_2\ X_5^0\ R_4\ X_6^0)$. Takéto pojmové kódy možno využiť na porovnanie príbuzných pojmov. Ale to zároveň znamená, že spájať možno iba také slová, ktoré majú spoločné isté príznaky (vyjadrené rovnakými kódmi).

Skorochoďkov sémantický model poľa, práve tak ako všetky ostatné matematické modely (s výnimkou berlínskeho modelu gramatiky, ktorý však patrí skôr k formálnologickým modelom) nereprezentuje celý jazyk, resp. štruktúru jazyka v celej komplexnosti, ba ani len jeden plán jazyka v úplnosti. Predsa však možno zovšeobecniť isté spoločné vlastnosti matematických modelov jazyka. Predovšetkým je zrejmé, že každý model reprezentuje štruktúru iba z jedného hľadiska. Preto možno hovoriť o modelovaní gramatického systému, fonologického systému i sémantického systému. (Treba pripomenúť, že vždy ide o modelovanie systému, nie izolovaných jednotiek.) Ďalej vidieť i z nášho prehľadu, že často jestvuje niekoľko modelov pre jeden jazykový plán. Vzťah medzi takýmito modelmi je niekoľkoraký. Nie je zriedkavý prípad, že modely vytvárajú rad, konvergujúci k originálu.[31] Ako ukazuje N. Chomský,[32] prvú podobu generatívneho modelu predstavuje vlastne automat s konečným počtom stavov, schopný utvoriť istý počet viet zo slovných tvarov, ktoré sa doň vložia. Dokonalejší je model bezprostredných zložiek, ale ako vidieť z Chomského kritiky v cit. práci, má ešte značné nedostatky. A tie sa Chomský snaží odstrániť zavedením transformačného modelu, resp. doplnením frázovej zložky o transformačnú zložku. Chomského model podrobil kritike S. K. Šaumian[33] a vypracoval model spriahnutých generátorov, v ktorom

[31] G. S. Ceitin, *K voprosu o postrojenii matematičeskich modelej jazyka*, Doklady na konf. po obrabotke informacii, mašinnomu perevodu i avtomatičeskomu čteniju teksta, v. 3, Moskva 1963.

[32] N. Chomský, *Syntactic Structures*,

[33] S. K. Šaumian, *Poroždajuščaja lingvističeskaja model' na baze principa dvuchstupenčatosti*, Voprosy jazykoznanija 1963, č. 2, 57—71.

sa berie do úvahy aj štruktúra slov. Na Chomského model priamo nadväzujú aj Fodor a Katz svojím sémantickým modelom vety. Ďalšia spoločná črta matematických modelov je, že sa navzájom dopĺňajú. Napr. Chomského generatívny model a Kulaginovej analytický model[34] sú vlastne modelmi tej istej štruktúry z rôznych hľadísk. Podobne sa dopĺňajú (v tomto prípade komplementárne) paradigmatické a syntagmatické modely fonologického systému.

Prirodzene, ani jeden model, ani vzájomné doplnenie modelov nemôžu byť adekvátne jazyku už aj preto, že nie je logicky možná totožnosť modelu a originálu. Keby mal model všetky vlastnosti originálu, už by to nebol model. V každom prípade teda model je iba aproximatizáciou k prirodzenému jazyku. N. D. Andrejev **vtipne** poznamenáva, že ľudia nehovoria modelom, ale jazykom. Ale aj tak majú modely a modelovanie značnú poznávaciu hodnotu, pretože umožňujú poznávať aj také stránky jazykovej štruktúry, ktoré by pri bežnom pozorovaní mohli uniknúť. Preto sa niekedy právom porovnáva model s metaforou (Black) a zdôrazňuje sa, že podobne ako metafora je dôležitým prostriedkom umeleckého poznávania, tak môže byť model závažným prostriedkom poznávania vedeckého. Dôležité pritom je, že i keď jednotlivé modely zachycujú iba niektorú stránku jazyka a vytvárajú isté abstrakcie, predsa nič neuberajú z reálnosti jazyka, nedeformujú jeho podstatu, iba umožňujú pohľad z istého hľadiska, pohľad do vnútorných zákonitostí jazyka a tak prispievajú k ich vysvetleniu.

Inak povedané, formalizovanie skúmaného objektu (a teda konštruovanie jeho modelov) má veľký význam gnozeologický. Treba pripomenúť, že modelovanie je zlučiteľné s leninskou teóriou odrazu, lebo konkrétnymi formami odráža objektívnu realitu. Pri matematických modeloch je, pravda, odraz nepriamy, medzi model a skúmaný jav sa vkladajú sprostredkujúce opisy. Možnosť konštruovať modely istého javu, resp. rovnaké modely pre rozličné javy vyplýva práve z materiálnej jednoty sveta.[35]

---

[34] I. I. Revzin, *O nekotorych voprosach distributivnogo analiza i jego dalnejšej formalizacii.* Problemy strukturnoj lingvistiki 1962, 13—21.

[35] Percv. 1. Danaila — T. Pavel, *Formalizarea — valcarea ei gnoseologica i aplicarea ei in cercetarea linguistică*, Limba romîna XIII, 1964, 3—12; F. Kiefer, *Some aspects of mathematical models in linguistics*, SMIL 3, 1964, 8—26.

ONOMASTICKÝ VÝSKUM NA SLOVENSKU*

(CIELE, METÓDY, AKTUÁLNE ÚLOHY)

VINCENT BLANÁR

Dva posledné slavistické sjazdy (Moskva 1958, Sofia 1963) priniesli pre rozvoj slovanskej onomastiky významnú novú črtu v tom, že aj v tejto oblasti sa začína rozvíjať medzinárodná spolupráca. Svedectvom toho je vytýčenie veľmi závažnej kolektívnej úlohy, akou je slovanský onomastický atlas. Medzinárodnú spoluprácu predpokladajú aj niektoré menšie úlohy, napr. príprava základnej slovanskej onomastickej terminológie. Dôležitosť onomastického štúdia pre slovenský vlastivedný výskum sa u nás donedávna podceňovala — do istej miery to zapríčinili aj samotné onomastické práce — a azda aj preto sa v tejto oblasti nepracovalo plánovite a nepomýšľalo sa na vyriešenie organizačných predpokladov systematického onomastického bádania na Slovensku. Vytvorenie onomastickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov a nastolenie kolektívnych úloh medzinárodného dosahu nútia nás zamyslieť sa nad problémami slovenskej onomastiky v týchto nových súvislostiach, pretože hrozí nebezpečenstvo, že jedine slovenská onomastika nebude môcť plniť záväzky vyplývajúce z medzinárodnej spolupráce. V tomto referáte sa chceme nakrátko zmieniť o dvoch okruhoch otázok: 1. o koncepcii onomastického výskumu na Slovensku, 2. o organizačných problémoch.

Koncepcia onomastického výskumu na Slovensku

Zložitej otázke slovanského onomastického atlasu sa v posledných rokoch venuje veľká pozornosť. Preto aj úlohy, ktoré vyplynú z našej účasti na tomto medzinárodnom kolektívnom diele, musíme chápať v rámci celej koncepcie onomastického výskumu na Slovensku.

Úlohy slovenskej onomastiky môžeme rozdeliť do niekoľkých okruhov:

1. Systematický jazykovedný rozbor jednotlivých skupín slovenských vlastných mien. (Pri tejto všestrannej analýze bude vhodné využívať aj štatistické metódy.) Riešiť teoretické a metodologické otázky, ktoré vyplývajú z problematiky našich vlastných mien. Ukazujú sa takéto výskumné úlohy:

a) Preskúmať jednotlivé skupiny dnešných vlastných mien vzhľadom na ich slovotvornú a lexikálno-sémantickú stavbu; zistiť špecifické výrazové prostriedky charakterizujúce oblasť vlastných mien v pomere k apelatívam. Študovať problematiku systémových vzťahov na materiáli slovenských vlastných mien (tzv. onomastické polia).

*Prednesené na zasadnutí rozšírenej Komisie pre dejiny slovenčiny dňa 29. júna 1964.

b) Skúmať historické a zemepisné rozšírenie slovotvorných typov i menších lexikálno-sémantických vrstiev s prizeraním na situáciu v iných slovanských jazykoch (stratigrafický výskum; metóda malých a veľkých typov). Tým sa budú pripravovať predpoklady pre spoluprácu na slovanskom onomastickom atlase. Riešiť otázky slovenského onomastického atlasu.

c) Osobitnú pozornosť venovať tým javom, ktoré sú z hľadiska jazykovedného i historického dôležité pre absolútnu chronológiu, napr. slovotvorný typ „miestne meno z osobného mena bez koncovky", veľkú pozornosť si zaslúži problematika klasifikácie mien (najmä osobných) v pomere: slovanský — maďarský; treba si všimnúť aj špeciálnych otázok, napr. problematika zápisov vlastných mien (a ich interpretácie) v uhorských písomnostiach.

d) Spracovať dejiny osobného pomenovania na Slovensku.

e) Z hľadiska historického a synchronického preskúmať slovenské pomiestne názvy.

f) Vypracovať slovenskú základnú onomastickú terminológiu. (Túto úlohu treba už označiť ako dlh slovanskej onomastickej komisii.)

2. Posledným cieľom slovenskej onomastiky nie je jazykovedný rozbor vlastných mien, to je „iba" základné východisko práce.

Vlastné mená a z nich v prvom rade zemepisné mená poskytujú významné údaje pre štúdium dejín osídlenia, pre spoločenské, hospodárske a kultúrne dejiny i pre otázky genealogické (pozri V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963, 122). Zatiaľ sme zďaleka nevyužili všetky možnosti na osvetľovanie najstarších sídlištných dejín Slovenska na základe jazykovednej analýzy zemepisných mien (dejiny zapísanej podoby mena, rozbor jeho slovotvornej štruktúry, lexikálno-sémantický a etymologický rozbor) a s prizeraním na výsledky komplexného výskumu archeologického, historického, etnografického, geografického. Len po úplnom spracovaní slovenského historického miestopisu budeme môcť pomýšľať na podobné dielo, ako je Šmilauerovo *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (Praha 1960). Najprv však budeme musieť urobiť prácu podobnú Profousovmu monumentálnemu dielu *Místní jména v Čechách*. Po pravde konštatujeme, že aj u nás sa tento pracovný úsek začína sľubne rozvíjať (napr. J. Stanislav, B. Varsik a i.). V tejto práci vidím hlavný cieľ slovenskej toponomastiky.

Pri rešpektovaní špecifických problémov vzniku vlastných mien miestopisný materiál sa bude dať využívať aj z hľadiska geografického, geologického a prírodopisného. Neustále treba mať na pamäti psychológiu pomenovania v dobe vzniku. Viackrát sa už zdôraznilo, že pomenovaním sa často zachytáva odlišnosť od okolia, pomenúva sa podľa osobitného, odlišujúceho znaku (pozri napr. V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, 156).

3. Onomastika má alebo bude mať svoj podiel aj na kolektívnych dielach

z rozličných vlastivedných disciplín. Spomeňme napr. *Slovník obcí*, ktorý pripravuje Encyklopedický kabinet, vlastné mená v dodatkovom zväzku *Slovníka slovenského jazyka*; myslím, že spolupráca odborníka v onomastike by bola užitočná pri príprave menných zoznamov v *Slovenskom diplomatári*; spolupráca onomastika na prácach kartografických je evidentná.

4. Nemožno nespomenúť spoločensky zodpovedné práce, ktoré sa týkajú kodifikačnej stránky vlastných mien. Pri osobných menách ide najmä o rozširovanie inventára rodných mien. Zmeny a ustaľovanie miestnych a pomiestnych mien patria k otázkam najpálčivejším. Tieto otázky sa dostali do kompetencie Slovenskej názvoslovnej komisie pri Geodetickom a kartografickom ústave a Komisie pre úpravu miestnych mien. Komisia pre úpravu miestnych mien už nevyvíja činnosť, donedávna fungovala Komisia pre úpravu pomiestnych mien. Jej predsedom bol prof. B. Varsik, z jazykovedcov bol členom dr. A. Habovštiak. Zásady, podľa ktorých pracovali tieto komisie, neboli širšej verejnosti dosť známe. Stanovenie nových názvov obcí a ich častí, ku ktorému dochádza pri vytvorení väčších administratívnych celkov, dostalo sa do kompetencie krajských národných výborov. Pri Slovenskej národnej rade sa má zriadiť Komisia pre stanovovanie názvov obcí a ich častí na Slovensku, ktorá sa bude ako poradný orgán vyjadrovať k predkladaným návrhom krajských národných výborov a mala by udržať jednotný postup pri premenúvaní.

Z uvedených základných úloh slovenskej onomastiky vyplýva, že obmedzenie onomastiky na jej filologickú zložku by jej pracovné rozpätie a stavanie problémov zužovalo a vždy by nesmerovalo k stanoveným cieľom. Ďalej sa ukazuje, že výskum treba zamerať v smere historickom a synchrónnom.

U nás sa doteraz venovala väčšia pozornosť historickej onomastike. No práve tu sme sa dostali — povedal by som — do obranného postavenia. Kniezsovo odmietnutie hlavných záverov, ku ktorým dospel J. Stanislav v *Slovenskom juhu* (referát prednesený na sofijskom sjazde a publikovaný v Studia Slavica IX, 1963, 27—44), a Siposov referát *Orts-, Gemarkungs- und Flurnamen in der Zeit der gegenseitigen Berührung zweier Sprachen und im Verlaufe ihres Zusammenlebens* (Studia Slavica IX, 1963, 211—227), ktorý síce stojí na diskutabilných základoch, ale robí dôležité závery pre štúdium bilingvistickej problematiky na slovensko-maďarskom pohraničí, nás nútia dôkladnejšie sa zaoberať metodologickými otázkami. Kľúčovou úlohou ostáva znova preskúmať lingvistické, ale aj archeologické, historické a geografické kritériá, ktoré nám pomáhajú stanoviť absolútnu a relatívnu chronológiu vzniku starých historických názvov a istých slovotvorných typov. Pokiaľ ide o lingvistické kritériá, patria sem napr. slovenské názvy s nosovkou *ǫ*, *ę* alebo formy s *g*, ktoré sa zachovali v maďarskom alebo nemeckom prostredí, zo slovotvorných typov spomeňme

napr. vlastné mená tvorené vlastníckou príponou *-jь, -ja, -je*. Chcel by som tu zdôrazniť doteraz málo využitú myšlienku, že pri hodnotení každého zápisu treba vychádzať z praxe uhorských kancelárií. Nemožno napr. obchádzať skutočnosť, že priezračné slovenské miestne, pomiestne i osobné mená sa často pomaďarčovali, alebo že v latinských písomnostiach sa používala úradná maďarská forma slovanského mena. Táto interpretácia zápisov mien, dôležitých pre chornológiu alebo klasifikáciu, musí brať do úvahy zvláštnosti príznačné pre zapisovanie slovanských mien v uhorských listinách.

Synchrónny aspekt, zameraný na odhaľovanie slovotvorných typov a lexikálno-semantických skupín, som uplatňoval na slovenskom materiáli od konca **štyridsiatych** rokov. Toto hľadisko sa v poslednom desaťročí čoraz viac využíva. Dostáva sa do popredia s rozvojom porovnávacej slovanskej onomastiky. Uveďme napr. Rospondovu prácu *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw goegraficznych* (Wrocław 1957). Rozbor súčasných mien, napr. osobných alebo pomiestnych, prináša nové poznatky aj pre náš historický slovník.

Dôslednejšie bude treba rozvíjať stratigrafický výskum slovenských vlastných mien. Túto metódu využíva v niektorých štúdiách napr. R. Krajčovič. Ako posledný cieľ tu stojí slovenský onomastický atlas a vypracovanie slovenského podielu na slovanskom onomastickom atlase.

Typologické a porovnávacie **štúdium** slovanských mien pomôže rozriešiť spor o podiel západných, južných a východných Slovanov na toponymii Panónie.

Dôležitá je tu ešte jedna okolnosť. Rozvoj slovenskej onomastiky, v prvom rade jej historického smeru, je priam predpokladom pre rozvoj slovenskej historickej lexikológie a lexikografie i pre etymologické bádanie. Pretože vlastné mená sú najstaršími jazykovými dokladmi slovenčiny a naše najstaršie súvislé jazykové pamiatky sú až zo 16. storočia, jazykové doklady reprezentované vlastnými menami majú svoje miesto aj v pripravovanom Historickom slovníku slovenského jazyka.

Zbieranie materiálu

Výskumné úlohy úzko súvisia s materiálovými predpokladmi práce. Preto keď sa zamýšľame nad aktuálnou problematikou výskumu, musíme sa dostať k otázke základných zbierok vlastných mien.

Myslím, že systematické zbieranie vlastných mien a odborné budovanie **archívnych** zbierok prístupných pre všetkých bádateľov v tejto oblasti je **dnes** prvoradá a najaktuálnejšia úloha slovenskej onomastiky.

Ide o archív dnešných vlastných mien a vlastných mien z najstarších historických pamiatok. Archív historických vlastných mien tvorí samostatnú

súčasť archívu pre Historický slovník slovenského jazyka. I keď je to dlhodobá a sčasti perspektívna úloha historického oddelenia ÚSJ, možno predpokladať, že táto úloha sa bude rovnomerne plniť. V horšej situácii sme pri zbieraní materiálu pre výskum dnešných vlastných mien. Mimoriadne pálčivá je tu otázka odborného a systematického zbierania pomiestnych mien. Tento materiál veľkej jazykovej hodnoty, predstavujúci zbierku niekoľko stotisíc lexikálnych jednotiek, zaniká pred našimi očami, preto výskum treba zamerať v prvom rade na tento úsek. Pri organizovaní akcie sa budeme môcť oprieť o skúsenosti onomastického kabinetu pri Ústave jazykov a literatúr ČSAV v Prahe.

Pri miestnych menách treba čo najskôr zozbierať dnešnú živú podobu úradného mena, obyvateľské meno a prídavné meno odvodené od miestneho (Žilina — Žilinčan — žilinský). Tento materiál sa využije pre Slovník obcí.

Súpis všetkých používaných rodných mien poslúži ako pracovný podklad pre kodifikáciu žiadanú matričným úradom a využije sa i pre dodatkový zväzok *Slovníka slovenského jazyka*. Zaujímavý materiál sa získa úplným súpisom tzv. živých mien. Oporou pre historický výskum osobných mien a pre dejiny slovnej zásoby bude archív dnešných priezvisk.

Takto vyzerajú aktuálne úlohy slovenskej onomastiky, ktoré sme sa tu po prvý raz pokúsili formulovať. Vidno, že sú to úlohy veľmi náročné, s ktorými sa nevyrovnáme bez primeranej organizácie a nevyhnutnej deľby práce.

Organizačné problémy

Treba vytvoriť organizačné predpoklady, aby sa mohla Slovenská onomastická komisia začleniť do Slovanskej onomastickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov ako zložka Československej onomastickej komisie.

Komisia je orgán, ktorý môže posudzovať predložené návrhy, môže zaujať rozhodujúce stanovisko k daným konkrétnym otázkam, predstavuje vhodné fórum na prediskutovanie zásadných, najmä metodologických i konkrétnych pracovných otázok. Môže usmerňovať a koordinovať onomastický výskum na Slovensku, avšak veľmi zdĺhavú a náročnú heuristickú prácu (vybudovanie základných materiálových zbierok) nemožno uložiť nejakej komisii, ale odborným pracovníkom, ktorí budú tieto práce vykonávať v rámci svojho úväzku. Preto predkladám nasledujúce návrhy:

a) Slovenská onomastická komisia by mala odporúčať vedeckému kolégiu pre jazykovedu (prípadne i históriu) SAV, aby sa predložil vyšším orgánom SAV a ČSAV návrh na zriadenie onomastického pracoviska na Slovensku s 3 internými odbornými pracovníkmi, ktorí by organizovali základné heuristické práce (najmä budovanie zbierok vlastných mien). Pracovná skupina pre onomastiku by predstavovala slovenský pendant k onomastickému pracovisku

pri Ústave jazykov a literatúr ČSAV. Treba pripomenúť, že medzi uznesenia Slovanskej onomastickej komisie na sofijskom slavistickom sjazde patrí odporúčanie: zriadiť pri akadémii vied — kde sa to doteraz nestalo — onomastické pracovisko.

Do úvahy by prichodilo aj také riešenie, že by sa vytvorilo onomastické pracovisko v rámci niektorého ústavu SAV, napr. Ústavu slovenského jazyka.

b) Ešte v tomto roku konštituovať Slovenskú onomastickú komisiu.* Zástupcovia Slovenskej onomastickej komisie spolu s českými onomastikmi by vytvárali Československú onomastickú komisiu.

c) Na základe výsledkov doterajších diskusií vypracovať rámcový plán činnosti Slovenskej onomastickej komisie a pracovnej skupiny pre onomastiku.

Samotné onomastické pracovisko by sa v dohľadnom čase nemohlo vyrovnať so všetkými aktuálnymi úlohami. Najviac času si vyžiada systematické zbieranie materiálu. Preto bude potrebné vytvoriť pracovné bunky na filozofických a pedagogických fakultách a výskum koordinovať. Je potešiteľné, že niektorí pracovníci už dlhší čas zbierajú onomastický materiál, napr. prof. J. Stanislav miestne mená, doc. R. Krajčovič chotárne mená (asi z 1000 osád) a mená vôd, niekoľko otázok z onomastiky má vo svojom dotazníku odb. asistent Konštantín Palkovič, doc. Š. Krištof z Pedagogickej fakulty v Nitre organizuje výskum hypokoristík. Slabou stránkou tejto záslužnej heuristickej práce je istá živelnosť, nevychádza sa z nejakej jednotnej pracovnej koncepcie, a najmä fakt, že tieto materiály slúžia individuálnym bádateľským cieľom, a nie všetkým záujemcom z radov odborných pracovníkov.

V súvislosti s organizačnými problémami onomastického výskumu ešte poznámku k výchove odborných kádrov. Škoda sa tu vracať k chybám minulosti. Chcel by som len poukázať na premyslenú a veľmi úspešnú pedagogickú prácu prof. V. Šmilauera v Prahe, ktorý má na Filozofickej fakulte UK prednášky z onomastiky a školí dvoch ašpirantov pre túto disciplínu (jeden je na Filozofickej fakulte a druhý v Ústave jazykov a literatúr ČSAV na onomastickom pracovisku). Spontánnemu záujmu sa teší jeho onomastický seminár, ktorý svojím zameraním i účasťou zodpovedá komplexnému chápaniu onomastiky. U nás pristupuje k onomastickej špecializácii, ktorá musí vždy stáť na pevných filologických základoch, dôkladná znalosť problematiky maďarského jazyka a maďarskej slavistiky. Dnes je celkom zrejmé, že pre túto disciplínu sa musí vedecký pracovník špecializovať.

Pracovné úspechy systematického onomastického výskumu na Slovensku v mnohom budú závisieť od vyriešenia nastolených organizačných opatrení.

---

*Slovenská onomastická komisia SAV pri Ústave slovenského jazyka sa utvorila 8. decembra 1964.

K OTÁZKE VÝSKUMU SLOVOTVORNEJ STRÁNKY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

FERDINAND BUFFA

Stalo sa už skoro tradičným hovoriť o slovotvorných záležitostiach či už v rámci istého národného jazyka, alebo aj v celoslovanskom meradle (a najmä tam), že slovotvorná stránka našich nárečí (i spisovných jazykov) je málo prebádaná, že niet tu dostatok materiálu, niet vypracovanej metódy postupu pri výskume tejto oblasti nárečí ap. V poslednom čase však, a to najmä v súvislosti so *Slovanským jazykovým atlasom*, sa už tento nedostatok pomaly odstraňuje, zatiaľ však len v oblasti — mohli by sme povedať — teoretickej, najmä so zameraním na Slovanský jazykový atlas.[1] Hlavný prínos doterajších príspevkov z tejto oblasti vidíme najmä v tom, že poukázali aj na slovotvornú diferencovanosť nárečí a že sa pokúsili naznačiť spôsob zachytenia tejto diferenciácie aj v atlasovej forme.

I keď nemožno pochybovať o nutnosti vyriešiť si aj uvedené teoretické problémy, predsa však — ak práce na výskume slovotvornej stránky nárečí majú pokročiť — je nutné pristúpiť k materiálovým prácam; len na konkrétnom materiáli si možno overiť teoretické uzávery, najmä ak tieto uzávery boli urobené iba na kusom, nie kompletnom materiáli. Okrem toho konkrétny materiál prinesie pravdepodobne množstvo nových, nepredvídaných problémov, ktoré bude treba nutne vyriešiť Preto sa nám zdá veľmi správna požiadavka R. Grzegorczykowej a J. Puzyniny,[2] že prípravné práce, t. j. zbieranie materiálu by sa malo opierať o monografické spracovanie vybraných slovotvorných problémov vo zvolených lokalitách.

Z tejto požiadavky by sme chceli vyjsť aj v našich úvahách o skúmaní a atlasovom zobrazení slovotvornej stránky slovenských nárečí. I keď sa doteraz ešte nemôžeme pochváliť súbornejším monografickým spracovaním slovotvornej stránky našich nárečí, jednak už disponujeme aspoň takým predbežným materiálom z tejto oblasti, ktorý nám dovoľuje načrieť do tohto problému už značne konkretnejšie. (Opieram sa predovšetkým o materiál z monografického spracovania môjho rodného nárečia,[3] ďalej o bohatý slovotvorný materiál z rukopisnej práce A. Habovštiaka o oravských nárečiach

[1] Porov. najmä W. Doroszewski, *Słowotwórstwo a geografia lingwistyczna*. PJ 1954 z.5, 2—13; A. Zaręba, *Uwagi o geografii słowotwórczej*. BPTJ XVI, 1957, 165—174. F. Buffa, *K otázke slovotvorných pomerov substantív v slovan. nárečiach vzhľadom na Slovan. jazykový atlas*. Slavia 1960, 572—576. R. Grzegorczykowa, J. Puzynina, *Zagadnienia słowotwórstwa rzeczowników w Atlasie Ogólnosłowiańskim*. PJ 1961, z. 1, 10—24 ai.

[2] C. d. 11.

[3] F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava 1953.

a z ďalších, najmä slovníkových nárečových materiálov, uverejnených i rukopisných, pokiaľ mi boli prístupné, ako aj o materiál z predbežného sondačného výskumu podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II — Tvorenie slov.* Spracoval F. Buffa. Bratislava 1964.)

Náš predbežný materiál jednoznačne dokazuje, že v slovenských nárečiach sú slovotvorné diferencie dvojakého druhu. Predovšetkým je hodne slov, v ktorých slovotvorná diferencovanosť je lexikalizovaná. Za takouto diferencovanosťou nestojí diferencovanosť celého slovotvorného typu, sú to diferencie obmedzené obyčajne len na jedno slovo. Napríklad proti strslov. *kováč* stojí výchslov. *kovaľ*, proti strslov. *oľej* je výchslov. *oľiva*, proti strslov. *kaplnka* je výchslov. *kapľica*, proti strslov. *Poľská* (st. gen.) je výchslov. *Poľšča* (st. gen.) ap. Z vývinového hľadiska tu ide obyčajne o diferencie spôsobené dnes už neproduktívnym typom (porov. *kovaľ*, *Poľšča*), ktorý do uvedeného nárečia, kde sa používa, mohol byť prevzatý s celým slovom. Takéto lexikalizované prípady môžu byť napríklad aj severošarišské tvary *dvorec* a *šemeňec*, pôvodne deminutíva, pretože v tomto nárečí niet deminutív na *-ec*; v oravských nárečiach však formy tohto druhu vytvárajú s ostatnými slovami tejto skupiny (napr. *chľievec*, *mliňec*, *obrázec*, *rukávec*, *stoľec*, *stĺpec*, *zvoňec* atď.) produktívny typ, typický pre opisované nárečia.

I keď uvedené izolované, nie systémové, formálne však nesporne slovotvorné diferencie pre poznanie slovotvornej stránky skúmaných nárečí ako systému nemajú základný význam, nemožno ich zanedbať. Môžu byť totiž zaujímavé ako ilustrácia vzťahov medzi jednotlivými nárečovými skupinami a v súvislosti s inými javmi môžu prispieť k dôkladnejšej charakteristike našich nárečí. Pretože však stoja na periférii slovotvorného systému, patria predovšetkým do monografického, nie atlasového spracovania slovenských nárečí. Ako kritérium pre zistenie takéhoto *izolovaného odvodeného slova* môže byť produktívnosť typu, ku ktorému patrí. Aby sme však mohli o istom odvodenom slove vyhlásiť, že patrí (v istom nárečí) k neproduktívnemu typu, k tomu potrebujeme mať monograficky vyčerpávajúco spracovanú slovotvornú stránku nárečia. Ak napríklad máme posúdiť, či forma *Angľik* z okolia Levoče (proti všeobecnej výchslov. forme *Angľičan*) patrí k produktívnemu typu, alebo je len osihotená (azda lexikálny prvok poľský?), potrebujeme vedieť, či aj viaceré názvy tohto typu v uvedenom nárečí sú zakončení na *-ik*. Podobne ak máme z tohto hľadiska posúdiť záhorskú formu *zamrzlý* proti celoslov. podobe *zamrznutý*, musíme mať preskúmané čo najväčšie množstvo prípadov tohto slovotvorného typu. Takýto podrobný obraz o slovotvornej stránke istého nárečia môže podať len monografické spracovanie. Pritom bude treba vypracovať metódu výskumu a spracovania takéhoto materiálu. Nazdávame sa, že spôsob výskumu bude v zásade veľmi blízky výskumu slovníkového materiálu (postup podľa seman-

tických okruhov?) a tomu sa asi prispôsobí aj spôsob spracovania získaného materiálu. Doterajšie príspevky o slovotvornej stránke našich nárečí sa totiž zamerali predovšetkým (a obyčajne len) na systémové, i to len na tie najnápadnejšie prípady slovotvorných zvláštností opisovaného nárečia alebo na konštatovanie zhôd so spisovným jazykom pri bežných, tradičných slovotvorných typoch najmä mien.

Otázka produktívnosti istého slovotvorného typu je veľmi dôležitá najmä v súvislosti s atlasovým zobrazením slovotvornej stránky nárečí. Náš doterajší materiál totiž ukazuje, že asi vo všetkých našich nárečiach sú známe tie isté slovotvorné typy, len ich produktívnosť, zastúpenie v jednotlivých slovách býva rozličné. Ak napríklad zisťujeme, že vo východoslov. nárečiach je bežný tvar *hlupstvo* proti napríklad oravskému *hlúposť*, nemôžeme vyhlásiť, že na východe nejestvujú slová tohto typu s formantom *-osť* (napr. *zlosc*, *mladosc* *falečnosc*, *povoľnosc* ap.), a naopak, aj na Orave jestvujú slová typu na *-stvo* (napr. *bohactvo*, *lakomstvo*, *klamstvo* ap.). O tom teda, či a v akom rozsahu istá diferencovanosť príde do atlasu, rozhodne až to, ako je zastúpená v skúmaných nárečiach. A o tom sa môžeme dozvedieť zas len z podrobného monografického spracovania patričnej nárečovej oblasti. Takisto len podrobným výskumom môžeme zistiť, či forma *sankac śe*, známa mi z okolia Levoče (proti forme *sankovac śe* známej v sev. Šariši), predstavuje určitý typ, alebo je osihotená, lexikalizovaná. Dotazníkovou formou, bežnou pri atlasovom výskume, tento problém nemožno riešiť.

Monograficky vyskúmané jednotlivé slovotvorné typy nám teda ukážu ich produktívnosť v jednotlivých nárečiach. Až s prihliadaním na produktívnosť istého slovotvorného typu bude možné koncipovať slovotvornú časť atlasu. Nazdávame sa, že by nebolo správne do atlasu pojať ako reprezentanta istého slovotvorného typu výraz vyskytujúci sa aj v takých nárečiach, v ktorých je skúmaný typ neproduktívny, zastúpený len jedným, dvoma reprezentantmi; takéto prípady môžu byť zaujímavé skôr zo stránky lexikologickej ako slovotvornej. Ako príklad môžeme uviesť materiálové názvy zakončené na *-ivo* od slovesného slovotvorného základu; tento typ je živý napríklad v oravských nárečiach (porov. slová typu *dojivo*, *jeďivo*, *farbivo*, *kurivo*, *meľivo*, *osivo*, *paľivo*, *steľivo* ap.), kým v severošarišskom nárečí mi je známa len forma *mľivo*. Ak by sa výskumom zistilo, že skutočne vo východoslov. nárečiach z tohto typu sa vyskytuje len jedno, dve slová, je otázka, či by niektoré z týchto slov malo prísť do atlasu ako mapovaný reprezentant tohto typu. Nazdávam sa, že takéto ojedinelé prípady majú svoje miesto len v komentári; za reprezentanta pre celé slovenské územie predstaveného na mape by sa v takom prípade skôr hodilo slovo nevyskytujúce sa na území, na ktorom nie je mapovaný typ produktívny. Podobný príklad možno uviesť z názvov nástrojov tvorených

sufixom *-ačka* od slovesného slovotvorného základu; aj tento typ je živý v oravských nárečiach (napr. *drápačka* „na driapania vlny", *lámačka* „na lámanie ľanu a konopí", *rezačka* „na rezanie sečky", *síkačka* „striekačka" *pobíjačka*, *kresačka* „druhy sekery", *škrabačka* „druh noža" ap.). Zo severošarišských nárečí sú mi známe z tohto typu len slová *vejačka* a *kresačka*. Myslím, že tieto dva prípady pre svoju ojedinelosť i pre ich terminologický charakter nemožno pokladať pre uvedené nárečie za typické. Preto ak by boli pojaté do atlasu ako mapované reprezentanty, skresľovali by pomery v uvedenom výchslov. nárečí.

Dochádzame k názoru, že hlavnou úlohou atlasového zobrazenia slovotvorných pomerov v našich nárečiach bude predstaviť na viacerých reprezentantoch (podľa možnosti na jednej syntetickej mape) také produktívne slovotvorné typy, ktoré sa v jednotlivých našich nárečiach slovotvorne diferencujú medzi sebou v celom (alebo skoro celom) rozsahu, nielen v niektorých ich nositeľoch. Inými slovami to znamená, že istá skupina slov v istom význame a s jednotným slovotvorným základom (napr. slovesným) v istom nárečí sa tvorí istým sufixom, v inom nárečí však iným sufixom. Príkladom nám tu môžu byť názvy ľudských činností, ktoré sa v oravských nárečiach tvoria sufixom *-čina* (napr. *drotárčina*, *stolárčina*, *šusterčina*, *murárčina* ap.), v šarišských nárečiach okolia Bardejova sufixom *-stvo* (napr. *drutarstvo*, *stoľarstvo*, *šusterstvo*, *murarstvo* ap.) a v spišských nárečiach okolia Levoče sufixom *-ka* (napr. *cimirmanka*, *stoľarka*, *šusterka* ap.). Ďalej napríklad v oravských a strslov. nárečiach vôbec je veľmi produktívny typ mužských deminutív na *-ík*, ktorému odpovedá v šarišských nárečiach typ so sufixom *-ek* (v Zemplíne *-ok*), napr. *briežik*, *háčik*, *drúčik*, *mųostik*, *potųočik*, *ftáčik*, *chlapík*, *zajačik* ap. proti severošarišským formám *brižek*, *haček*, *druček*, *mostek*, *potuček*, *ftaček*, *chlopek*, *zajaček* ap. Tento typ bude treba zvlášť dôkladne monograficky preskúmať, pretože sú tu známe aj opačné prípady, keď mnohým slovám oravského nárečia so sufixom *-ok* zodpovedajú v severošarišskom nárečí slová so sufixom *-ik*, napr. oravské *dúbok*, *členok*, *rádok* ap. proti severošar. *dubik*, *čolňik*, *radzik* ap. Z deminutív sa môžu zachytiť aj také rozdiely, ako je pri ženských substantívach rozdiel medzi výchslov. typom na *-ka* (napr. *krafka*, *koska*, *trafka* ap.) proti strslov. na *-ička* (napr. *kravička*, *kozička*, *trávička* ap.). Ďalej tu môže ísť o zistenie geografického rozšírenia slovotvorného spôsobu pomenovania lesných porastov, pri ktorých v strslov. nárečiach prevláda sufix na *-ina* (napr. *jedľina*, *dubina* ap.), kým vo výchslov. nár. sa vyskytujú aj formy so zakončením na *-ovina* (napr. *jedľovina*, *dubovina*, *brezovina* ap.). alebo rozšírenie názvov pre zvieracie výkaly typu *mišaciňec*, *kuraciňec* ap. proti výchslov. a zápslov. formám *mišiňec*, *kuriňec* ap., prípadne rozšírenie strslov. názvov typu *pľevín*, *včelín*, *kurín* ap. proti výchslov. podobám *plevňik*,

pčolňik, *kurňik* ap. alebo výchslov. názvy typu *behaňe*, *hrabaňe*, *babraňe*...; *lamaňe*, *zapaľeňe* ap. proti strslov. názvov typu *behačka*, *hrabačka*, *babračka*..., *lámka*, *zápal* ap. alebo pri názvoch osôb strslov. podoby typu *kosec*, *mlatec*, *kupec* ap. proti výchslov..formám *košač*, *mlacač*, *kupčar* ap. Zaujímavé bude aj zistenie rozsahu výskytu takých slovotvorných foriem, ktoré nie sú vo všetkých nárečiach známe, ako napríklad mená mláďat typu *kurence*, *húsence* ap. alebo názov pre slamu typu *pšeničňanka*, *ovsianka* ap., ďalej zdrobneniny typu *zvoňec*, *mešec*, *dvierca* ap.

Pri prídavných menách bude zaujímavé zistiť zemepisný rozsah tvarov typu *dierkavý*, *bodkavý*, *kvetavý* ap. proti výchslov. tvarom *dzirkovani*, *botkovani*, *kvetovani* ap. alebo prechod od výchslov. foriem typu *sladkastý*, *horkastý*, *zelenkastý* ap. k zápslov. formám typu *sladkavý*, *horkavý*, *zelenkavý* ap., kým v strslov. nárečiach sú popri sebe obe formy. Analogická situácia je pri výchslov. formách typu *veľičizni*, *širočizni* ap. proti zápslov. formám *velikánsky*, *širokánsky* ap., kým v strslov. nárečiach sú známe obe formy. Proti strslov. formám typu *zhorený*, *zdrevenený*, *skamenený* ap. často stoja vo výchslov. nárečiach podoby *zhoreti*, *zdreveňeti*, *skameňeti* ap. a proti strslov. formám typu *boľavý*, *smradľavý*, *hojivý*, *dusivý* ap. sú vo výchslov. nár. podoby *boľaci*, *śmerdzaci*, *hojaci*, *dušaci* ap.

Podobne by sa dali sledovať slovotvorné pomery aj pri vlastných menách, a to najmä pri obyvateľských menách, pri hypokoristických formách osobných mien a pri patronymických podobách priezvisk. Pri obyvateľských menách pôjde napríklad o také rozdiely, ako je medzi oravským typom týchto mien zakončených na *-ec* proti všeobecne slovenským formám na *-an*, *-čan*, napr. *Kráľoväňec*, *Beňadovec*, *Námestovec*, *Trsťeňec*, *Višňokubínec* ap. proti formám v ostatných nárečiach typu *Bardejofčan*, *Dloholučan*, *Košičan*, *Lučenčan*, *Trnafčan* ap. Tento typ však bude treba dôkladnejšie preskúmať, pretože aj na Orave sú známe obyvateľské mená zakončené na *-(č)an*, často dokonca popri *-ec* (napr. *Duboven — Dubovec*, *Kriväň — Krivec*, *Brezňan*, *Medzibroďan* ap.) a podrobnejším výskumom na celej oblasti Slovenska sa môže zistiť ešte aj prípadný ďalší typ pri menách tohto druhu.

Pri hypokoristických formách osobných mien pôjde o také rozdiely, ako sú napríklad medzi zápslov. formami zakončenými na *-ek* proti strslov. a výchslov. formám na *-ko* (napr. *Janek*, *Francek* ap. proti *Janko*, *Jožko* ap.), ďalej napr. strslov. formy na *-o* (napr. *Imro*, *Laco* ap.) proti zápslov. na *-a* (napr. *Jožа*, *Ondra*, *Miša* ap.) a výchslov. na *-i* al. *-a* (napr. *Imri*, *Imra*, *Feri*, *Laci*, *Ďuri*, *Ďura*, ap.) alebo zápslov. formy typu *Anica*, *Katica*, *Evica* ap. proti strslov. a výchslov. formám typu *Anka*, *Katka*, *Evka* ap. Ich presný inventár sa zistí až pri podrobnom monografickom výskume.

Zaujímavý materiál možno očakávať aj od výskumu patronymických foriem,

t. j. od tzv. živých mien pre synov, ženy a dcéry, utvorených od otcovských mien. Tu pôjde najmä o zistenie rozšírenia mien napr. na *-ka, -ička, -icha, -aňa, -uľa* ap. pri ženských formách, ďalej mená na *-ik, -ko, -ek* ap. pri menách synov ap. Pri týchto formách bude treba brať ohľad aj na vekové rozdiely (napr. v okolí Bardejova formy so sufixom *-icha* sa používajú len pre ženy staršieho veku; na Orave mená detí sa tvoria sufixom *-ča* alebo *-ťa*, napr. *Halajča* < *Halaj*, *Gáličťa* < *Gálik* ap.). Diferencie v našich nárečiach sú aj pri hromadných názvoch príslušníkov istých rodín: niekde, napríklad na Hornej Orave (Trstená, Námestovo) sa v uvedenej funkcii používajú plurálové formy od mužských názvov (napr. *Hrupci* < *Hrubec*, *Bencuri* < *Bencur*, *Tichvoni* < *Tichvoň* ap.); na ostatnej Orave sa v tejto funkcii používajú formy so zakončením na *-ovci* (napr. *Kozákoụci*, *Hlavajoụci*, *Gažoụci* ap.); v sev. Šariši sa v uvedenej funkcii používajú plurálové formy na *-ove* al. *-ovo* (napr. *Megvanove* < *Megvan*, *Jurčišinove* < *Jurčišin*, *Hricovo* < *Hric* ap.).

Z našich poznámok vyplýva nasledujúci návrh postupu pri výskume slovotvornej stránky slovenských nárečí: V niekoľkých vybratých bodoch (aby boli zachytené všetky hlavné nárečové skupiny) by sa mal urobiť dôkladný monografický výskum slovotvornej stránky tamojšieho nárečia. Predpokladá to, prirodzene, dlhší pobyt explorátora v uvedenej lokalite. Postup tohto predbežného výskumu by sa dial podľa istého rámcového (programového) dotazníka, v ktorom by „otázky" boli formulované dosť široko, so zameraním na jednotlivé slovotvorné typy, nie na jednotlivé slová. To predpokladá, že takýto výskum by mohol robiť len skúsenejší pracovník. Tento výskum by mohol nahradiť len úplný nárečový slovník patričnej lokality.

Na základe takto získaného materiálu (podľa jednotného postupu) bolo by možné urobiť výber javov pre slovotvornú časť atlasu, pre ktorú by sa materiál získal dotazníkovou metódou rovnomerne na území celého Slovenska. Do tohto dotazníka by sa pojal výskum celých slovotvorných typov, a to tých, v ktorých na základe prebežného výskumu sa ukázala slovotvorná diferencovanosť. Pre každý skúmaný typ by boli uvedené viaceré reprezentanty (5—20), pričom by sa nechala explorátorovi voľná ruka pre prípadné doplnenie skúmaného materiálu aj o nové údaje, ak by bola obava, že uvedené reprezentanty nevystihujú situáciu v tom-ktorom slovotvornom type skúmaného nárečia.

Sieť bodov, t. j. skúmaných lokalít, by mohla byť taká hustá ako pri slovníkovom výskume, v každom prípade redšia ako pri výskume hláskoslovných a tvaroslovných javov.

Pre samotné mapovanie prepokladáme, že najvýhodnejší bude spôsob syntetických máp: na jednu mapu by sa zakreslilo zemepisné rozšírenie niekoľkých typických reprezentantov istého slovotvorného typu. Niekde, kde reprezentantmi budú rôzne, nie všade tie isté výrazy — napríklad pri vlastných

menách — tam by sa mohlo zakresľovať priamo rozšírenie istého slovotvorného typu (napr. obyvateľské mená na *-ec*, hypokoristiká na *-ko*, patronymiká na *-icha* ap.). V komentári by sa, pravda, vymenovali všetky príklady, ktoré slúžili za podklad pre mapovanie. Okrem toho v slovotvornej časti atlasu by mali byť aj také mapy, na ktorých by izoglosovou metódou boli znázornené tie isté (alebo podobné) oblasti vytvorené slovotvornou diferenciáciou v jednotlivých (aj keď izolovaných) slovách, najmä ak by išlo o takú územnú členitosť, ktorá vrhá nové svetlo na klasifikáciu slovenských nárečí.

Najvyhovujúcejšou technikou zakresľovania jednotlivých reprezentantov bude pravdepodobne zakresľovanie pomocou izoglos, a to najmä preto, že pri slovotvorných javoch nepredpokladáme veľkú diferencovanosť. Okrem toho tento spôsob je najvyhovujúcejší pri syntetických mapách, pri ktorých na jednej mape sa má zakresliť zemepisné rozšírenie viacerých reprezentantov.

Atlasovú časť slovotvorného výskumu podľa dotazníka organizuje dialektologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka SAV. Pri monografickom výskume, ktorý je veľmi náročný na čas strávený v teréne, bude nutná širšia spolupráca s mimobratislavskými vysokoškolskými pracoviskami (vďačná téma pre diplomové, ročníkové a iné záverečné písomné práce zo slovenského jazyka).

RUMUNSKÁ LINGVISTIKA, JEJ ÚSPECHY, ÚLOHY A PERSPEKTÍVY

Cieľom národnej konferencie rumunských lingvistov, ktorá sa konala v Bukurešti v dňoch 7.—13. okt. 1964, bolo zhodnotiť výsledky práce rumunských jazykovedcov za posledných dvadsať rokov, preveriť stav dôležitých štúdií súčasných, ako aj určiť najbližšie perspektívy. Konferencia sa konala pod egidou Akadémie vied RĽR a ministerstva školstva a zúčastnili sa jej nielen domáci jazykovedci (od akademikov až po najmladší lingvistický dorast), ale aj niektorí vynikajúci romanisti zo zahraničia, ktorí sa zaoberajú problematikou rumunského jazyka. Zo socialistických krajín sa na konferencii zúčastnili: akad. R. A. Budagov (SSSR), prof. V. Georgiev (Bulharsko), prof. L. Tamás (Maďarsko), prof. W. Bahner (NDR), prof. E. Çabej (Albánsko); československých romanistov zastupovali dr. V. Hořejší a autorka tejto zprávy. Zo západných krajín boli na konferencii prítomní: prof. A. Guillermon (Francúzsko), prof. L. Mourin (Belgicko), prof. A. Lombard (Švédsko) a ďalší.

Konferencia sa konala v priestrannej aule Akadémie vied RĽR vo veľmi priateľskom ovzduší a bola sprevádzaná mnohými spoločenskými podujatiami. Zahájil ju prezident Akadémie Murgulescu. Po pozdravnom prejave prof. Budagova nasledoval obsiahly referát podpredsedu Akadémie vied RĽR Iorga Iordana na tému *Realizácie a perspektívy rumunskej jazykovedy*. Prof. Iordan načrtol rozvoj rumunskej jazykovedy po oslobodení, najmä však význam budovania akademických jazykovedných ústavov, sústreďujúcich teraz temer dvesto zväčša mladých lingvistov. Uviedol základné publikácie pripravené týmito ústavmi v poslednej dobe z oblasti rumunskej gramatiky a lexikografie, ako aj ďalšie významné diela z oblasti fonetiky a geografickej lingvistiky, dialektológie, toponomastiky a dejín rumunského jazyka a naznačil nové úlohy rumunskej jazykovedy pre najbližšie obdobie. Prof. Iordan zdôraznil ďalej dôležitosť štúdia slovanských jazykov pre rumunských lingvistov, ako aj význam štúdia problematiky všeobecnej jazykovedy pre dobrú jazykovednú prípravu. Napokon spomenul spoluprácu jazykovedcov rumunských s jazykovedcami socialistických krajín pri vydávaní dvojjazyčných slovníkov, napr. rumunsko-českého, rumunsko-bulharského, poľsko-rumunského a iných. Doc. A. Niculescu v svojom príspevku (*Rumunské práce z oblasti románskej lingvistiky*) uviedol ako zvlášť dôležité podujatie vydanie diela I. Iordana „Lingvistica romanică" z roku 1962, prístupného aj nerumunskej odbornej verejnosti v nemeckom preklade profesora W. Bahnera z Lipska. Toto dielo kriticky hodnotí vývoj románskej filológie, jednotlivých lingvistických škôl a metód. Doc. Niculescu zdôraznil rozvoj romanistiky, najmä však hispanistiky v RĽR v posledných rokoch. Mladý lingvista Jazykovedného ústavu v Bukurešti M. Sala sa v svojom príspevku (*Miesto rumunčiny medzi románskymi jazykmi*) usiloval dokázať, že niektoré fonetické zmeny v rumunčine, dosiaľ pripisované vplyvu substrátu alebo vplyvu slovanských jazykov, možno vysvetliť analógiou z iných románskych jazykov.

Ďalšie zasadnutie konferencie bolo venované problematike „Slovníka rumunského jazyka" (*Dicţionarul limbii române*). Vypracovanie tohto slovníka má celonárodný význam a patrí k hlavným úlohám rumunskej jazykovedy. Obsiahly referát o prácach a o hlavných princípoch zostavenia Slovníka, pripravovaného pod záštitou Akadémie vied RĽR a za spolupráce jazykovedcov celej RĽR, podal prof. Ion Coteanu v zastúpení riaditeľa

Jazykovedného ústavu v Bukurešti I. Iordana, povereného vedením prác na Slovníku. Slovník bude do istej miery pokračovaním niekdajšieho akademického slovníka, realizovaného iba čiastočne. Bude slovníkom historickým, etymologickým, výkladovým, normatívnym, slovníkom jednorečovým, zostaveným z hľadiska kritérií súčasnej jazykovedy. Zaregistruje a bude vykladať aj termíny ľudového jazyka. Jeho základom budú termíny štandardného spisovného jazyka. Vedecké termíny sa budú uvádzať vo výbere. Zaregistrujú sa aj regionalizmy, archaizmy a výrazy argotické, príslovia a iné. Slovník bude mať bohatú frazeologickú časť. Prvé zošity Slovníka obsahujúce úvod, bibliografiu a dva zošity písmena M sú už v tlači. Slovník sa začína písmenou M preto, lebo časť A—C, F—L bola už čiastočne publikovaná pod redakciou prof. S. Puşcaria. K hlavnému referátu sa pripájali niektoré čiastkové príspevky.

Ďalšie základné dielo celonárodného významu, ktoré pripravujú rumunskí jazykovedci, sú dejiny rumunského jazyka (*Tratatul istoriei limbii române*). Aj toto dielo vyjde nákladom Akadémie vied RĽR. Nové dejiny rumunského jazyka, ktoré predchádzalo syntetické klasické dielo O. Densusiana *Histoire de la langue roumaine* a *Istoria limbii române* akademika Rosettiho, plne využívajú nové jazykovedné výskumy. Ako naznačil referát prof. Rosettiho, budú sledovať predovšetkým vnútorný vývoj jazyka a iba v druhom rade vonkajšie vplyvy. Periodizácia dejín rumunského jazyka bude vychádzať z analýzy gramatickej štruktúry. Dôležitým kritériom budú aj dejiny spoločnosti. Prvý zväzok tohto diela rozvrhnutého do 5 sväzkov je už v tlači. Na referát akad. Rosettiho nadväzovali príspevky domácich i zahraničných jazykovedcov. Z nich akad. A. Graur nastolil problém „vzťahu medzi internými a externými faktormi v dejinách rumunčiny". Maria Iliescu v príspevku *Z latinčiny do rumunčiny* dôvodila, že pre niektoré fonetické a morfologické javy v rumunčine netreba hľadať pôvod v nerománskych vplyvoch, ako sa dosiaľ robilo, ale že tieto javy majú svoje analógie aj v iných románskych jazykoch. Ďalšie príspevky k hlavnému referátu predniesli dekan FF v Timişoara Ivănescu, V. Arvinte (*Kritéria určenia saských slov prevzatých do rumunčiny*) a prorektorka bukureštskej univerzity Florica Dimitrescu. Zo zahraničných delegátov prehovorili akad. Vl. Georgiev (*Dáčtina ako substrát rumunčiny*), prof. L. Tamás (*Prízvuk rumunských slov maďarského pôvodu*), prof. L. Mourin (*Zánik diferencovaných foriem rumunského konjuktíva prezentis*), prof. E. Çabej (*Úvahy o jazykových vzťahoch rumunsko-albánskych*).

Hlavný referát na zasadnutí venovanom problémom rumunského spisovného jazyka predniesol prorektor bukureštskej univerzity prof. Boris Cazacu. Zdôraznil rozvoj tejto disciplíny od oslobodenia r. 1944 a ukázal, že za prvé prejavy rumunského spisovného jazyka, napriek rozdielnym názorom lingvistov, treba označiť náboženské texty Coresiho z druhej polovice XVI. storočia. Už v nich sa prejavujú nesmelé snahy o formovanie jednotného jazyka a o odstránenie dialektických prvkov. Prednášateľ vyzdvihol tiež starostlivosť jazykovedcov venovanú v poslednej dobe básnickému jazyku. Ako najbližšiu úlohu určil skúmanie problému vzniku a rozvoja rôznych štýlov spisovného jazyka. K referátu prof. Cazaca sa pripájalo pojednanie prof. Bahnera (*Die theoretischen Bemühungen um die Formung der rumänischen Nationalsprache in historisch vergleichenden Sicht*) a príspevok jaššského lingvistu prof. G. Istratého *Špecifické javy spisovnej rumunčiny z prvej polovice XIX storočia*. G. Istrate zdôraznil najmä dôležitosť vplyvu predstaviteľov tzv. latinistickej školy (z konca XVIII. a začiatku XIX. storočia) na spisovateľov XIX. storočia. Tento vplyv sa prejavil v orientácii na latinčinu a iné románske jazyky, zatláčaním prvkov tureckých a gréckych v rumunčine, ako aj používaním jazyka ľudového. Zvlášť dôležitá bola snaha latinistov o zavedenie latinky namiesto zaužívanej cyriliky, ktorú sa podarilo v rumunskom písomníctve nahradiť latinkou až roku 1861.

Z ďalších prednášajúcich Flora Şuteu sa snažila vystihnúť charakteristiku štýlu slávneho rumunského básnika Eminesca, opierajúc sa o pripravovaný slovník „Dicţionărul limbii poetice a lui Eminescu".

Hlavný referát na zasadnutí venovanom problémom rumunskej dialektológie predniesol profesor slavistiky na klužskej univerzite, redaktor a vydávateľ známeho rumunského lingvistického atlasu akad. Emil Petrovici. Odôvodnil dôležitosť štrukturálnej dialektológie pre pripravované dejiny rumunského jazyka, kde práve záznamy dialektologické majú základný význam pre rekonštrukciu stavu jazyka spred XVI. storočia, z doby, keď ešte chýbajú pamiatky písané po rumunsky. Akad. Petrovici referoval ďalej o prácach na rumunskom lingvistickom atlase (*Atlasul lingvistic romîn*), ktorého ďalšie zväzky novej série sú pripravené pre tlač. Ako mimoriadne dôležitú úlohu rumunských dialektológov vyzdvihol vypracovanie lingvistického atlasu rumunských dialektov južne od Dunaja (makedorumunčiny, meglenorumunčiny a istrorumunčiny), odsúdených na vyhynutie. Napokon poukázal na význam dialektologických archívov jestvujúcich v Bukurešti a Kluži. Problematiku pripravovaných regionálnych atlasov bližšie osvetlil prof. D. Macrea, ktorý oznámil, že pod egidou Akadémie vied RĽR sa pripravuje sedem regionálnych atlasov zostavených podľa rumunských historických provincií. Súčasne s týmito rumunskými regionálnymi atlasmi začali sa už aj práce na atlasoch národností úzko spolunažívajúcich s Rumunmi (Maďarov a Sasíkov).

Obsiahly príspevok dekana slavistickej fakulty v Bukurešti G. Mihăilu bol venovaný štúdiu slovanských prvkov v dakorumunčine. G. Mihăila ukázal, že slovanské prvky nie sú rovnomerne rozšírené na území rumunského jazyka, že do rumunčiny prenikali v rozličných epochách z rozličných slovanských jazykov a dialektov, a to pri ústnom (priamom) i písomnom styku. Najstaršie slovanské slová vnikli do rumunčiny v dobe slovansko-rumunského bilingvizmu medzi VI. až XI. storočím. Najzaujímavejšie sú prvky ľudového jazyka, ktoré prenikli prostredníctvom ústneho styku. Fonetický charakter týchto prvkov ukazuje na bulharské dialekty z obdobia staroslovienskeho ohraničeného XI. storočím. Sú rozšírené po celom území rumunského jazyka. Je dôležité sledovať podľa rumunského lingvistického atlasu, ktoré slovanské slová sú rozšírené po celom rumunskom teritóriu a ktoré sú rozšírené len čiastočne. Väčšina slovanských slov z najstaršej vrstvy je rozšírená po celom rumunskom území. Sem patria napr. slová z poľnohospodárstva (*plug*), názvy na označenie času (*vreme, ceas*), príbuzenstva a spoločenských vzťahov (*nevastă, babă, slugă*), ale aj pojmy abstraktné (*glumă, sfat, lene*) a mnohé iné. Niekedy nachádzame slovanské slová len v určitých oblastiach, kým v iných oblastiach sú tieto slová nahradené slovami maďarského, tureckého, gréckeho alebo novšieho slovanského pôvodu. Pre posúdenie doby prenikania slovanských slov do rumunčiny treba brať do úvahy nielen kritériá fonetické, ale aj sémantické a geografické. Pre najstaršie slovanské slová zostáva platný charakter východojužnoslovanský a doba medzi VI. a XI. storočím. Bulharské slová novšieho pôvodu začínajú prenikať do rumunčiny začiatkom XII. storočia. Sú rozšírené na rumunskom juhu. Pokiaľ ide o slová ukrajinského pôvodu vyskytujúce sa v Bukovine, Moldove, Maramureši a v severovýchodnej Transylvánii, tieto začali prenikať na začiatku XII. storočia. Tretiu oblasť slovanských slov tvoria slova vyskytujúce sa v Banáte a na susedných oblastiach, ktoré sú srbského pôvodu (*strină, uică, milui*). Štúdium lingvistického atlasu ukazuje tiež život a vzťah slovanských slov v pomere k prvkom pôvodu latinského (*sneh* — v rum. *zăpada, nea, omăt; tvár* — v rum. *faţă, obraz*) a.i. Z týchto štúdií vyplýva, že najstaršie slovanské slová sú rozšírené po celom dakorumunskom teritóriu, kým neskoršie prevzaté slová z bulharčiny (počnúc XII. storočím) sú charakteristické pre oblasť valašskú, slová srbského

pôvodu pre Banát a slová ukrajinské pre oblasť moldavskú s Maramurešom a severovýchodnú Transylvániu. Ďalšie príspevky sa zaoberali historickou fonológiou makedorumunčiny (M. Caragea-Marioţeanu) a novými dialektologickými výskumami u Rumunov na juh od Dunaja (P. Neiescu z Kluže).

Posledný deň konferencie zahájil referát venovaný problémom rumunského jazyka. M. Avramová podala kvantitatívny i kvalitatívny rozbor gramatických prác za posledných dvadsať rokov. Zvlášť dôležité bolo vydanie dvojzväzkovej deskriptívnej akademickej gramatiky rumunského jazyka v roku 1954, ktoré vtedy znamenalo syntézu výskumov v tomto obore. Druhé vydanie tejto gramatiky v roku 1963 znamená nový, zlepšený variant tejto dôležitej príručky. K referátu sa pripájali ďalšie príspevky, z ktorých zaujalo hlavne pojednanie švédskeho romanistu Lombarda z oblasti syntaxe a klužského lingvistu I. Păţuţa skúmajúceho niektoré otázky morfologickej štruktúry.

Nakoniec sa konferencia venovala novým metódam skúmania jazyka. V prvej časti hlavného referátu A. Avram sa zaoberal experimentálnou fonetikou a problémami prepisu v rumunčine. Ukázal, ako rumunskí fonetikovia z bukureštského laboratória (Stredisko fonetických a dialektologických výskumov) sa v poslednej dobe venovali najmä akustickej analýze a z toho vyplývajúcim štúdiám intonácie a prízvuku. V druhej časti referátu E. Vasiliu skúmal najmä logické modely jazyka. Riešia sa osobitné problémy týkajúce sa prípravných prác na štrukturálnej gramatike rumunčiny, chystanej akademickým Strediskom fonetických a dialektologických výskumov v Bukurešti. Ukázal, že modely jazyka operujú s dvoma základnými pojmami, s pojmom množiny jednotiek a s pojmom množiny za sebou nasledujúcich radov. Osvetlil dôležitosť modelovania jazyka pre riešenie problémov, ktoré dosiaľ nebolo možné riešiť metódami lingvistiky štrukturálnej a tým menej lingvistiky neštrukturálnej. Zameral sa na vzťah medzi štrukturálnou lingvistikou a modelmi jazyka a ukázal, že každý model jazyka je založený na štrukturálnej analýze a štrukturálnej klasifikácii. E. Vasiliu sa ďalej zaoberal modelmi probabilistickými a výskumom štatistickým; uviedol práce rumunských vedcov v tomto smere, ako aj v odbore strojového prekladu. Problémami štrukturálnej lingvistiky sa zaoberali aj ďalší prednášajúci, z ktorých Sorin Stati sa zameral na otázku syntaktických vzťahov. Známa bádateľka v odbore psycholingvistiky Tatiana Slama-Cazacu objasnila niektoré nové metódy tejto disciplíny a dosiaľ málo známe aspekty aplikácií. Na konferencii prehovoril aj československý delegát dr. V. Hořejší, ktorý vo svojom zaujímavom príspevku skúmal z nového kritického hľadiska problematiku rumunských pádov, stupeň ich používania a ich funkcií. Rokovanie konferencie zakončil akad. Iorgu Iordan kritickým hodnotiacim záverom.

Rumunská jazykovedná konferencia, na ktorej k hlavným referátom sa pripájali aj kratšie prednášky rozvíjajúce niektoré čiastkové problémy, ako aj živé, podnetné diskusie, názorne ukázala sľubný rozvoj rumunskej lingvistiky za posledných dvadsať rokov. Ukázala tiež veľmi potešiteľný rast nových vedeckých kádrov starostlivo školených v rámci akademických lingvistických ústavov a univerzitných seminárov. Demonštrovala aj priateľský vzťah a úzku spoluprácu medzi staršími a mladšími jazykovedcami, ktorých spája spoločné úsilie o stále napredovanie svojej vednej disciplíny, ako aj odhodlanie riešiť ďalšie nové a zložité problémy. Preto sa výsledky práce rumunských jazykovedcov čestne začleňujú medzi prvoradé úspechy rumunskej vedy vôbec.

Jindra Hušková

Máloktoré dielo reprezentuje bádateľskú prácu československej slavistiky tak ako sborník Slavica Pragensia IV, venovaný akademikovi Havránkovi k sedemdesiatym narodeninám. Sborník dokumentuje šírku záujmov našej slavistiky i hĺbku spracovania jednotlivých problémov. Do sborníka prispeli aj početní zahraniční slavisti tak zo socialistických, ako i ostatných krajín. Zhodnotiť vedeckú hodnotu diela s takou rozmanitou tematikou v jednej recenzii je neľahká úloha, preto pri mnohých príspevkoch budeme skôr iba naznačovať ich výsledky.

Sborník po úvodných pozdravných príhovoroch sa člení na sedem okruhov: 1. všeobecnojazykovedné otázky, 2. fonetika, fonológia, 3. morfológia, syntax, 4. tvorenie slov, etymológia, lexikológia, 5. spisovné jazyky a nárečia, 6. štylistika, jazyk a štýl umeleckej literatúry, 7. literárno-historické, textologické a iné otázky. Najviac príspevkov obsahuje tretí (morfológia, syntax) a štvrtý okruh (tvorenie slov, etymológia, lexikológia), no aj ostatné okruhy otázok sú dobre zastúpené.

Z okruhu všeobecnojazykovedných otázok sú tu tieto štúdie: M. Komárek, *K dialektice jazykového vývoje*; P. Novák — P. Sgall, *K otázce zákonů jazykového vývoje*; J. Vachek, *K otázce vlivu vnějších činitelů na vývoj jazykového systému*; A. V. Isačenko, *Gramatičnost a význam*; V. Barnetová — V. Barnet, *O konfrontačním studiu příbuzných jazyků*.

M. Komárek uplatňuje na jazykovú oblasť tézu, že vývoj je boj protikladov (vo všetkých javoch a procesoch). Jazyk a jeho vývoj z tejto stránky nie je výnimkou medzi spoločenskými javmi. Celkom nepochybné je, ako už dávno ukázal F. de Saussure, základné protirečenie, ktoré podmieňuje vývoj jazyka vo všetkých jeho fázach, je protirečenie medzi kolektívnou, spoločenskou povahou a funkciou jazyka, jazykovej normy, a jeho individuálnou realizáciou. Toto protirečenie sa prejavuje vo fonologickom a v lexikálnom pláne jazyka. Iné protirečenia sú dané napätím medzi spoločenskými dorozumievacími potrebami a aktuálnym stavom jazyka. Prejavujú sa v rôznych plánoch rôzne, napr. v lexikálnom pláne potrebou nových pomenovaní, v syntaktickom pláne potrebou nových konštrukcií a pod. Toto základné členenie protirečení na vnútrojazykové a vonkajšie (medzi jazykom a mimojazykovými skutočnosťami) autor delí ešte podrobnejšie a bohato ich dokladá príkladmi, napr. vnútrosystémovými protirečeniami v morfologickom pláne sú paralelné tvary alebo celé paradigmy (ich vyrovnávaním vznikajú tzv. analogické tvary), protirečenia medzi produktívnymi a neproduktívnymi prvkami, protirečenia medzi formálnou a významovou stránkou a i. Záverom autor zisťuje, že marxistická jazykoveda nemôže škrtnúť vnútrojazykové (imanentné) príčiny vývoja. Uviesť historickú (mimojazykovú) okolnosť, za ktorej došlo napr. k nárečovej diferenciácii, nijako neznamená vyložiť zmenu samu, lebo tá je podmienená protirečeniami v jazyku.

P. Polák a P. Sgall odsudzujú pojem „zvláštnych (špeciálnych) zákonov vývoja jazyka", ako to už urobili v niektorých skorších článkoch, a prinášajú nové argumenty pre svoj náhľad, že treba predovšetkým zistiť všeobecné zákony, ktorým sa podriaďuje vývoj všetkých jazykov. Tie pomôžu pri zostavovaní prevodných a informačných jazykov.

J. Vachek na zániku dvojitého záporu v angličtine v porovnaní s češtinou, kde dvojitý zápor ostal, na výslovnosti *oi* a na vývoji hlásky *x* ukazuje regulatívno-kontrolnú úlohu jazykového systému pri akceptácii vonkajších vplyvov. Jazykový systém neakceptuje také vonkajšie zásahy, ktoré by boli v rozpore s jeho štruktúrnymi potrebami. V češtine napr. nebol dvojitý zápor nahradený jednoduchým, lebo jej na rozdiel od angličtiny

chýbajú dva štruktúrne predpoklady, ktoré angličtina mala, a to: *a)* sústava neurčitých zámen s prvou časťou *any-* (*anythink, anywhere...*), v ktorých význame sú spojené zložky potenciálnej ľubovoľnosti vo voľbe jednotlivca a súčasne všeobecnosti vzťahu, do ktorého taký jednotlivec vstupuje (tá umožnila vety typu *I have not anythink*), kým českým zámenám s príponou-*koli* chýba črta výraznej všeobecnosti dejového vzťahu; *b)* významová neutrálnosť určitého slovesného tvaru čo do pozitívnosti a negatívnosti, takže aktuálny pozitívny alebo negatívny význam dostáva určitý slovesný tvar až z celkového kontextu vety. Zatiaľ český určitý slovesný tvar je vždy alebo pozitívny, alebo negatívny, preto aj vety ako *Nic se na něho šklebilo* majú kladný význam.

A. V. Isačenko sa stavia proti prívržencom americkej formálnej lingvistiky, menovite proti prívržencom transformačnej gramatiky, ktorí pri jazykovednej práci programovo zamietajú akýkoľvek odkaz na význam. Ukazuje, že napr. ani prevod aktívnych viet na pasívne (často používaný príklad na transformáciu) vo všetkých prípadoch nie je možný bez ohľadu na význam, porov. prípad. *Tento objav představuje značný pokrok/Značný pokrok je představován tímto objevem.*

V. Barnetová — V. Barnet spomedzi metód, ktorými možno konať porovnávacie štúdium jazykov, vyzdvihujú konfrontačné štúdium. Vymedzujú jeho cieľ, úlohu a miesto popri prvých dvoch metódach.

Druhý okruh — fonetika a fonológia — obsahuje viac príspevkov ako prvý, dvoma príspevkami je v ňom zastúpená i slovenská jazykoveda.

B. Hála, *K otázce primárních a sekundárních motoricko-akustických znaků hlásek*, uvádza, že sekundárne (nadbytočné) znaky hlások neslobodno podceňovať. Ich zisťovanie má mimoriadny význam pre vysvetľovanie historického vývinu jazykov. Ukazuje to na vývoji mäkkého *r* ($r > r' > ř' > ř > ž, š$), pri ktorom sykavkový element bol sprievodným, nadbytočným, spočiatku neuvedomovaným prvkom a napokon na oblasti poľskej a lužickej zvíťazil ako artikulačne ekonomickejší.

E. Petrovici z Rumunska v článku *Možet li peresadka zvukov (na kinoplenke ili na magnitnoj lente) rešať fonologičeskije voprosy?* odpovedá na túto otázku negatívne. Premiestenie hlások na zvukovom zápise však umožňuje hodnotiť význam nadbytočných príznakov kombinatórnych variantov pri vnímaní a poznávaní foném, pod ktorých vplyvom sa príslušné varianty vyskytujú.

M. Romportl (*K akustické podstatě a klasifikaci okluzív)* spolu s americkými fonetikmi — avšak na základe vlastných výskumov — uvádza známy fakt, že podstatu záverových spoluhlások nemožno dokázať z nich samých, lebo zotretím ich okolia zaznie iba kratučké cvaknutie. Až keď zanie počiatočná fáza nasledujúcej hlásky (obyčajne vokálu), resp. koncová fáza predchádzajúcej hlásky, je tento konsonant celkom presne určiteľný. Za zvlášť dôležitý pokladá autor pohyb druhého formantu susediacej samohlásky a jeho smerovanie k jednému bodu (úbežníku), alebo nesmerovanie k úbežníku. K prvým spoluhláskam patria labiály, alveoláry, k druhým veláry. Prvú skupinu spoluhlások tvoria spoluhlásky koncentrované, druhú disperzné. Okrem toho sa pri prvej skupine uplatňuje podstatne intenzívnejší šum ako pri druhej. Už z týchto zistení (autor uvádza ešte dve ďalšie) vidno, že každá z dištinktívnych vlastností, zakladajúcich protiklad, nie je charakterizovaná iba jednou akustickou črtou, lež obyčajne odrazu niekoľkými črtami.

J. Ondráčková (*K analýze přízvučnosti, zvláště v češtině*) novými argumentmi podopiera svoj starší predpoklad, že prízvučnosť nie je súhrn vlastností patriacich iba prízvučnej slabike s vylúčením týchto vlastností pre slabiku neprízvučnú, ale iba diferenčným znakom týchto slabík.

K. Korvasová — B. Palek (*Některé kvantitativní charakteristiky kombinací písmen*

v českém slovníku) štatistickým vyšetrovaním zistili, že zo všetkých možných kombinácií dvoch písmen v češtine (41^2, t. j. 1681) sa 46 % vôbec nevyskytuje, uvádzajú i tabuľku absolútnych četností najviac frekventovaných dvojíc písmen.

A. Lamprecht (*K fonologickému systému v lašských nářečích*) rozborom čiastkových fonologických systémov dokazuje, že lašské nárečia patria k okrajovým nárečiam českého jazyka, a to tak zo synchronického hľadiska, ako i z historického.

Príčiny vzniku západoslovanskej kontrakcie zisťuje R. Krajčovič. Vidí ich v tom, že v západoslovanských jazykoch pre „skonsonantizovanie" pôvodného neslabičného *i̯* (v skupinách *toi̯e*) nebolo dostatočného impulzu, lebo princíp harmonického skladu praslovanskej slabiky v mladšej fáze vývinu tu nedosiahol takú intenzitu ako v južných a východných slovanských jazykoch, kde zákon otvorenosti (stúpavej zvučnosti) poslednej slabiky pôsobil najdôslednejšie a kde posledná slabika vykazovala pravidelnosť i z mäkkostného hľadiska. Autor podáva i datovanie kontrakcie, pomerné i absolútne (v druhej, najneskoršie v tretej tretine 9. storočia).

E. Pauliny vysvetľuje vznik zdvojených spoluhlások na západnom Slovensku. Vidí ho v mäkkej výslovnosti *ť, ď* pred nasledujúcim mäkkým *ň, ľ*, v prípadoch ako: *saďňe, studňa* (táto výslovnosť podľa nášho zistenia existuje na záp. Slovensku i teraz v záhorskom nárečí), *sadľi, padľi* ešte pred vznikom znelostnej neutralizácie a pred zmenou *ť* > *c'*, *ď* > *dz'*. V oblasti Hlohovca, Piešťan, Nitry a Trenčína nastala asimilácia spoluhlásky *ďň* > *ňň*, *dľ* > *ľľ*. V krátkom čase na to nastala takáto asimilácia i v skupine *dn, dl*, a to preto, lebo veľmi často sa striedalo *ďň* — *dn*, *dľ* — *dl* v tvaroch toho istého slova: *saďňe si* — *sadnúti si*, *sadľi si* — *sadla si*. Takto sa na časti západného Slovenska s centrom v oblasti Piešťan a Hlohovca utvorili štyri zdvojené spoluhlásky *nn* — *ňň*, *ll* — *ľľ*. Po vzniku znelostnej neutralizácie sa začali na tomto území chápať ako zdvojené i dvojice rovnakých alebo blízkych spoluhlások, ktoré sa dostali k sebe po zániku slabých jerov. Keď sa utvorilo vedomie zdvojených spoluhlások, vznikli zdvojené spoluhlásky aj tam, kde na to neboli hláskoslovné predpoklady, pravdepodobne emocionálnym zdĺžením krátkych samohlások (*praššiví, masso, zlatto*). Zdvojené spoluhlásky vznikali v uvedených etapách v priebehu 13. storočia.

Najrozsiahlejší je počet štúdií z morfológie a syntaxe. Z množstva príspevkov si budeme môcť všimnúť iba najzávažnejšie.

V. Skalička (*Das Wesen der Morphologie und der Syntax*) rozvádza a odôvodňuje svoju známu tézu o nadbytočnosti morfológie (základná úloha morfológie tkvie v časovom, priestorovom atď. zaraďovaní a orientovaní slov) a nevyhnutnosti syntaxe v jazyku. Syntax je antropocentrická, lebo ľudská reč je obraz sveta, ktorý si človek vybudova pre seba.

J. Horecký (*K definícii morfémy*) na základe teórie množín ukazuje, že morféma je tou časťou slovného tvaru, ktorou sa tvar začleňuje do tvarového súboru a súčasne odlišuje od ostatných foriem súboru. Pravda, pri úplnom definovaní morfémy treba uviesť i jej ďalšie vlastnosti: význam, morfémy, ktoré môžu stáť pred ňou i za ňou (predpolie, zápolie), a jej varianty (morfy) s vymedzením podmienok, v ktorých sa vyskytujú.

M. Těšitelová (*K homonymii v morfologickém systému zájmen osobních v nové češtině*) homonymiu zámenných tvarov rozoberá na základe konfrontácie ich systému s početnosťou jednotlivých tvarov v kontexte z beletrie a z odbornej literatúry. Zistila najmä vysokú frekvenciu datívu, ktorá je zrejme podmienená sémantickou špecifikou zámen, odlišujúcou ich od substantív.

F. Daneš — K. Hausenblas (*Přivlastňovací zájmena osobní a zvratná ve spisovné češtině*) opisujú zložitú konkurenciu osobných privlastňovacích zámen a zvratného privlastňovacieho zámena *svoj* v prípadoch, keď treba privlastňovať nositeľovi druhotného deja, ktorý nie je subjektom vety, napr. vo vetách typu *Pokus Belgicka o záchranu svojich (jeho) kolónií stroskotáva.* Čeština v takýchto a podobných iných prípadoch má zvratné zámeno *svoj* zriedkavejšie ako slovenčina. K tejto otázke sa vyslovíme v osobitnom článku.

O. Leška (*A propos du sujet pronominal en russe*) upozorňuje na rozdiel medzi funkčným a systémovým pohľadom na jazyk. Prvok, ktorý obsahujú systémy dvoch jazykov (napr. zámenný podmet), ešte nemusí byť v nich funkčne rovnako využitý, preto treba dôsledne prizerať na funkčné súvislosti pri interpretácii jazykových javov.

J. Ružička (*Vzťažná funkcia zámen*) porovnaním príbuzných i nepríbuzných jazykov prichádza k záveru, že vzťažnú funkciu môžu mať okrem zámen, ktoré vznikli z opytovacích základov, i ukazovacie a iné zámená. V dodatku podáva základné členenie zámen na tri okruhy: na osobné, ukazovacie a opytovacie zámená. Ostatné druhy zámen sú sekundárne.

J. Bauer (*Relativa a spojky*) odlišuje vzťažné zámená a zámenné príslovky od spojok podľa toho, či môžu plniť úlohu vetného člena vo vedľajšej vete. Na základe tohto kritéria pokladá v češtine za spojky slová *když, dokud, pokud, jakmile, co,* porovnávacie *jako,* kým k zámenám zaraďuje miestne príslovkové zámená *kde, kdy, kam,* časové *kdy,* porovnávacie *jak, kolik* a nepravé vzťažné *což, pročež* a i.

Ďalšie dva príspevky (I. Němec, *Slovesa okamžitá v soudobém systému českého slovesa,* a F. Kopečný, *Ke vzniku futurálního významu dokonavého prézentu*) prinášajú jemné pozorovania z oblasti vidu. I. Němec delí momentné slovesá na priebehové a nepriebehové podľa toho, či sú schopné tvoriť obidva tvary gramatickej kategórie vidu (porov. *zdvihnút — zdvíhat, kríknut — ø, trčit — ø*). Kým priebehové momentné slovesá sú z formálnej a významovej stránky rôznorodé, zatiaľ nepriebehové sú z formálnej stránky zoskupené v II. triede [s príponou *-u/nou/nu/ø*] a z významovej stránky tvoria jednu kmeňoslovnú kategóriu, vyjadrujú bodové deje kinetické (*bodnout*), kineticko-akustické (*bouchnout*) a optické (*blesknout*). F. Kopečný na širokom slovanskom porovnávacom základe počnúc od staroslovienskeho stavu pozoruje vznikanie futurálneho významu dokonavých slovies. Ukazuje, že prézens dokonavých slovies nie je od pôvodu a už svojou podstatou spätý so samostatným futurálnym významom. K čoraz tesnejšiemu spätiu dokonavého prézentu s futurálnym významom dochádza pred našimi očami. V severných slovanských jazykoch, najmä v ruštine a v poľštine, sa dosiahlo najtesnejšie spojenie, kým južné slovanské jazyky utvorili futurálne formy voči vidu autonomné.

J. Štolc (*Particípium l-ové slovies s infinitívnym kmeňom na -i-, -e- v slovenských nárečiach*) detailne sleduje, v ktorých slovenských nárečiach sa vyskytuje minulý čas typu *robel, robeu̯, robi̯öu̯, rob'ou̯,* prípadne i *robou̯,* a vysvetľuje zmenu *il* > *el* na rozdiel od Trávníčka (ktorý sa nazdával, že je to výsledok čiastočnej asimilácie artikulačného miesta *iu̯* > *eu̯* v staršom období) paralelnosťou so zmenou *ir, yr* na *er, i̯er* (napr. v slovách *pastier, ofici̯er, krajči̯er*).

P. Trost (*Subjekt a predikát*) načrtáva nové poňatie vety a vzťahov v nej. Vetu vymedzuje ako pole syntaktických vzťahov. Syntaktické vzťahy sú buď determinačné, buď nedeterminačné. Vety spravidla obsahujú hlavný determinačný vzťah, t. j. predikačný vzťah, i vedľajšie determinačné vzťahy. K hlavnej a vedľajšej determinácii môže ešte pristúpiť medzistupeň, tzv. polopredikácia. Autor odmieta odlišovanie predikácie od determinácie (na základe príznaku dynamickosti alebo aktuálnosti). Ak vetu chápeme

ako pole syntaktických vzťahov, nie sme nútení neuznávať za vetu útvary bez určitého slovesa a hovoriť iba o vetnom ekvivalente.

Otázku „nevetnej výpovede" špeciálne na ruskom materiáli skúma ďalší príspevok (V. Hrabě, *Věta, nevětná výpověď a finitní sloveso v současné ruštině*). Stavia sa proti pojmu nevetná výpoveď v ruštine a dôvodí ruskými súvetiami zloženými z viet bez určitého slovesa. Pojem „súvetie neskladajúce sa z viet" by bol paradox.

K. Svoboda porovnáva asyndetické priraďovacie súvetia a priraďovacie súvetia so spojkou *a* v spisovnej češtine. Zisťuje, že v asyndetických súvetiach sú významové vzťahy medzi vetami rozmanitejšie (zlučovací, odporovací, dôsledkový, vysvetľovací, rektifikačný), kým v súvetiach so spojkou *a* sú obmedzené iba na vzťah zlučovací, odporovací a dôsledkový.

M. Grepl si všíma citovú stránku výpovede. Emocionálna hodnota jazykových prvkov netkvie v nich samých, ale v ich aktualizovanom usporiadaní, ktoré sa vníma v opozícii k základnej kombinácii komponentov výpovede. Keďže pre vyjadrovanie citovosti na úrovni syntaxe nie sú dôležité jednotlivé prostriedky, lež ich kombinácia, nemajú tzv. syntaktické prostriedky citovosti povahu nespisovnú, ani to zväčša nie sú prostriedky štylisticky príznakové.

I. Poldauf skúma miesto datívu vo výstavbe vety. Voľný datív citový vstupuje do vety zvonku, neafektívny voľný datív zavádza do vety „zainteresovaného". Vo forme vety niet nijakého podkladu rozlišovať takýto datív na posesívny a prospechový. Viazaný, predmetový datív odlišuje autor od voľného na základe porovnania s angličtinou, kde voľné datívy zanikli a boli nahradené inými konštrukciami.

R. Mrázek sleduje vývoj predikatívneho inštrumentálu v slovanských jazykoch. Spočiatku prenikol predikatívny inštrumentál do pozícií tzv. druhého nominatívu, akuzatívu alebo iného zhodného pádu. Na časti slovanského územia, vo východnej slovančine a v poľštine, sa rozlišuje doteraz. Inde, a to v češtine a slovenčine, sa jeho frekvencia proti najstaršiemu stavu síce rozhojnila, ale na druhej strane sa zúžila jeho typová základňa. V južných slovanských jazykoch vykazuje zo všetkých stránok tendenciu k ústupu.

R. Zimek (*Sloveso* býti *ve vazbách s příčestím trpným v ruštině a češtině*) pri hodnotení slovesa *byť* s trpným príčastím prizerá na sémantickú stránku celej výpovede. Usiluje sa takto určiť, či ide o skutočné pasívum, či o menný prísudok vyjadrujúci stav.

Okruh o tvorení slov, etymológii a lexikológii otvára M. Dokulil štúdiou o pomere slovotvorby a skladby. Odmieta interpretáciu slovotvorných vzťahov pomocou syntaktických vzťahov (rozšírenú najmä v poľskej jazykovede), lebo vetné členy sú vymedzené gramaticky (funkčne), nie obsahovo (sémanticky). Vetné členy nemajú bezprostrednú súvislosť s myšlienkovými obsahmi, neoznačujú ich priamo, ale vyjadrujú vzťahy vo vete, syntaktické funkcie. Pri gramatických kategóriách ustupuje „význam" do pozadia pred funkciou.

A. Jedlička z problémov slovotvorného vývoja v novšej spisovnej češtine vyberá konkurenciu slovotvorných prostriedkov (napr. prípon *-teľný*, *-ný*), ich významovú diferenciáciu a štýlovú špecifikáciu, resp. využívanie u jednotlivých autorov alebo v jednotlivých školách.

H. Křížková sa dotýka konkurencie abstrákt odvodených od adjektív v slovanských jazykoch. I taký produktívny sufix ako prípona *-osť* je v jednotlivých slovanských jazykoch rozmanito obmedzený, napr. významovou stránkou základného adjektíva, jeho miestom v antonymickej sústave i prekážkami formálneho rázu (napr. v slovenčine konkurencia prípon *-ickosť*/*-ičnosť*). V češtine napr. nepríznakový (základný) člen antonym-

nej dvojice vykazuje väčšiu variabilitu formálnych prostriedkov, kým príznakový člen je do značnej miery univerbizovaný príponou *-osť*.

G. Horák sa zaoberá problémom živočíšnych prídavných mien s príponami *-í*, *-ací*. Zaraďuje ich ku vzťahovým prídavným menám, lebo vyjadrujú súhrn kvalít vyplývajúcich zo vzťahu k veci označenej základným substantívom, sú paralelné s adjektívami typu *lipový*, *drevený*, a to i v sekundárnom (obraznom) použití a popri nich existujú individuálne privlastňovacie adjektíva typu *psov*, *kravin*.

J. Porák ukazuje nové typy neurčitých zámen v češtine, ide najmä o pravidelný prípad vyjadrovania neurčitosti reduplikáciou slovesného základu stojaceho pri zámene, napr. *dělej co dělej*; *ať děláš co děláš*; *ať dělal co dělal*.

T. Lehr-Spławiński vyslovuje novú domnienku o význame a čítaní druhej časti názvov, ako *Sebbirozi*, *Zabrozi*, *Chozirozi*, ktoré sa vyskytujú u Geografa bavorského (I. polovička 9. storočia). Komplex *-ozi* vo väčšine týchto slov je pendant prípony *-ovьci*, ktorá vznikla z praslovanskej prípony *-ovьci*. Teda tieto slová treba čítať ako *Severovьci* (ľudia severu), *Zabrodci* (ľudia bývajúci za brodom), *Košěrovьci* (ľudia ozbrojení kosiermi, t. j. zakrivenými nožmi).

V. Machek osvetľuje tzv. prázdne predpony *po-* v imperatíve a futúre z etymologického hľadiska. Sú to od pôvodu dve rozličné predpony.

A. Vaillant zisťuje pôvod staropruského *-winut* v poľskom základe *winować*.

Š. Ondruš opisuje hetitské sloveso *mai-/ miia-* „rásť" ako sloveso indoeurópskeho pôvodu. V ide. prajazyku slovesá s významom „rásť" i „rodiť" významovo súvisia so slovesami pohybu. Rozdiel medzi nimi je niekedy len gramatický, ide len o protiklady aktívum — médium alebo základné sloveso — faktitívum.

F. Ryšánek vysvetľuje vznik príslovky *naporúdzi* zo spojenia „po ruke". Po petrifikovaní formy prešlo toto spojenie k príslovkám a pribralo ďalšiu predponu *na-*. Keďže bolo etymologicky nejasné, podľahlo aj neregulárnej zmene $k > dz$.

V. Blanár objasňuje význam slovenských spojení „dať (darovať) na krásu, robiť (činiť) krásu" zo symboliky svadobných obradov, ktorá má korene až v pohanských kultoch. Uvedené spojenia poukazujú na „výkup" a vzájomné dary, ktoré tvorili súčasť starej slovanskej svadby na konci pohanskej doby.

V. Budovičová poukazuje na nedostatky pri tradičnom významovom rozbore lexikálnych javov, najmä na to, že sa zanedbávajú vnútorné jazykové vzťahy k príbuzným slovám v lexikálnom systéme a k priľahlým pomenovacím jednotkám v reči, vzťahy paradigmatické a syntagmatické.

L. Kopeckij v otázke požiadaviek na dvojjazyčný slovník stojí na stanovisku, že taký slovník má umožniť prácu s akýmkoľvek cudzojazyčným textom, má slúžiť cieľom výskumu jazyka, pedagogickým cieľom i potrebám strojového prekladu a strojového získavania informácií. Preto treba teoreticky hlbšie riešiť otázky lexikografie. Prvá medzi základnými otázkami dvojjazyčnej lexikografie je otázka „prekódovania".

Z okruhu *Spisovné jazyky a nárečia* po špeciálnom článku S. Urbanczyka o začiatkoch spisovnej poľštiny nasledujú R. Autyho *Úvahy o všeslovanském jazyku v době obrozenské*. Ukazuje, ako pojem jednotného slovanského jazyka, ktorý v 17. i 18. storočí bol bežným pojmom (napr. u Dobrovského), v prvej polovici 19. storočia po konštituovaní nových spisovných slovanských jazykov, najmä v habsburskej monarchii, narážal na okolnosti spôsobené novým vývojom. Teoreticky myšlienku jednotného slovanského jazyka zastával S. B. Linde a po ňom J. Herkeľ, ktorý podal i konkrétne návrhy na pravopis a morfológiu všeslovanského jazyka, avšak niet u neho plne vypracovaného systému. Jeho súvislé texty ako príklady na všeslovanský jazyk v skutočnosti predsta-

vujú slovenčinu s radom juhoslavizmov, písanú jednotným pravopisom bez diakritických značiek.

Šafárik a Kopitar pokladali spoločnú slovanskú abecedu za predpoklad zbližovania, ale boli skeptickí v otázke spoločného spisovného jazyka. Pod vplyvom Kollárových spisov r. 1848 myšlienky všeslovanského jazyka sa ujal Slovinec M. Majar. Podľa jeho návrhu malo sa jazykové zjednotenie Slovanov uskutočniť v dvoch etapách, najskôr sa mali slovanské jazyky redukovať v zmysle Kollárovej koncepcie na štyry a v druhej fáze splynúť v jeden jazyk. Proces kryštalizácie slovanských jazykov však v tom čase už tak pokročil, že pojem všeslovanského jazyka nemohol hrať úlohu v kultúrnom vývoji Slovanov. Situáciu a smer dejinného vývoja vtedy lepšie odhadol Štúr, keď národnú kmeňovitosť nepokladal za nedostatok, lež za prejav životnosti Slovanov, preto ju treba podporovať, „bo sa nič, čo by vyrásť malo, neudusí a nič nezakrpatie".

K. Habovštiaková v článku *Podiel češtiny na formovaní Bernolákovej spisovnej slovenčiny* vidí tento podiel v tom, že sa Bernolák opieral o českú jazykovednú literatúru a do svojho systému prevzal české jazykové prvky, ktoré boli známe a udomácnené v kultúrnej západoslovenčine.

J. Bělič navrhuje metodiku skúmania mestskej reči v Čechách a na Morave. Monografie o reči rozličných miest budú musieť byť komponované inakšie ako doterajšie dialektologické práce. Základom by asi mala byť najbežnejšia podoba reči daného mesta (nie je to vždy pôvodná reč starousadlíkov) a v pomere k nej treba potom sledovať interferujúce javy iných noriem i so spoločenským pozadím tohto jazykového diania a s jeho eventuálnym funkčným využívaním. Je to ťažká úloha, preto komplexné monografie o mestskej reči ostanú do značnej miery ideálom. Nadnárečové zjednocovacie procesy prebiehajú inakšie v hláskosloví a tvarosloví, inakšie v skladbe a inakšie v slovníku. Preto je žiadúce, aby čiastkové monografie vznikali o každej z týchto zložiek, aby sme aspoň z ich súhrnu nadobudli konkrétnejšie predstavy o charaktere a výsledkoch oných procesov.

Teoreticky fundovanou a materiálovo dobre doloženou štúdiou *O územním rozrůznění běžně mluvené češtiny na Moravě* charakterizuje S. Utěšený dnešný jazykový stav češtiny ako naklonenú rovinu zo západu na východ od oblastí ucelenejších, progresívnejších po úseky archaickejšie a diferencovanejšie. Nediferencovaná jazyková oblasť česká v dotyku s moravskou oblasťou vytvára pásmo izoglos jednak pozdĺž bývalej zemskej hranice a jednak ďalej na východ na hranici bývalého Brnenského a Olomouckého kraja. Dalo by sa povedať, že práve na pomedzí týchto dvoch krajov prebieha vlastný predel medzi nivelizovanou „beznárečovou" oblasťou českou a pestrou nárečovou sférou moravskou. Toto rozmedzie sa utváralo už oddávna, opierajúc sa o prirodzené geografické i ekonomické a administratívne predely jednak medzi Čechami a Moravou, jednak medzi horskou západnou Moravou (Brnenský kraj) a nížinnou Hanou (Olomoucký kraj). Závažné je aj autorovo konštatovanie o stave češtiny v moravskom pohraničí. Kým obecná čeština víťazí bez zvláštnych komplikácií v pohraničí Čiech, zatiaľ na Morave sa neuplatňuje skoro vôbec a naopak popri všeobecnejších prvkoch moravských tu silne preniká priamo neutrálny spisovný jazyk. Interdialekty sú tu predsa značne odlišné, preto na opravdivé prekonanie jazykových rôznosti tu môže vlastne slúžiť jedine spisovný jazyk.

V okruhu *Stylistika, jazyk a styl umělecké literatury* sa väčšina príspevkov zaoberá všeobecnými štylistickými otázkami, azda preto, že konkrétne štylistické otázky sa čiastočne preberajú i v ostatnom okruhu.

M. Ivanová-Šalingová pri klasifikácii štýlov varuje pred preceňovaním jedného faktora, lebo štýl je jav podmienený celým komplexom faktorov. Na základe komplexu

faktorov možno v spisovnom jazyku vydeliť prvotné štýly, hovorový a praktický odborný štýl, a ostatné štýly, medzi ktoré patria teoretický odborný štýl, umelecký štýl a publicistický štýl.

J. V. Bečka vysvetľuje svoje chápanie základných jazykových a štylistických pojmov: jazyk, reč, jazykový prejav, sloh, slohotvorné činitele (vonkajšie, vnútorné), štylizácia, kompozícia.

M. Jelínek odôvodňuje nominálny spôsob vyjadrovania najmä zhrňovacou a odkazovacou funkciou dejových substantív a vymedzuje pozície, kde menné vyjadrovanie prospieva a kde skôr škodí prejavu.

O. Parolková — R. Parolek v *Poznámkach ke studiu jazyka a stylu uměleckého díla* naznačujú úlohu jazyka v umeleckom diele. V umeleckom literárnom diele sa uplatňujú dva druhy objektívnych zákonitostí. Po prvé sú to zákonitosti znaku, ktoré sú charakteristické pre jazykový materiál diela, po druhé zákonitosti umeleckého obrazu, ktoré sú viac menej spoločné všetkým druhom umenia. Pritom v krásnej literatúre ako v umení slova si zákonosti umeleckého obrazu podriaďujú znakové zákonitosti jazykového materiálu. Rozbor toho, ako spisovatelia vidia a zobrazujú skutočnosť, je teda kľúčom k štúdiu literárnych štýlov a k typológii individuálnych jazykových prostriedkov.

K. Horálek pri posudzovaní nespisovných prostriedkov (napr. nárečí, cudzojazyčných prvkov) v umeleckej literatúre zdôrazňuje, že je to jav historicky premenlivý. Historicky premenlivý je i pomer umeleckej literatúry k spisovnej norme. Neraz prevládalo programové úsilie o úplnú konformitu, v novších časoch však nadobudli značný rozsah diferenciačné tendencie. To je podmienené zväčša realizmom, ktorý viedol k širokému uplatneniu charakterizačnej funkcie jazykových prostriedkov i celých jazykových útvarov (napr. miestnych a sociálnych nárečí). Umelecká literatúra nestráca na hodnote a účinnosti tým, že jazykovo vybočuje z oblasti normy, jej účinnosť však nie je podmienená nespisovnými prostriedkami.

Ostatný okruh — *Otázky literárněhistorické, terminologické a jiné* — zhŕňa príspevky s úzkou tematikou: A. Dostál, *K slovanským verzím byzantských kronik*; J. Daňhelka, *Textově kritické poznámky k Husovu listu č. 153*; J. Hrabák, *Verš staročeského Sváru vody s vínem*; F. Vodička, *K málo známému úseku činnosti A. J. Puchmajera*. Špeciálnu problematiku spracúvajú aj ostatné príspevky, ale môžu nám poslúžiť jednak materiálovo, jednak metodicky.

P. G. Bogatyriov (*K voprosu izučenija slovackich razbojničiich peseň*) upozorňuje na umelecky silné motívy v slovenských zbojníckych piesňach, menovite na motív šibenica — svadba a na motív smrť — svadba, veľmi rozšírený v piesňovej tvorbe ostatných Slovanov.

A. Závodský sleduje *Úlohu vypravěče v Nerudových Povídkach malostranských*. Postavenie rozprávača je tu rozmanité: od poviedok, kde rozprávač ostáva celkom skrytý, aby autor mohol dať prehovoriť drvivým faktom o smutnom osude hrdinu, cez spôsoby podania, v ktorých je rozprávač prítomný ako svedok, pamätník, až po skazové útvary, kde rozprávač vystupuje ako konajúca postava a dej novely oznamuje v prvej osobe.

Časť problematiky v tomto zborníku je už známa z odborných časopisov, ale autori ju tuná podávajú prepracovanú, novo odôvodnenú a presnejšie štylizujú svoje závery o nej.

J. Oravec

UNIVERSALS OF LANGUAGE. Edited by Joseph H. Greenberg. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass. 1963, str. 269.

V dňoch 13.—15. apríla 1961 sa konala v Dobbs Ferry (New York) konferencia venovaná univerzálnym kategóriám v jazyku. Jej výsledkom je recenzovaná publikácia, ktorú zostavil J. H. Greenberg. Pravda, bolo by prehnané tvrdiť, že práve táto konferencia sa ako prvá odhodlala urobiť ten krok, ktorý delil popisnú lingvistiku od lingvistiky ako skutočnej teórie jazyka; Greenbergovský sborník je však prvým pokusom podať súhrnný obraz o výskume univerzálnych kategórií vo všetkých jazykovedných disciplínach.

Významným symptómom prerodu v súčasnej lingvistike je okrem iného zmenený postoj k typológii a k predmetu typologického skúmania. Zdôrazňovanie odlišností medzi jednotlivými jazykmi zohralo dôležitú úlohu v rozvoji deskriptívnej jazykovedy. Dnes, keď sú známe a spracované už stovky jazykov, čoraz výraznejšie vystupuje do popredia existencia podstatných podobností medzi jednotlivými jazykmi. Do stredu lingvistického výskumu sa dostávajú otázky zákonitosti, resp. náhodnosti jazykových javov, teda otázky, ktorými sa zaoberala typológia. Typológia vychádza z predpokladu, že jazyky sú porovnávateľné, t. j. v rozličných jazykoch jestvujú také jednotky, vlastnosti, štruktúry, ktoré možno definovať nielen pre jeden konkrétny jazyk. Sú to javy viac alebo menej univerzálne. Dá sa predpokladať, že ďalší vývoj jazykovedy bude smerovať k objaveniu čoraz všeobecnejších univerzálnych kategórií a k formulovaniu zákonitostí vysvetľujúcich mnohotvárnosť konkrétnych jazykov ako prejav jednotnej podstaty.

Ako sme spomínali, popisná lingvistika sa stavala v podstate záporne k vývoju, ktorým sa začína jazykoveda uberať. L. Bloomfield vyhlásil za jedine užitočné zovšeobecnenia o jazyku induktívne zovšeobecnenia. V skutočnosti žiadna veda nemôže budovať len na indukcii, pretože oblasť skúmania je neohraničená. Preto sa vždy buduje iba na viac-menej náhodnom výbere faktov. Teória je správna len vtedy a dovtedy, kým dokáže vysvetliť každý fakt v danej oblasti. Aby sa lingvistika stala teóriou jazyka, musí jazyk nielen popisovať, ale i vysvetľovať.

Najvšeobecnejšie predpoklady existencie univerzálnych čŕt jazyka ležia vlastne mimo neho a vyplývajú hlavne z toho, že:

1. Reč sa vo všetkých prípadoch tvorí tými istými orgánmi a má rovnakú materiálnu podobu;

2. Jazyk nie je len vecou rečových orgánov, ale i centrálnej nervovej sústavy a teda podlieha všade tým istým psychologickým zákonitostiam;

3. Jazyk plní vo všetkých ľudských spoločenstvách rovnakú funkciu, funkciu komunikačnú. Preto možno očakávať, že sa podriaďuje zákonitostiam platným pre kódy a prenosy informácie.

Možných univerzálnych kategórií je mnoho druhov. Budeme ich klasifikovať z týchto hľadísk:

1. Podľa ich logickej povahy, a to na existenčné alebo definitorické (ak X je jazyk, tak X musí mať vokály) a na implikačné (ak má X duál, tak musí mať aj plurál).

2. Podľa stupňa platnosti, a to na absolútne (oba vyššie uvedené príklady) a na štatistické alebo pravdepodobnostné (takmer všetky jazyky majú nazálne konsonanty).

3. Podľa sféry pôsobenia, a to na systémové — ktoré sa ďalej môžu deliť na inventárové a na štruktúrne — a na taktické (Ak je v nejakom jazyku dominantný slovosled podmet + + predmet + slovesný prísudok a ak meno v genitíve nasleduje za riadiacim menom, potom aj adjektívum nasleduje za riadiacim menom).

4. Podľa typu prvkov, a to na fonetické, fonologické, morfologické, syntaktické, sémantické.

5. Podľa časového aspektu, a to na synchronické (všetky uvedené príklady) a na diachronické (hláskové zmeny sú pravidelné).

Uvedených päť hľadísk sa navzájom prekrýva, takže počet typov univerzálnych jazykových kategórií je značný. Univerzálne kategórie by sa dali triediť i podľa iných aspektov; v ďalšom sa však obmedzíme na ilustrovanie typov podľa štvrtého a podľa piateho hľadiska, ktoré sú špecificky lingvistické. Univerzalistické skúmanie nepriniesloo rovnaké výsledky vo všetkých oblastiach lingvistiky. Zatiaľ čo vo fonetike a fonológii sa postuloval už celý rad univerzálnych kategórií, sémantická stránka jazyka vzhľadom na svoju zložitosť a neprístupnosť exaktnému skúmaniu bude pravdepodobne ešte dlho iba zdrojom viac-menej náhodných a provizórnych dohadov. Vo sfére morfológie a syntaxe sú lepšie možnosti na spracovanie taktických univerzálnych kategórií než na spracovanie univerzálnych kategórií systémových. Vyplýva to predovšetkým z lineárnej organizácie rečového prúdu a z pomerne malého počtu taktických jednotiek. Možno prikročiť aj k formulovaniu diachronických univerzálnych kategórií, pretože v oblasti historicko-porovnávacej jazykovedy sa vykonalo azda viac práce ako v synchrónnej lingvistike.

Univerzálnymi fonologickými javmi sa zaoberá C. Hockett.[1] Postuluje desať univerzálnych kategórií, zväčša existenčných, týkajúcich sa najvšeobecnejších vlastností fonologických systémov. Predpokladá, že fonologická redundancia sa vo všetkých jazykoch pohybuje okolo 50 %. K rovnakému číslu došiel i Shannon pre písanú angličtinu a rovnakú hodnotu bude mať redundancia i na gramaticko-lexikálnej úrovni. Za univerzálne pokladá Hockett skôr fonologické komponenty než samotné fonémy; v tom sa zhoduje s R. Jakobsonom, ktorý zašiel ďalej a pripisuje univerzálnu platnosť svojim dvanástim fonologickým opozíciám. Hlásková zmena je všeobecný jav a fonologické systémy vcelku tendujú k symetrii; napriek tomu každý fonologický systém obsahuje medzery a asymetrie. Tie však Hockett nevysvetľuje. Existencia asymetrií sa dá vysvetliť iba pôsobením nejakej protichodnej tendencie. Za univerzálnu pokladá Hockett prítomnosť protikladu záverových a nezáverových foném, pričom z artikulačného hľadiska jestvujú aspoň dva typy okluzív (toto minimum má havajčina a samoánčina, kde sa rozlišujú len labiálne a lingválne okluzívy). Každý jazyk má vokalický systém, v ktorom hrá rozhodujúcu úlohu farba vokálov a rozdiel vo výške jazyka.

C. A. Ferguson[2] uvádza niekoľko univerzálnych kategórií týkajúcich sa existencie nazálnych foném. Podľa neho každý jazyk má aspoň jeden primárny nazálny konsonant (t. j. fonému, ktorej najcharakteristickejším predstaviteľom je znelá nazálna okluzíva). Pretože tri indiánske jazyky nemajú ani jeden nazálny konsonant, máme do činenia so štatistickou univerzálnou vlastnosťou. Okrem primárnych nazál sa vyskytujú v niektorých jazykoch i sekundárne nazálne konsonanty, t. j. neznelé, aspirované, glottalizované, palatalizované nazály, prenazalizované okluzívy atď. Ferguson dokazuje, že sekundárne nazály hrajú v konsonantických systémoch vždy podradnejšiu úlohu než primárne. Tvrdí napríklad, že v nijakom jazyku nie je počet sekundárnych nazálnych konsonantov vyšší než počet primárnych. I túto tézu možno prinajlepšom brať ako štatistickú univerzálnu kategóriu, pretože vo fidžijskom jazyku sú štyri sekundárne nazály (*nd*, *ndr*,

---

[1] Charles F. Hockett, *The Problem of Universals in Language*, recenzované dielo, str. 1—22.

[2] Charles A. Ferguson, *Assumptions about Nasals; A Sample Study in Phonological Universals*, tamže, str. 42—47.

mb, *ŋg*) a len tri primárne (*n*, *m*, *ŋ*). Do podobnej závislosti uvádza výskyt nazálnych vokálov.

S. Saporta[3] predpokladá že počet fonologických opozícií v prízvučných slabikách prevyšuje alebo aspoň sa rovná počtu opozícií v neprízvučných slabikách. Túto tézu jednoznačne vyvracia Ferguson[4] na niektorých tadžických a sýrsko-arabských nárečiach, ktoré vykazujú vyšší počet vokalických opozícií práve v neprízvučnom postavení.

Najvšeobecnejších gramatických univerzálnych kategórií sa dotýka Hockett v úvodnej štúdii.[5] Predpokladá, že v každom jazyku jestvujú deiktické elementy (rozlišuje sa minimálne medzi hovoriacim a počúvajúcim), v každom jazyku existujú formálne ukazovatele (napr. spojky, predložky) a vlastné mená. Okrem toho sa vo všetkých jazykoch vyskytujú gramatické elementy. Za univerzálny pokladá i rozdiel medzi morfológiou a syntaxou, medzi menom a slovesom a jestvovanie dvoch základných vetných typov (1. podmet + prísudok, 2. podmet + prísudok + predmet).

Taktickými gramatickými univerzálnymi kategóriami sa zaoberá v rozsiahlej štúdii J. Greenberg.[6] Postuluje 45 univerzálnych kategórií, zväčša implikačných, ktoré sa zakladajú na údajoch z 30 rozličných jazykov; napriek tomu nie všetky univerzálne kategórie majú absolútnu platnosť. Greenberg skúma hlavne postavenie determinujúceho prvku vzhľadom na determinovaný, rozšírenie prepozícií a postpozícií, ďalej vzájomné postavenie podmetu, slovesného prísudku a predmetu v oznamovacích vetách a napokon možné súvislosti medzi týmito tromi javmi. Uvedieme najzaujímavejšie z Greenbergových univerzálnych kategórií:

V oznamovacích vetách obsahujúcich menný podmet a predmet (a slovesný prísudok), dominantný slovosled je skoro vždy taký, že podmet sa nachádza pred predmetom; dostaneme teda tri možné typy: sloveso + podmet + predmet, podmet + sloveso + predmet, podmet + predmet + sloveso. Jazyky s dominantným slovosledom Sl+Po+Pr sú vždy predložkové (t. j. majú predložky a nie postpozície). Jazyky s normálnym slovosledom Po+Pr+Sl sú takmer vždy postpozičné. Všetky jazyky, v ktorých dominuje slovosled Sl+Po+Pr, majú alternatívny slovosled Po+Sl+Pr. Jazyky s dominantným slovosledom Sl+Po+Pr takmer vždy kladú adjektívum po mene. Ak apelatívum nasleduje po vlastnom mene, potom i závislé podstatné meno v genitíve musí nasledovať po riadiacom mene. No v japončine, kde vlastné meno stojí vždy pred apelatívom (napr. *Takaši san* — „pán Takaši", *Biwa ko* — „jazero Biwa"), závislý genitív naproti tomu stojí vždy pred riadiacim menom (napr. *Takaši san no uči* — „dom pána Takašiho," *Nihon no šimbun* — „japonské noviny") a nie po ňom, ako by sa dalo čakať. Greenbergovi sa podarilo vystihnúť niektoré podstatné súvislosti medzi afixáciou a predložkami, resp. postpozíciami: Ak je nejaký jazyk výlučne sufixálny, má postpozície; a naopak, ak je výlučne prefixálny, má predložky. Čisto izolujúce jazyky nejestvujú, pričom derivačné afixy sú v každom jazyku, ktorý má flektívne afixy. Pádový systém sa podľa Greenberga vyskytuje takmer vo všetkých jazykoch s dominantným slovosledom Po+Pr+Sl. V jazykoch s pádovým systémom iba jeden pád môže byť manifestovaný vždy len nulou, a to pád, ktorý vyjadruje podmet neprechodných slovies. Ak sa k menu pripája afix vyjadrujúci číslo a afix pádový, potom afix čísla vždy zaujíma miesto bližšie ku koreňu

---

[3] Sol Saporta, *Phoneme Distribution and Language Universals*, tamže, str. 48—57.
[4] Charles A. Ferguson, citovaná štúdia, str. 43.
[5] Charles F. Hockett, citovaná štúdia, str. 1—22.
[6] Joseph H. Greenberg, *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, tamže, str. 58—90.

slova. To súvisí akiste s tým, že kategória čísla má blízko k derivácii (v slovanských jazykoch rozdiel v čísle často nesie so sebou i rozdiel v lexikálnom význame, napr. slovenské *hodina — hodiny*, ruské *rod — rody* atď.).

Greenberg si všímal hlavne normálny slovosled v oznamovacej vete; k objaveniu univerzálnych kategórií by viedlo nepochybne i skúmanie dôrazového slovosledu (vyskytujúceho sa v jazykoch, ktoré nevyjadrujú dôraz len osobitnými morfémami), kde hrá dôležitú úlohu okraj výpovede.

Sémantickými univerzálnymi kategóriami sa vo dvoch rozsiahlych štúdiách zaoberajú U. Weinreich[7] a S. Ullmann[8]. Weinreich posudzuje problém sémantických univerzálnych kategórií zo širšieho hľadiska a podáva logický rámec pre výskum sémantiky. Sémantika musí vychádzať z dvoch vlastností jazyka: 1. jazyky sú komunikatívne mechanizmy osobitného druhu, odlišné od iných sémiotických sústav, 2. sémantická „mapa" skutočnosti je v zásade arbitrérna, a teda sa líši od jazyka k jazyku. Napriek tomu medzi príbuznými i nepríbuznými jazykmi jestvujú pozoruhodné paralelizmy. Jazyky obsahujú znaky dvoch druhov — dezignátory a formátory; dezignátory sa skladajú z formy a z označovaného, formátory sú formálne znaky operácií. Výpovede možno popisovať ako majúce sémiotickú formu „ 0 f(x)" alebo ako odchyľujúce sa od nej určitým spôsobom (x označuje argument, t. j. predmet výpovede; f označuje predikát; 0 je znakom všetkých operácií použitých vo výpovedi). Teraz môžeme dezignátory definovať ako znaky dosaditeľné za x a f a formátory ako znaky dosaditeľné za 0. Počet formátorov je v každom jazyku ohraničený, a preto sú vypočitateľné. Formátory sa delia na niekoľko druhov: 1. pragmatické operátory (oznámenie, otázka, rozkaz, vzťah k obsahu výpovede), 2. indexické znaky (označujúce účastníkov, miesto a čas výpovede), 3. znaky pre výrokové operácie (negácia, disjunkcia, konjunkcia, implikácia, ekvivalencia), 4. kvantifikátory (napr. každý, hocikto, niektorý), 5. čisto syntaktické znaky, t. j. znaky organizujúce výraz.

Z výskumu týchto druhov formátorov, zo spôsobu ich vyjadrovania v jazykoch, dochádza Weinreich k niekoľkým hypotetickým univerzálnym kategóriám. Napr. označovanie imperatívu býva väčšmi vyvinuté pre druhú osobu než pre tretiu a prvú, väčšmi pre budúci/prítomný čas než pre minulý. Len veľmi zriedka sa vyskytujú slovesné interrogatíva (sú známe z polynézskych jazykov, napr. *E aha ana koe?* — „Čo robíš?" kde *aha* — „čo" je použité ako slovesný prísudok). Zato sú hojne diferencované adverbiálne interrogatíva (napr. slovenské kde, kam, kade, odkiaľ, kedy, ako, prečo atď.); naproti tomu napr. v maori niet vôbec špecificky adverbiálnych interrogatív. V ich funkcii sa používajú |všeobecné| interrogatívne |morfémy (*aha*, |*hea* a *hia*). Lokatívne deiktické elementy a existenčné kvantifikátory vykazujú tie isté asymetrie ako interrogatíva.

I kombinácie znakov riadia univerzálne zákonitosti. Vo všetkých jazykoch jestvujú dva základné typy znakových kombinácií: spájanie (linking) a hniezdovanie (nesting). Pri spájaní sa význam dvoch znakov v konštrukcii rovná súčtu významov oboch znakov, napr. *nový dom, rýchlo kráčať*. Naproti tomu pri hniezdovaní nemožno hovoriť jednoducho o súčte významov, napr. v *kupovať kvety, byť pod vodou* znaky *kupovať* a *byť pod* akoby obsahovali otvorené políčka, ktoré zapĺňajú znaky *kvety* a *vodou*.

Weinreich popiera zásadnosť rozdielu vo význame gramatických a lexikálnych morfém. Zdá sa, že v prospech tohto názoru svedčí častý výskyt „lexikálnych" morfém v grama-

---

[7] Uriel Weinreich, *On the Semantic Structure of Language*, tamže, str. 114—171.
[8] Stephen Ullmann, *Semantic Universals*, tamže, str. 172—207.

tických funkciách (napr. indonézske *melalui* „cez", *menurut* „podľa", *sebab* „pretože"; vlastne „prechádzajúc cez", „nasledujúc", „príčina").

Univerzálnu platnosť má i významové ochudobňovanie slov. Napr. anglické *take* sa vyskytuje v takom množstve rozdielnych spojení, že má takmer len verbalizujúci význam, podobne ako japonské *suru* „robiť". Weinreich odmieta jestvovanie základného a hlavného významu; podľa neho dezignát môže obsahovať disjunkcie medzi jednotlivými komponentmi. Tento jav (mnohovýznamovosť) treba dobre odlišovať od nejasnosti, ktorá je nejazykovým, pragmatickým faktorom. Slovná zásoba je organizovaná štruktúrne; je to však štruktúra pomerne voľná — mnohé sémantické komponenty sú špecifické pre jedinú dvojicu lexém.

S. Ullmann hľadá univerzálne sémantické vlastnosti vo vzťahu priezračných a neriezračných slov, v zvukovom symbolizme, v existencii špecifických a všeobecných slov, vo vzťahu polysémie a frekvencie slov a napokon v metafore, predovšetkým v synestetickej metafore. V súvislosti s metaforou H. Hoenigswald[9] hovorí o kváziuniverzálnych kategóriách; tvrdenie, že v každom jazyku existuje metafora, je zhruba rovnocenné tvrdeniu, že v každom jazyku existuje hlásková zmena. Práve tak ako nedokážeme predpovedať, kedy a ako sa ktorá hláska zmení, nevieme predpovedať ani to, kedy a ako bude určitá morféma použitá metaforicky.

Pokiaľ ide o univerzálne črty diachronické, štúdie H. Hoenigswalda[10] a W. Cowgilla[11] nevyužívajú dostatočne rozsiahly materiál zhromaždený v historicko-porovnávacích prácach minulých desaťročí a treba ich chápať len ako pokusy ukázať cestu, ktorou sa má uberať výskum všeobecne platných zákonitostí jazykovej evolúcie.

Doteraz sa výskum univerzálnych kategórií zameriaval hlavne na kvalitatívnu štruktúru jazyka. Niet však dôvodov predpokladať, prečo by sa i kvantitatívna štruktúra jazyka neriadila všeobecnými zákonitosťami. Zaujímavé výsledky by nepochybne prinieslo i usúvzťažnenie údajov štruktúrnej analýzy a údajov kvantitatívnej analýzy jazyka. Možno tiež predpokladať, že i v kontaktnej situácii, pri vzájomnom alebo jednosmernom pôsobení rozdielnych jazykových štruktúr pôsobia isté univerzálne zákonitosti.[12] Tu však máme k dispozícii ešte primálo spoľahlivého materiálu; výskum v tomto smere je nanajvýš potrebný, pretože v procese vzájomného pôsobenia jazykov máme možnosť zistiť to, čo je pre podstatu daných jazykov charakteristické a čo je náhodné.

Pri výskume univerzálnych kategórií si treba uvedomovať, že nejaká vlastnosť môže byť značne rozšírená a pritom nemusí byť podstatná a že rozdiel medzi univerzálnou a značne rozšírenou vlastnosťou nie je celkom jasný.[13] Preto sa formulovanie univerzálnych kategórií musí opierať nielen o indukciu (ktorá nám nedáva možnosť rozlíšiť tieto dva druhy javov), ale musí pracovať i deduktívnou metódou.

V. Krupa

---

[9] Henry M. Hoenigswald, *Are There Universals of Linguistic Change?*, tamže, str. 38.
[10] Henry M. Hoenigswald, citovaná štúdia, str. 23—41.
[11] Warren Cowgill, *A Search for Universals in Indo-European Diachronic Morphology*, tamže, str. 91—113.
[12] Uriel Weinreich, *Languages in Contact*. 2. vydanie, Mouton & Co, The Hague 1963. 148 str.
[13] Charles F. Hockett, citovaná štúdia, str. 3.

S. MARCUS, LINGVISTICĂ MATEMATICĂ. Modele matematice in lingvistica, Editura didactica si pedagogica, Bucuresti 1963, str. 220.

V algebraickej lingvistike sa otázke modelovania venuje už dávnejšie zaslúžená pozornosť, pretože (ako píše S. Marcus v úvode svojej knihy) matematické modely vyjadrujú isté vzťahy medzi jazykovými javmi. Pritom z hľadiska metodického je dôležité, že matematické modely nielenže systematizujú známe pojmy a vzťahy, ale pomáhajú odkrývať aj nové vzťahy.

Základnou matematickou teóriou, na ktorej buduje S. Marcus svoje analytické a paradigmatické modely, je teória množín. Preto je prirodzené, že v pojmoch tejto teórie sa usiluje v úvodnej kapitole formulovať mnohé všeobecne používané jazykovedné pojmy. Najväčšiu pozornosť tu venuje teórii fonologických protikladov.

Privatívny protiklad definuje vzťahom inklúzie ($A \subset B$, resp. $B \subset A$), ekvipolentný neprázdnym prienikom ($A \cap B \neq 0$), disjunktívny prázdnym prienikom ($A \cap B = 0$). Ak sú dve množiny vo vzťahu rovnosti, ide o nulový protiklad. Pomocou pojmov základ ($A \cap B$) a rozdiel ($A - B$, $B - A$) možno definovať disjunktívny protiklad ako protiklad s prázdnym základom, ekvipolentný protiklad neprázdnym základom i obidvoma neprázdnymi rozdielmi; privatívny protiklad má jeden rozdiel prázdny, druhý neprázdny (ak je neprázdny rozdiel $B - A$, ide o privatívny protiklad v prospech B, a naopak).

Pomocou rozdielu sa dá definovať aj proporcionálny protiklad: dva protiklady sú proporcionálne, ak majú rovnaké rozdiely. S. Marcus zavádza ešte aj pojmy protiklady proporcionálne zľava a sprava: dva protiklady sú proporcionálne zľava, ak sú protiklady (A_1/B_1) a (A_2/B_2) privatívne v prospech prvého člena; ak sú privatívne v prospech druhého člena, ide o protiklady proporcionálne sprava.

Pomocou pojmového aparátu teórie množín rozširuje S. Marcus pojem korelácie. Kým N. S. Trubetzkoy venoval pozornosť iba koreláciám s privatívnymi protikladmi, A. Martinet zahrnul do korelácií aj ekvipolentné protiklady (u Marcusa sem patria ekvipolentné alebo disjunktívne protiklady), S. Marcus rozoznáva ešte aj protiklady privatívne zľava a sprava a koreláciu definuje ako triedu proporcionality založenú na protikladoch s invariantnou štruktúrou vzhľadom na vzťah proporcionálnosti.

Ako ilustráciu pre svoje výklady uvádza S. Marcus príklady nielen z fonológie, ale aj z morfológie. Vidieť teda, že teória protikladov sa týka aj morfológie.

V ďalších paragrafoch úvodnej kapitoly venuje S. Marcus pozornosť iným pojmom, bežnejším skôr v distributívnej teórii. Je to výklad o dvojčlenných vzťahoch, o čiastočne usporiadaných množinách, o reťazcoch, o štruktúre reťazcov a o pojme textu. Do tejto problematiky zahrnuje aj príliš stručný výklad o gramatike s konečným počtom stavov a o frázovej gramatike N. Chomského. Napokon uvádza základné pojmy z teórie grafov a možnosti jej využitia najmä v takých prípadoch, keď ide o izomorfizmus medzi jazykovými štruktúrami a štruktúrami známymi z teórie automatov alebo z logiky.

I keď sám autor pokladá prvú kapitolu svojej knihy iba za výklad potrebných pojmov z teórie množín, predsa treba povedať, že podáva dobrý prehľad o možnostiach a spôsoboch využitia matematických metód pre nové a presnejšie formulovanie známych téz a hypotéz. Treba povedať, že to je prehľad napísaný dosť prístupne aj pre lingvistov vyškolených na starších metódach.

V druhej kapitole podáva S. Marcus množinový model fonémy. Najprv definuje potenciálny fonetický systém pozostávajúci z množiny hodnôt V, jej rozkladu P, množiny zvukov E a pravidla φ, ktorým sa každému zvuku pripisujú isté hodnoty. Ak k týmto prvkom pristúpi ešte množina správnych reťazcov F, vzniká potenciálny fonematický

systém. V tomto systéme možno pomocou pojmov teórie množín definovať relevantné hodnoty (príznaky), viazané hodnoty, fonémy i archifonémy. Fonému definuje ako dvojicu $\{x, Fx\}$, kde x je zvuk a Fx je množina hodnôt relevantných pre zvuk x, resp. relačná zložka danej fonémy. Popri tom jestvuje, prirodzene, aj fyzická zložka fonémy, t. j. množina zvukov fonematicky ekvivalentných danému zvuku. Túto fyzickú zložku označuje Cx a potom všeobecnú fonému (fonemul general) definuje ako dvojicu $\{Cx, Fx\}$. Archifonému definuje ako množinu $Fx \cap Fy$.

V tretej kapitole skúma S. Marcus pojem morfémy a kvázimorfémy. Kým pri skúmaní foném možno aplikovať pojmy teórie množín, pretože relevantné príznaky sa vyskytujú súčasne, pri skúmaní morfém treba vychádzať z protikladov usporiadaných množín i z pojmu reťazca a tak konštruovať logický model paradigmy. Definícia morfémy je potom podľa S. Marcusa takáto: Reťazec l je morféma jazyka L vo vzťahu k paradigme Ej, ak je reťazec l základom alebo diferenciálnym reťazcom v začiatočnom protiklade medzi dvoma členmi paradigmy Ej (78). Pretože táto definícia platí len pre tzv. jazyky s paradigmatickou morfológiou, medzi ktoré spravidla nepatria prirodzené jazyky, musí S. Marcus zaviesť ešte aj pojem a termín kvázimorféma. S otázkou definície morfémy súvisí aj problém segmentácie textu na morfémy. Pri segmentácii sa uplatňujú jednak zásady paradigmatické (Greenbergova metóda štvorca), jednak zásady syntagmatické (Z. Harris). Z výkladu však nevidieť dosť jasne, či teória množín pomáha jednoznačnejšie segmentovať slovné tvary.

Výklady v ďalších kapitolách (IV. Funkčné metódy v morfematickej analýze, V. Gramatické kategórie, VI. Modely založené na rozklade a na vzťahu dominácie, VII. Matematické modelovanie slovných druhov) sú podané temer výlučne len v pojmoch teórie množín, bez hojnejšieho ilustračného materiálu, takže veľmi ťažko tu stručne podať čo aj ich hlavné myšlienky. Treba azda uviesť aspoň spôsob, ako si S. Marcus predstavuje funkčné zaznamenávanie informácií v slove. Ide tu o funkciu f, ktorá každému slovu C pripisuje istú informáciu $f(C)$. Táto funkcia je nadradená iným funkciám. Funkcia Δ pripisuje každému slovu C rad morfém, na ktoré možno toto C segmentovať; funkcia Γ pripisuje každému radu morfém neusporiadanú množinu „morfém", Φ označuje pri každej takejto množine informáciu $\Phi(S)$, kým funkcia Π pripisuje informácii $\Phi(S)$ informáciu $f(C)$.

Ako ukazuje bohatý bibliografický súpis, obsahujúci tristo záznamov, S. Marcus vo svojej práci nadväzuje na výskumy vedúcich lingvistov nášho storočia, ale i na menšie štúdie z algebraickej lingvistiky.

Jeho veľkým prínosom však je, že sa usiluje i tradičné či menej tradičné jazykovedné pojmy preformulovať aparátom teórie množín a že pritom nachádza mnohé rovnaké prvky aj u bádateľov rozličných smerov (napr. Trubetzkoy a Hjelmslev). Z tohto hľadiska sa zdá, že S. Marcus ako matematik nie je zaťažený tradičnými názormi a voľnejšie pristupuje k novej formulácii starších problémov. Na druhej strane však nemožno nepripomenúť, že keby bol celý výklad ilustrovaný bohatším a názornejším jazykovým materiálom (platí to najmä o kapitolách IV—VI), znamenal by ešte väčší prínos pre jazykovedcov, a to aj tých, ktorí nie sú dosť zbehlí v matematickom traktovaní nadhodených problémov.

Ján Horecký

COMPUTATIONAL LINGUISTICS I, 1963; II, 1964. Computing Centre of Hungarian Academy of Sciences, Budapest

V Maďarskej ľudovej republike sa začali zaoberať problematikou strojového prekladu už r. 1961 a už v marci 1962 bola zvolaná konferencia o matematickej jazykovede a strojovom preklade. V lete toho istého roku bola pri Výpočtovom stredisku Maďarskej akadémie vied zriadená pracovná skupina pre strojový preklad.

O agilnosti tejto skupiny ako aj o teoretickom domýšľaní rozličných otázok na prvý pohľad technickej povahy svedčia dve čísla zborníka *Computational Linguistics*. Veľkou výhodou maďarských lingvistov, ak to možno tak povedať, je skutočnosť, že práca na rusko-maďarskom algoritme prináša veľa nových problémov, vyvolaných tým, že ide o dva typologicky úplne odlišné jazyky. Ukázkou výskumu takýchto problémov je štúdia I. Ágocsa a D. Vargu *Vzaimosviaz elementov otnošenija russkich i vengerskich imion* (CL II, 63—110). Pre maďarčinu sa tu predpokladá 27 pádov (z toho niektoré, napr. modalis, essivus, sa vyskytujú iba pri prídavnom mene) a potom sa skúma, ako sa spektrum ruského inštrumentálu rozkladá prizmou maďarčiny. Skutočný obraz týchto „pádových" vzťahov sa však trocha skresľuje tým, že autori (pravda, vedome) do svojho rozboru zahrnujú i neživé tvary, ba i také prípady, kde ide skôr o slovesnú väzbu než o pád (napr. *polzujemsia formuloj — felhasználjunk a képletet, on učitsia godami — évekig tanult*). Menej pestrý obraz vzniká pri opačnom postupe, pri ktorom sa skúma, aké ruské prvky korešpondujú s maďarským inštrumentálom — komitatívom (napr. *ceruzával írok — ja pišu karandašom*). Zaujímavý obraz poskytuje aj pomerne úplný prehľad všetkých pádov (resp. spôsobov vyjadrenia vzťahu) pri ruských a maďarských menách.

Publikovanie rozsiahleho materiálu temer vo všetkých štúdiách recenzovaného zborníka je ďalšou výhodou, resp. veľkou službou, ktorú maďarskí lingvisti konajú ostatným jazykovedcom. Na širokom materiáli je napr. založená aj základná štúdia Gy. Hella *Opredelenije nominaľnych grupp v MP s russkogo na vengerskij* (CL I, 5—107). Pre vyjadrenie štruktúry mennej skupiny volí Hell vzorec s využitím prázdnej triedy: (Pr v *Ú*) + (A v *O*) + (Pn v *O*) + (C v *O*) + (P v *O*) + (Nu v *O*) + S. V jednotlivých členoch tohto vzorca sa uplatňuje alebo prvý člen alebo nulový člen, takže ho možno interpretovať podľa potreby; okrem toho sa jeho členy môžu aj opakovať, takže reálne sa vyskytujú napr. štruktúry A + A + S, Pr + A + C + A + S a iné. Podobný, pravda, zložitejší vzorec uvádza Gy. Hell aj pre takú mennú skupinu, v ktorej sa vyskytuje substantívum riadené príčastím.

O štruktúru mennej skupiny sa opiera aj Gy. Sipöczy v príspevku *Algorithmus for Analysis of Homonym Nominal Forms* (CL I, 109—187). Typy menných skupín vyjadruje aj pomocou grafov, v ktorých osobitnými znakmi vyjadruje výskyt jednotlivých slovných druhov v pozícii -4, -3, -2 a -1 pred podstatným menom. Aplikovaním vhodných pravidiel možno na základe týchto grafov vylúčiť homonymné tvary podstatných mien, a to aj pri strojovom preklade.

Problematiky mennej skupiny sa dotýka aj Gy. Hell v príspevku *The Two Levels of the Syntactic Analysis in the Mechanical Analysis of Russian Texts* (CL II, 127—158). Všíma si však osobitne aj prístavkovú skupinu a jej vzťah i polohu vzhľadom na riadiace podstatné meno. Na rozdiel od postupu bežného v generatívnej gramatike nedelí vetu na mennú a slovesnú časť, ale na časť obsahujúcu všetky menné skupiny a na časť pozostávajúcu iba z takých prvkov, ktoré sú v priamom vzťahu k predikátu. Pri syntatickej analýze rozlišuje štruktúrnu rovinu, charakterizovanú zhodou, a syntaktickú rovinu, charakterizovanú rekciou. Priznáva však, že nie vždy možno viesť jasnú hranicu medzi týmito dvoma rovinami.

Z ostatných štúdií treba osobitne spomenúť pokus S. Abrahama (*A Formal Study of Generative Grammars*, CL II, 5—19) o algoritmizáciu gramatiky bezprostredných zložiek a transformačnej gramatiky, ako aj Kieferov výklad o možnosti ekonomickejšieho uloženia slov v pamäti: ukladajú sa nie slová, ale tzv. rozlišovacie prvky (*Algorithmus und Programm für das Aufsuchen eines Wortes im Speicher*, CL I, 189—201).

Skôr informatívnu povahu majú dve štúdie o prevodnom jazyku. L. Dezsö (*Nekotoryje voprosy jazyka — posrednika*, CL II, 21—34) uvádza argumenty pre používanie prevodného jazyka i proti jeho používaniu, upozorňuje na ťažkosti s lexikálnou sémantikou prevodného jazyka, pokusom s interlingvou dokazuje, že preklad pomocou prevodného jazyka je v zásade možný, a napokon uvádza základné znaky prevodného jazyka vypracovaného v pražskom Centre numerickej matematiky. Jeden z autorov tohto prevodného jazyka, P. Sgall, načrtáva zásady pre konštruovanie gramatiky prevodného jazyka (*The Intermediale Language in Machine Translation and the Theory of Grammar*, CL II, 35—62), známe u nás z autorovej štúdie v Slove a slovesnosti i z referátu na V. medzinárodnom sjazde slavistov. V prílohe k tomuto článku sa uvádzajú názorné príklady na deriváciu niekoľkých viet.

Záverom treba oceniť pohotovosť, s akou maďarskí jazykovedci pracujúci v oblasti matematickej jazykovedy a strojového prekladu vedeli (a zaiste i naďalej budú vedieť) predložiť výsledky svojich výskumov v ruštine, angličtine a nemčine na posúdenie svetovej jazykovednej obci. *Ján Horecký*

ALVAR ELLEGÅRD, A STATISTICAL METHOD FOR DETERMINING AUTHORSHIP. THE JUNIUS LETTERS, 1769—1772. (Gothenburg Studies in English Nr. 13) Göteborg 1962. 115 pp., 48 pp. tables. Price Sw. Kr. 23.

The study of the disputed authorship is a branch of stylometrics. The only problem here is to find an author whose stylistic characteristics are most close to those of the investigated text. As stylistic characteristics all such properties may be made use of by the greatness of which some texts differ and other ones do not. If a property is shared by all texts of the language, it may not be used in stylometrics. Often the fact is forgotten that identity (resp. a nonsignificant difference) in one property need not mean a real identity. Every stylistic property is to be measured on a continuous scale on which the characteristic of a particular text will be stated as a point. If we represent the style as a set of n properties, then a particular text or a particular author may be given as a point in an n-dimensional space. The point of the disputed text will then lay close by or will coincide with the point of its most probable author. If the disputed text and a particular author agree in their vocabularies, it is an agreement only in one property and does not fully justify us to determine the authorship. This is the first weak point of this type of investigation. In the future more attention should be paid to the discovery of relevant properties and to their measurement. The most in this direction has been done (from the mathematical point of view) by Yule, Fuchs, Herdan and Guiraud. Ellegård, though he defines the style as „constant features or combinations of features in an author's way of writing" (9) (that is, not only *one* feature) examines only the frequency of particular words, phrases or turns of expression, i. e. the vocabulary, putting other features aside. Yule's K test and the sentence-length test proved ineffective in discrimination (10); the author does not state how the sentence length was defined: in terms of syllables, words, clauses etc.

Ellegård tried to prove that the author of the Junius Letters was Sir Philip Francis. For this purpose he has made an extensive investigation of the vocabulary of the authors of

the given period. He has chosen specific words (phrases and turns of expression) which were divided into Junian plus words used by Junius more often than by other authors and into Junian minus words used more often by the other authors. The words were arrived at by a subjective estimate of their frequency and then the frequency was stated exactly. The discrimination was then made by testing. The author admits that his estimation sometimes turned out to be incorrect. More such omissions may be expected in both groups but they cancel out. The more authors are examined the greater the probability that the right one will be discovered, but there is always the possibility that the text has been written by an author who did not write any other works and acted only under the given pseudonym. This is the second weak point of this type of investigation. As distinct from other investigations in quantitative linguistics where the results are of a probative character (if some hypothesis has been stated), the results of the investigation of a disputed authorship are of a hypothetical character.

Ellagårds work is, nevertheless, very important: it enriches the quantitative literary science with new well-thought-out methods which take the character of the material into due consideration. The words may not be processed mechanically, their semantic aspect is to be taken into account. A good linguistic erudition is necessary here, as the semantic segmentation, identification, and classification is, for the time being, a very shaky ground. The results of the reviewed book may be accepted — after considering the above-mentioned general objections — and appreciated, as the author is not only a good linguist but a good mathematician as well. *G. Altmann*

A SURVEY OF NEW LITERATURE ON OCEANIC LINGUISTICS

Oceanic Linguistics. Edited by G. W. Grace. Department of Anthropology, Southern Illinois University, Carbondale, Illinois. Annual Subscription $ 1.25.

At the Tenth Pacific Science Congress held in Honolulu from August 21st to September 6th 1961, it was suggested to publish a journal devoted to the problems of Oceanic studies. As linguistics and Oceanic linguistics in particular dominated at the Congress, a linguistic journal was created. The term „Oceanic" as defined for the journal covers not only Austronesian but also Papuan and Australian languages. OCEANIC LINGUISTICS has been published since 1962. It is issued twice yearly and brings (1) detailed reports about important linguistic activities in this area (e. g. Pacific Science Congress in No. 1, Vol. I; The Summer Institute of Linguistics in New Guinea in No. 2, Vol. I; The Summer Institute of Linguistics in the Philippines in No. 1, Vol. II) and (2) news of various kinds included in Individual Research Activities, Miscellaneous Reports, Current Bibliography, and Index of investigated languages.

Hitherto most of the reports has been concerning the activity of the Summer Institute of Linguistics. This Institute trains its members in courses which are taking place every year in various countries, i. e. in the U. S. A., in Australia, in England, and since 1962 in West Germany as well. The present work of the Summer Institute concentrates upon the investigation of languages of New Guinea and the Philippines.

Until recently information about the work of the Oceanists has been dispersed in various journals. But OCEANIC LINGUISTICS fulfils not only the role of a bibliographical informant; the section on individual research activities gives a general look on the investigation of Oceanic languages. The Journal reviewed helps indirectly in organizing the Oceanists of the whole world. It is a great merit that such a journal has been created

in one of the least investigated areas but it has the one disadvantage: it fails to include reports on work done in East European countries excepting Czechoslovakia. It would certainly be advantageous to proceed in an analogous way in other linguistic areas, too.

J. Genzor

Linguistic Comparison in South East Asia and the Pacific. Edited by H. L. Shorto. School of Oriental and African Studies, University of London, 1963. 159 pp. Price 42s.

This volume consists of 14 papers read in July 1961 at the meeting of Western European scholars interested in linguistic comparison of South East Asian and Pacific languages. The sessions of the study group were devoted to 1) methodological problems in the application of comparative methods to the area, 2) the Austroasiatic and other South East Asian languages as well as to the Austronesian languages and their links with the continental languages, and 3) the state of descriptive studies and the future prospects for comparative work. A brief summation of results of the conference is given in Introduction by E. J. A. Henderson.

The contributors try to answer the following chief questions:

1. Which kind of comparison is to be made — the typological or genetic one?

2. What the linguist is to compare — lists of words, morphological forms, or syntactic structures?

It goes without saying that any kind of linguistic comparison should be preceded by reliable synchronic descriptions which — for most Austronesian and many Austroasiatic languages — do not yet exist.

Comparison of structures of various languages may reveal principles on which the functioning of linguistic systems is based. And this is certainly one of the most central tasks of the linguistic science. On the other hand, the genetic comparison is able to solve questions of minor importance only — i. e. questions of relationships that existed among a group of languages in the remote past. It is the greatest merit of the reviewed volume that the structural (typological) comparison is preferred to the genetic one.

The first four papers (by Robins, E. M. Uhlenbeck, and two by N. Holmer) discuss general principles of comparative linguistics and possibillities of their application to Austroasiatic and Austronesian languages. Uhlenbeck in his most interesting article on comparison of Austronesian languages gives a sober characteristic of the classical comparative method. He warns against an overestimation of lexicostatistics. Uhlenbeck explicitly requires that the further work of the traditional genetic type be postponed until typological comparative studies have been made. In his opinion, typology should be freed from its exclusive preoccupation with morphology.

G. B. Milner's article is a link joining the first and the second group of papers that deal with the comparison of structural patterns of Austroasiatic languages (H. L. Shorto, J. M. Jacob, P. J. Honey and E. H. S. Simmonds). Milner has succeeded in showing (on Fijian and Samoan categories of possession) how to compare different linguistic systems.

The following three papers are devoted to the phonological comparison of Chinese, Tibetan, Burman, Thai and Miao-Yao.

H. J. Pinnow drafts a provisional classification of Austroasiatic languages. This linguistic family was established on the genetic basis. That is why its subdivision must be given in genetic terms, if the principle of the homogeneity of classification is to be observed.

A. G. Haudricourt classifies the Neocaledonian languages. The genetic comparison should be based on the whole system, otherwise the results of the parallel development

cannot be separated. Haudricourt considers the complicated consonant systems of Neocaledonian languages as innovations and rejects Fox's contention that Melanesian languages are „archaic" or „primitive".

H. Kähler's paper is a survey of the present state of knowledge in the field of Austronesian languages. Kähler stresses the need of exploring the extralinguistic problems, esp. in the Indonesian area (relationships between Bahasa Indonesia and Bahasa Melayu, and relationships between Bahasa Indonesia and the regional Indonesian languages). He welcomes descriptions based on modern methods. On the other hand, it still seems to him „difficult and dangerous to give a description of a Polynesian dialect (sic) without comparing it with Indonesian languages first." This is not only possible but even necessary because the origin of a language has no decisive influence on the functioning of its systems.

V. Krupa

Studiens in New Guinea Linguistics. By Members of the Summer Institute of Linguistics, New Guinea Branch. Oceania Linguistic Monographs No. 6. University of Sydney 1962. 148 pp.

The reviewed volume brings the first results of the extensive linguistic programme that has been undertaken by the Summer Institute of Linguistics in New Guinea in 1956. Nowadays the number of studied languages amounts to 45.* The manifold aims of this programme are described by J. C. Dean in the Introduction (1—3). Though the studies included do not solve any essential methodological or theoretical problems, the fact that descriptive methods have been applied to these languages is to be considered the beginning of a new era in New Guinean linguistics. The uniform linguistic training of the authors is reflected by the uniformity of description. It is really advantageous if the first information on a relatively unknown linguistic area is conveyed by the same method, as it enables a quicker and easier comparison both genetic and typological.

The volume includes eight articles describing some languages of the Eastern Highlands District. The first three studies are descriptive statements on verbal and nominal affixes in Tairora, Awa and Gadsup (A. Vincent and L. Vincent, *Introductory Notes on Tairora Verb Morphology and Syntax* 4—27; R. Loving and A. Loving, *A Preliminary Survey of Awa Noun Suffixes,* 28—43; Ch. I. Frantz, *Grammatical Categories Indicated by Gadsup Noun Affixes,* 44—63). Each study includes a brief chapter on morphophonemics and a clear survey of affixes. They are classified according to the relations they contract (verb alone, verb phrase, sequence of clauses in Tairora; internal relations, external relations and utterance indicators in Awa and Gadsup nouns). There remains much to be done even with the described facts, e. g. to analyse the internal system of each category, but all of the authors emphasize the preliminarity of the results.

The next two studies have a methodological character (D. Bee and A. Pence, *Toward Standardization of a Survey Word List for Papua and New Guinea,* 64—75; A. Pence, *Punched Card Filing for Linguistics,* 76—89). The word list includes 190 items divided into three parts: (1) words with low persistence, (2) words with high persistence for the revealing and comparison of dialects, and (3) items for different languages. Swadesh's 100 Word List has been included. Each item is given in English, Neo-Melanesian and Police Motu. Anyhow, it is very elaborate and useful for the first orientation in a new language

* See A. Pence, *The Summer Institute of Linguistics in New Guinea.* Oceanic Linguistics 1, 1962, p. 48.

but it seems rather exaggerated to want it „to give an accurate comparison of the phonological and grammatical features of any two or more [New Guinea] languages or dialects" (64). It depends on what is meant by „an accurate comparison". The second study gives practical directions for punched card filing for various purposes. The described system may be very useful in processing a greater amount of data when complete mechanization is not available.

The last three studies are devoted to phonology (R. Young, *The Phonemes of Kanite, Kamano, Benabena and Gahuku*, 90—110; D. Bee and K. B. Glasgow, *Usarufa Tone and Segmental Phonemes*, 111—127; R. Nicholson and R. Nicholson, *Fore Phonemes and Their Interpretation*, 128—148). The main problem of the description of segmental phonemes in these languages consists in the identification of the phonemes which have long ranges of allophones and the interpretation of phonetically complex sounds. Sometimes, there exist alternate solutions each of which has some advantages and disadvantages. In the case when the criteria (here symmetry, pattern congruity, economy) do not give a generally advantageous solution, then that one is chosen which gives the most appropriate solution for the given purpose, here for the establishing of the orthography. In Young's article a common orthography for four languages has been proposed; in Fore the explicit statement on the writing of long consonants and the phoneme (ʌ) from the systems on p. 140 has been omitted. The tone has been analysed in Usarufa and Fore.

Some „peculiar" features of these languages will be interesting for the general linguistics, too. It is a pity that the Oceanic linguistics does not yet have a regular quarterly in which the whole literature on these languages could be concentrated.

G. Altmann

A Dictionary of the Maori Language of Rarotonga. Manuscript by Stephen Savage. The Department of Island Territories, Wellington 1962. 460 pp. Price 35s.

This dictionary was compiled by the former Interpreter for the Cook Islands Land Titles Court, Mr. Stephen Savage. Unfortunately, the author died before the manuscript was duly prepared for the printing. This is to be taken into account when discussing numerous shortcomings of the volume under review. Thus not only Savage's understanding of the language was preserved but also all signs of an unfinished work. The printer bears responsibility for another set of errors.

The number of entries reaches 7,000; their arrangement is rather confusing because the sub-entries are in no clear way distinguished from the entries. It was not necessary to list passive forms of „verbs" separately. A lot of space could be spared by giving simply the passive suffix after the respective words.

Savage's dictionary is of a mixed type. Most words are explained by enumerating a variety of their English equivalents. Many entries are exemplified by Rarotongan phrases, or sentences and their English translations. Finally, the untranslatable expressions, i. e. words denoting elements of the native culture are thoroughly explained. The reviewer does not see any sense in providing the Rarotongan words with their Maori phonemic equivalents, esp. if this is not being done systematicaly. Besides, the Maori words may considerably diverge from their Rarotongan cognates as far as the meaning is concerned.

Many current words (e. g. 'oki and, mata'iti year, inu drink, vaitata to be near) are entirely omitted. The glottal stop and the vowel quantity are not everywhere and not always correctly indicated.

The first edition of Savage's dictionary may satisfy the practical needs of a layman but a revision and augmentation is necessary if the dictionary is to meet the basic lexicographic requirements.

V. Krupa

Andrea A. Tablan and Carmen B. Mallari, *Pilipino-English/English-Pilipino Dictionary*. New York-Washington, Square Press 1961. XVII, 213 pp. Price $ 0.50.

The dictionary is compiled for the use of students, teachers, laymen, professionals, and foreigners. It is to improve their knowledge of the Tagalog language, now called Pilipino — the national language of the Philippine Republic. As every dictionary usually contains a limited extent of words and can never be complete, the authors have included into the first Pilipino-English Part along with words of everyday conversation also expressions from magazines, bulletins and other publications of the Institute of National Language in Manila and of the Bureau of Public Schools. The words in the English-Pilipino section have been chosen in a similar way. The first part of the dictionary contains about 5,700 words, the second one contains approximately 9,000 words. Most words are merely translated, less familiar ones are usually explained; in a variety of cases both a translation and an explanation is given. In the second part the expressions are explained to a greater extent than in the first one; this is easily understood from the point of view of the Filipinos. The explanations are sometimes excellent but they may also cause misunderstandings, as some of them are given in such a way that they may be considered either as a tendency or as ignorance. E. g. „nihilism" is explained like a „kasukdulán ng komunismo", i. e. „climax of communism"!

The brief introduction (pp. IX—XVII) includes a survey of the orthography, the ways of forming words, the accentuation, and the numerals. The names of the months and days are given together with their abbreviations. Every item in the second part has a phonetic transcription adapted to the Pilipino pronunciation.

In an Indonesian language, as Pilipino is, the derived words are better not listed separately but under their roots. The arrangement used by the authors is perhaps suitable in shorter dictionaries but in larger ones it would vastly increase the amount of the pages. This dictionary is recomended because it has a stock of modern words as well as a suitable pocket form.

J. Genzor

J. M. Echols, and H. Shadily, *An Indonesian-English Dictionary*. Ithaca, New York, Cornell University Press 1963[2]. XVIII, 431 pp.

The new edition of this dictionary includes about 15,000 word bases (with affixed forms about 30,000) which is quite sufficient for the reading of modern texts. It is natural that the user will meet words that are not put down; nevertheless, one cannot, realistically, expect a dictionary to be complete. In Indonesian this is entirely out of question as no lexicography, neither inland nor foreign, is able to keep pace with the quick change of this language. The compilation of an Indonesian dictionary is in no case a grateful task, as the authors may always expect the trivial objection to incompleteness; nevertheless, for the Indonesian linguistics it is very meritorious as in field work in bilingual approach to the Indonesian languages the BI will mostly have the role of the mediating (second) language.

The reviewed dictionary specialized in the present day language and consequently many words dropped out which were usually mechanically overtaken by the newer dictionaries from the older ones but which were neither used nor often even known by intelligent Indonesians. The former dictionaries are suitable for etymologizing and comparative studies the latter one being suitable for the synchronic investigation. It is to be regretted that the pronunciation of some words is not parenthesized as the phonemic system of the authors is not reflected in the orthography. It is to be noted that their system is only one of the possible interpretations of BI phonemes. The problem lies with the number of vowels which depends evidently on the speaker's native language and with the dubious monophonemic status of the (phonetic) diphthongs. There are all grounds for their biphonemic interpretation. This, of course, has no influence on the quality of the dictionary which will fully replace the Dutch lexicography.

G. Altmann

Knihy, ktoré došli do redakcie

Books Received

Általános nyelvészeti tanulmányok I. Akadémiai kiadó. Budapest 1963.

Garvin, P. L., *On Linguistic Method.* Selected Papers. Mouton and Co. The Hague 1964.

Lier, F. v., *Let Us Speak Maori.* Ka Tuatua Maori Tatou. The Catholic Mission of Rarotonga 1962.

Luce, R. D. — Bush, R. R., *Handbook of Mathematical Psychology 2.* John Wiley and Sons. London and New York 1964.

McKaughan, H. — Forster, J., *Ilocano. An Intensive Language Course.* The Summer Institute of Linguistics. Santa Ana 1963.

Ramakrishna, B. S. — Nair, K. K. — Chiplunkar, V. N. — Atal, B. S. — Ramachandran, V. — Subramanian, R., *Some Aspects of the Relative Efficiencies of Indian Languages.* A Study from Information Theory Point of View. Indian Institute of Science (Dept. of Electrical Communication Engineering). Bangalore 1962.

Ross, A. S. C., *Essentials of English Grammar.* Kenneth Mason Publications Ltd. London 1964.

Sommerfelt, A., *Diachronic and Synchronic Aspects of Language.* Selected Articles. Mouton and Co. The Hague 1962.

Ullmann, S., *Language and Style.* Basil Blackwell. Oxford 1964.

Watermann, J., *Perspectives in Linguistics.* The University of Chicago Press. Chicago 1963.

Weisgerber, L., *Grundformen sprachlicher Weltgestaltung.* Westdeutscher Verlag. Opladen 1963.

Whatmough, J., *Language.* A Modern Synthesis. The New American Library of World Literature, Inc. New York 1960.

Dresden, S. — Geschiere, L. — Bray, B., *La notion de structure.* Van Goor Zonen. La Haye 1961.

CONTENTS

Ábel Kráľ, Tongue Activity with the Articulation of Slovak Labial Consonants in fluent Speech 3
Ladislav Dvonč, On Alternation *g/dž*, *g/ž*, *g/č*, *g/c*,and *g/∅* in Standard Slovak . . 20
Štefan Peciar, Functions of the Verbal Prefix *vy-* in Slovak 38
Adriana Ferenčíková, On Explanations of the Rhythmic Law Validity in Verbal Forms of the Type *kúpia, súdia* in Central Slovak Dialects 51

Views and Discussions

Ján Horecký, Theory of Models in Linguistics 63
Vincent Blanár, Onomastic Studies in Slovakia 73
Ferdinand Buffa, On the Investigation of the Ways of Word Derivation in Slovak Dialects 79

Reviews

Roumanian Linguistics, Its Achievements, Tasks and Perspectives by J. Hušková 86
Slavica Pragensia IV by J. Oravec 90
Universals of Language by V. Krupa 98
S. Marcus, Lingvistică matematică by J. Horecký 103
Computational Linguistics I and II by J. Horecký 105
A. Ellegård, A Statistical Method for Determining Authorship by G. Altmann . 106
A Survey of New Literature on Oceanic Linguistics by G. Altmann, J. Genzor and V. Krupa 107
Books Received 112

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XVI, 1965, 1

Vychádza dvakrát do roka
Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny
Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, kand. filol. vied V. Krupa doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Štolc

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27
Redaktor časopisu V. Laca
Technický redaktor O. Betko
Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58.— K-15*51105

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48-VII.

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—
Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Peter Ratkoš

PRAMENE K DEJINÁM VEĽKEJ MORAVY

Zhromaždiť všetky pramene k dejinám Veľkej Moravy je veľmi rozsiahla práca jednak pre veľkú rozptýlenosť pramenných údajov a jednak preto, že ide o obdobie, od ktorého nás delí jedenásť storočí, a zprávy prameňov, ktoré majú pre danú problematiku význam, sú často len okrajovými poznámkami v rozličných análoch a kronikách.

Práca dr. Petra Ratkoša je tým záslužnejšia, že prispieva k širšej popularizácii kľúčových období našich dejín. Sama práca sa týka pomerne úzkeho obdobia našej národnej minulosti, no obdobia o to významnejšieho, že v ňom ide o počiatky našej štátnosti i vyspelej európskej kultúry. Aktuálnosť publikácie zvyšuje aj 1100. výročie príchodu byzantskej misie na územie našej vlasti a vieme, že táto udalosť bola aj v medzinárodnom meradle dôstojne hodnotená.

I keby odborníci považovali výber pramenného materiálu za príliš široký, ktorý vybočuje z veľkomoravského rámca územne i chronologicky, musíme mať na zreteli skutočnosť, že dielo je určené nielen odborníkom, ale najmä širokej verejnosti, pre ktorú je žiadúce, aby literárne pamiatky vyrastali zo širšieho historického i porovnávacieho kontextu.

Autor sa v obsiahlom úvode neobmedzil na zvyčajné editorské zdôvodnenie hľadísk pri výbere prameňov, ale obsažne, no veľmi výstižne a štylisticky neobyčajne príťažlivo načrtol význam Veľkej Moravy v našich národných dejinách a so svojimi úvodnými poznámkami k jednotlivým prameňom vytvoril dobré predpoklady na to, aby čitateľ mohol pochopiť obsah prameňov.

VSAV 1964, str. 384, viaz. Kčs 28,—

GRAMATICKÉ DIELO ANTONA BERNOLÁKA

Slovenská akadémia vied pristupuje k vydávaniu gramatík a teoretických jazykovedných prác, ktoré napísali slovenskí autori až do vydania Hattalovej Krátkej mluvnice slovenskej, v edícii Staršie gramatiky slovenské. Je to mimoriadne významné podujatie nielen pre dejiny slovenskej jazykovedy, ale pre celé dejiny slovenskej kultúry a vzdelanosti. Predkladané dielo je prvým zväzkom tejto edície.

Úvodné slovo k tejto práci a súčasne k celej edícii napísal univ. prof. dr. Eugen Pauliny a zdôvodnil v ňom, prečo sa táto edícia začína práve vydaním diela Antona Bernoláka. Čitateľ dostáva po prvý raz do rúk jazykovedné práce Antona Bernoláka — Grammatica slavica, Orthographia a Dissertatio philologico-critica v pôvodnej latinčine i v slovenskom preklade klasického filológa Juraja Pavelka práve v čase, keď si pripomíname 200. výročie narodenia tohto významného jazykovedca.

VSAV 1964, str. 528, viaz. Kčs 42,—

Ján Horecký

MORFEMATICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENČINY

Súčasné obdobie v jazykovede je charakterizované úsilným hľadaním postupov, ktorými by sa dala jazyková stavba vyjadriť exaktnými spôsobmi, čiže jazykoveda sa matematizuje. Je preto veľmi potrebné, aby aj naša jazykoveda držala krok v skúmaní jazyka novými metódami.

Z tohto hľadiska nadobúda význam práca Jána Horeckého Morfematická štruktúra slovenčiny, pretože pri skúmaní morfematickej stavby slovenčiny prináša nové prvky a postupy. Sám autor v úvode zdôrazňuje, že aplikuje v tejto práci na morfematický rozbor matematicko-logické metódy, a to najmä teóriu množín, teóriu vzťahov a teóriu grafov. Presnejšie povedané, aplikuje základné pojmy z týchto matematických teórií, pretože napríklad matematická teória množín je podstatne zložitejšia, než by sa zdalo z jej aplikácie v tejto práci. Iba neskôr, keď bude po tejto stránke jazyková stavba spracovanejšia, bude možné teóriu množín všestranejšie využiť pre jazykovedné bádanie.

Práca Jána Horeckého sa skladá zo štyroch častí. V prvej sa osvetľuje základný pojem — morféma, v druhej sa podáva inventár morfém v spisovnej slovenčine, v tretej časti sa osvetľuje morfematická štruktúra slovenčiny a v ostatnej sa uvádzajú morfematické sústavy spisovnej slovenčiny.

VSAV 1964, str. 176, brož. Kčs 10.—